

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА і ОБОРОНА

№ 7 (91)
2007

Засновник і видавець:

УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР ЕКОНОМІЧНИХ І ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА РАЗУМКОВА

Генеральний директор Анатолій Рачок
Шеф-редактор Людмила Шангіна
Редактор Алла Чернова
 Євген Шульга
Макет Олександр Москаленко
Техніко-комп'ютерна
підтримка Антон Дижин

Журнал зареєстровано в Державному
комітеті інформаційної політики України,
свідчення КВ № 4122

Журнал видається з 2000р.
українською та англійською мовами

Загальний тираж 3800 примірників

Адреса редакції:
01034, м. Київ, вул. Володимирська, 46
офісний центр, 5-й поверх
тел.: (380 44) 201-11-98
факс: (380 44) 201-11-99
e-mail: info@uceps.com.ua
веб-сторінка: <http://www.uceps.org>

При використанні матеріалів
посилання на журнал
"Національна безпека і оборона"
обов'язкове

Фотографії:

Укрінформ — стор. 4, 19, 35, 37, 40, 61, 67

© Центр Разумкова, 2007

З М І С Т

УЧАСТЬ УКРАЇНИ В РЕГІОНАЛЬНИХ ТОРГОВЕЛЬНИХ СОЮЗАХ: ВИГОДИ І ВИКЛИКИ (Аналітична доповідь Центру Разумкова)

1. СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ	3
2. УКРАЇНА В ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ: СТАН І ПРОБЛЕМИ	24
Додаток 1. УКРАЇНА В МІЖНАРОДНИХ РЕЙТИНГАХ	47
Додаток 2. ПЕРЕВАГИ І ПРОБЛЕМИ ВСТУПУ ДО СОТ:
РЕЗУЛЬТАТИ МІЖНАРОДНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ	50
3. ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.....	51

СТАТТІ

УКРАЇНА: ЗАУВАЖЕННЯ ДО ДИСКУСІЙ НАВКОЛО СОТ, ЄС ТА ЄП
Ігор БУРАКОВСЬКИЙ	54
УКРАЇНА В ЄДИНОМУ ЕКОНОМІЧНОМУ ПРОСТОРІ: ПЕРЕВАГИ ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЇ
ТОРГОВЕЛЬНИХ ВІДНОСИН
Ярослав ЖАЛІЛО	56
СТИМУЛЮВАННЯ КОНКУРЕНЦІЇ ЯК ЧИННИК ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ
Олександр КІЛІЄВИЧ	59
ОЦІНКА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО РИНКУ ПРАЦІ
В КОНТЕКСТІ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ У ГЛОБАЛЬНУ ЕКОНОМІКУ
Елла ЛІБАНОВА	62
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ У ЗОНАХ ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ
Олександр ШНИРКОВ	66

Проект здійснено за підтримки
Шведського агентства з міжнародного
співробітництва та розвитку (SIDA)

Умови отримання журналу — на нашій веб-сторінці:
<http://www.uceps.org/magazine>

УЧАСТЬ УКРАЇНИ В РЕГІОНАЛЬНИХ ТОРГОВЕЛЬНИХ СОЮЗАХ: ВИГОДИ І ВИКЛИКИ

Сучасні тенденції глобалізації, створення системи світової торгівлі виявляються, зокрема, у формуванні регіональних торговельних союзів (РТС), які тією чи іншою мірою полегшують країнам-учасникам взаємний доступ на ринки, сприяючи ефективному використанню їх економічних переваг, і тим самим – економічному зростанню.

Світова організація торгівлі (СОТ), створена в 1995р., станом на липень 2007р. налічує 151 країну-учасницю (із 205 країн-членів ООН). Отже, переважна більшість країн світу вже об'єднана спільними умовами, нормами і правилами торгівлі, і тенденція приєднання країн до СОТ продовжується¹.

Існують підстави стверджувати, що участь країни в СОТ та/або в регіональному торговельному союзі є вимогою сучасного етапу міжнародного розподілу праці. Водночас, слід чітко усвідомлювати, що інтеграція в рамках РТС містить також і певні ризики².

Україна сьогодні знаходиться на фінішному етапі приєднання до СОТ. Очевидно, що членство в цій організації є однією з важливих умов ефективної регіональної інтеграції, набуття гідного місця у глобальній економіці. Зокрема, вступ до СОТ відкриває для України перспективу створення зони вільної торгівлі з ЄС, – відтак закладає підвалини для широкої інтеграції до внутрішнього ринку Євросоюзу.

Сучасний світ характеризується глибокими процесами інтеграції, формуванням регіональних міжнародних економічних і політичних союзів, становлення та розвиток яких має суттєві впливи як на окремі країни, так і на світову економіку в цілому. Розширення ЄС, яке стало важливою подією світового розвитку, означає не лише отримання новими демократичними країнами додаткових переваг і стимулів для свого розвитку, а й зміцнення системи європейських цінностей загалом.

На жаль, перебіг подій останніх років вселяє сумніви в тому, що заходи з реалізації оголошеної Україною стратегії європейської інтеграції є максимально ефективними та виваженими. Навпаки, залишаються високими ризики перегляду напрямів реформувань, непоодинокими є випадки незадовільного виконання чи ігнорування впровадження прийнятих зобов'язань. Водночас, інтеграційні процеси в межах Співдружності Незалежних Держав виявилися непродуктивними, а стосунки з стратегічним сусідом – Росією – з року в рік піддаються дедалі більшим випробуванням і не можуть вважатися беззаперечно рівноправними та взаємовигідними.

Україна залишається поза ЄС. Тому лише через прискорену економічну інтеграцію, відкритість, розширення торгівлі й активне інвестиційне співробітництво Україна може стати привабливим партнером для європейського співтовариства. Лише прискорення внутрішніх демократичних та економічних реформ, зміцнення зовнішньоекономічних зв'язків, а з тим – економічне відродження, дозволять підвищити якість життя, покращити перспективи входження України в цивілізовану й загальну світову спільноту.

Зовнішньоекономічна сфера охоплює широкий спектр проблемних питань – суто економічних, політичних, правових, митних, технологічних, (фіто-) санітарних тощо. Не зменшуючи значимість кожного із вказаних напрямів, у цій доповіді увага концентрується на проблемних питаннях зміцнення економічних інститутів, спрямованих на активізацію і результативність інтеграційної політики України.

Аналітична доповідь складається з трьох розділів і додатків.

У першому розділі

досліджуються тенденції та особливості формування системи світової торгівлі, роль і місце регіональних торговельних союзів та їх вплив на економічний розвиток країн-учасниць, окреслюються пріоритетні напрями розвитку міжнародної торгівлі, а з тим визначаються уроки для України, врахування яких може сприяти результативному включенню країни у систему світового господарства.

У другому розділі

аналізуються особливості, стан і перспективи формування зовнішньоторговельних зв'язків України, визначаються інституційні складові, чинники та суперечності формування торговельних союзів у межах СНД, розглядаються проблеми поглиблення економічних зв'язків між Україною та ЄС.

У третьому розділі

подаються висновки та формулюються пропозиції на адресу органів державної влади стосовно активізації заходів з прискорення інтеграції України у світову економіку.

¹ Докладно про СОТ див.: Аналітична доповідь Центру Разумкова "Україна і Світова організація торгівлі". - Національна безпека і оборона, 2002, №6., с.2-47.

² Виклики та ризики участі України в РТС для окремих регіонів і галузей національної економіки є предметом дослідження під час другого етапу виконання цього проекту.

1. СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Провідною тенденцією сучасного світового розвитку залишається глобалізація, яка охоплює всі сфери суспільної життєдіяльності, в т.ч. економічну, та висуває перед національними економіками дедалі складніші завдання, насамперед – забезпечення конкурентоспроможності у світовому масштабі, пошуку власної ніші у світовому розподілі праці.

Розвиток системи світової торгівлі характеризується двома взаємопов'язаними тенденціями – розширенням економічної відкритості та утворенням торговельних союзів, спрямованих на забезпечення максимально сприятливих умов торгівлі між країнами-учасниками. Закритість національної економіки, як правило, означає її стагнацію і відставання від провідних економік світу, отже – втрату конкурентних позицій на міжнародних ринках і відносно або абсолютне погіршення добробуту громадян.

У цьому розділі розглядаються стан і динаміка системи світової торгівлі, роль і місце регіональних торговельних (економічних) союзів, значимість їх досвіду, насамперед, для країн, що розвиваються, і країн з трансформаційною економікою.

1.1 СВІТОВА ТОРГІВЛЯ ТА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ

Сьогодні вважається доведеним наявність позитивного зв'язку між зовнішньою торгівлею та економічним зростанням країни, насамперед, через отримання доступу до складових сучасного виробництва (сировини, капіталу, кваліфікованої робочої сили, технологій, менеджменту). Водночас, світова практика не знає жодного прикладу “економічного чуда” в умовах економічної закритості, високих торговельних і протекційоністських бар'єрів.

У цьому підрозділі розглядаються роль торгівлі у світовому економічному розвитку, встановлюється значимість відкритості національної економіки для формування передумов забезпечення стійкого економічного зростання, окреслюються рівні торговельної (економічної) інтеграції.

Місце торгівлі у світовому економічному розвитку

Світова економіка останніми роками характеризується досить стійким нарощуванням обсягів

виробництва, зовнішньоторговельного обміну (експорту/ імпорту товарів і послуг), залученням інвестицій, в т.ч. – прямих іноземних інвестицій (ПІІ). Динамічною залишається міжнародна торгівля: як видно з таблиці “Головні показники світової економіки”¹, динаміка обсягів торгівлі помітно перевищує загальноекономічну динаміку, яка для багатьох країн є чинником і джерелом формування національного доходу.

У структурі зовнішньої торгівлі визначальне місце належить торгівлі товарами, обсяг експорту яких перевищує 80% загального обсягу експорту товарів і послуг. Водночас, останніми роками високі темпи розвитку демонструє і торгівля послугами – чому сприяє розвиток інформаційних технологій, зростання відкритості національних економік і попиту на послуги в більшості країн світу, поглиблення міжнародних економічних відносин і гуманітарних зв'язків².

Хоча, як зазначалося, міжнародна торгівля та економічний розвиток взаємопов'язані, проте оцінка безпосереднього впливу розширення торгівлі на загальну економічну динаміку не є однозначною, коректно констатувати лише **зростання товарообігу** – що **не**

Головні показники світової економіки

	ВВП		Експорт товарів і послуг		Інвестиції в основний капітал		Приплив ПІІ	
	\$ млрд.	зростання, %	\$ млрд.	зростання, %	\$ млрд.	зростання, %	\$ млрд.	зростання, %
2004р.	40 960	12,1	11 196	21,0	8 700	15,5	711	27,4
2005р.	44 674	9,1	12 641	12,9	9 420	8,3	916	28,9
Довідково:								
1982	10 899		2 247		2 397		59	

¹ Джерела: World Economic Outlook 2007. – <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2007/01/pdf/c1.pdf>. World Investment Report 2006. – <http://www.unctad.org/Template/WebFlyer.asp?intItemID=3968&lang=1>.

² Темпи зростання обсягів торгівлі послугами останніми роками приблизно на 2 відсоткових пункти (в.п.) випереджають темпи зростання обсягів торгівлі товарами. Джерело: World Trade Report 2006. – http://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/anrep_e/wtr06-1a_e.pdf.

За даними СОТ, обсяг світового експорту послуг у 2005р. перевищив \$2,4 трлн. (понад 19% експорту товарів і послуг), при тому, що на початку 1980-х років він знаходився на рівні \$360 млрд. (і складав приблизно 16% світового експорту товарів і послуг). Слід зазначити, що торгівля послугами може мати як самостійний характер, так і супроводжувати торгівлю товарами, що характерно, зокрема, для банківських, страхових, юридичних послуг. Докладно див.: Балаева А., Предводителева М. Сфера услуг в мировой экономике: тенденции развития. – Мировая экономика и международные отношения, 2007, №3, с.25-28.

обов'язково відбивається на рівні доходу країни³, а тому може не надавати можливості скористатися перевагами торгівлі для покращання добробуту.

Крім того, в контексті оцінки значимості зовнішньої торгівлі слід також мати на увазі, що її розширення не завжди відповідає завданням забезпечення стійкого розвитку (із врахуванням екологічних, соціальних, гуманітарних потреб суспільства окремої країни).

Міжнародна торгівля має безпосередній вплив на економічний розвиток:

- **через інвестиції, які є як складовою ВВП, так і джерелом створення нової доданої вартості та чинником сприяння конкурентоспроможності.** При цьому, формування системи світової торгівлі дедалі міцніше пов'язується з інвестиційними потоками – насамперед, ПІІ, які загалом демонструють довгострокову тенденцію зростання. Так, якщо на початку 1980-х років на кожен долар ПІІ припадало \$38,1 експорту товарів і послуг, то у 2005р. цей показник зменшився майже втричі – до \$13,8, а частка ПІІ у світовому ВВП зросла майже вчетверо (таблиця “Головні показники світової економіки”).
- За експертними оцінками, зв'язок між зовнішньою торгівлею і ПІІ посилюватиметься й надалі, хоча слід мати на увазі високу чутливість їх динаміки до національних і світових шоків⁴;
- **через посилення ролі ПІІ як провідника передових методів ведення бізнесу, нових технологій та управлінських практик.** Своєю чергою, розширення системи міжнародної торгівлі, яке супроводжується залученням ПІІ, призводить до подальшої лібералізації економічної політики, характерними особливостями якої є відкриття національних ринків для іноземних інвесторів, що покращує і зміцнює механізми функціонування конкурентних ринків в окремих

країні, посилює її експортний потенціал, прискорює інтеграцію до світогосподарських систем.

З огляду на наведене, в рамках сучасних економічних теорій економічна відкритість країни (насамперед, відкритість країни до міжнародної торгівлі) визнається безсумнівним чинником і необхідною умовою стійкого економічного зростання.

Економічна відкритість як інститут сприяння економічному розвитку

Необхідною умовою підтримки стійкого економічного зростання, як зазначалося, є також забезпечення доступу до таких складових сучасного виробництва, як сировина, капітал, кваліфікована робоча сила, технології, менеджменту. Полегшення доступу до вказаних факторів означає їх відносно здешевлення, а тому в економіці, якій забезпечено такий доступ, товари та послуги вироблятимуться з відносно нижчими витратами, що підвищуватиме її конкурентоспроможність та ефективність, забезпечуючи вищі темпи економічного зростання.

Загальновизнано, що відносні ціни як на фактори (складові) виробництва, так і на вироблену продукцію є нижчими в умовах вільної торгівлі, порівняно з умовами автаркії (країни, сильно захищеної від міжнародної торгівлі). Саме тому вагомим чинником сучасного економічного розвитку є послідовне розширення (економічної) відкритості, основним змістом якої є сприяння вільному переміщенню факторів виробництва (експорту/імпорту) і зменшення (аж до повної ліквідації) обмежень і бар'єрів, насамперед, пов'язаних з торгівлею товарами і послугами (врізка “Інструменти розширення економічної відкритості”).

ІНСТРУМЕНТИ РОЗШИРЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ВІДКРИТОСТІ

Розширення економічної відкритості забезпечується, зокрема, такими економічними й політичними інструментами, як:

- прозоре та недискримінаційне застосування зовнішньоекономічного законодавства;
- зниження (а надалі – скасування) бар'єрів для зовнішньоекономічної діяльності як вітчизняного, так і іноземного бізнесу;
- спрощення митного адміністрування;
- гармонізація національних стандартів і процедур технічного регулювання з міжнародними;
- усуненні надлишкового валютного регулювання та контролю;
- полегшення здійснення валютних операцій, пов'язаних з рухом капіталу.

Вигоди відкритості. Відкритість, *по-перше*, створює сприятливі умови для стійких темпів зростання в довгостроковій перспективі завдяки: раціональному розміщенню ресурсів, використанню так званої економії на масштабі виробництва, формуванню прозорих стимулів для ефективних управлінських рішень, доступу до новітніх технологій (в т.ч. – управлінських) і сучасної ділової практики.

³ У структурі ВВП, який є визначальним для доходу країни, враховується так званий «чистий експорт» – різниця між експортом та імпортом. Тому навіть висока динаміка зовнішньоторговельного обігу, характерна для відкритих економік, не обов'язково означає зростання доходу країни (зокрема, в умовах збалансованості обсягів експорту та імпорту).

⁴ Зокрема, терористичні акти 2001р. призвели до помітного скорочення обсягів ПІІ у 2002-2003рр. Проте посилення антитерористичної політики, отже – зниження ризиків нових терактів, які б могли призвести до масштабної економічної дестабілізації, сприяло відновленню припливу ПІІ.

По-друге, відкритість стає чинником подальшого прискорення внутрішніх структурних перетворень і формування необхідної ділової інфраструктури.

По-третє, відкритість є складовою політики розвитку конкуренції (насамперед, недопущення бар'єрів для входження у ринки та інвестування) та політики на ринку праці, насамперед – створення високопродуктивних і високооплачуваних робочих місць (врізка “Відкритість і зайнятість”⁵).

ВІДКРИТІСТЬ І ЗАЙНЯТІСТЬ

Питання взаємозв'язку між економічною відкритістю країни та попитом на робочу силу і її продуктивністю у наукових колах є дискусійним.

Водночас, існує ряд емпіричних підтверджень того, що у випадку прозорості та послідовності лібералізації зовнішньоторговельних режимів зниження зайнятості не відбувається.

Натомість розширення торгівлі в середньо- (та особливо в довгостроковій) перспективі має значний опосередкований вплив як на виробничу структуру економіки (в т.ч. зайнятість), так і на заробітну плату і трудовий дохід через наступні взаємовпливи:

- торговельна відкритість супроводжується припливом ПІІ;
- відкритість і сприяння ПІІ є вагомим чинником оновлення і вдосконалення технологій, що, своєю чергою, позитивно впливає на підвищення заробітної плати (зростання на 1% частки ПІІ у структурі ВВП відповідає зростання зарплати на 1%);
- ПІІ є чинником так званої заробітної премії (*wage premium*) для відносно кваліфікованих робітників – при тому останніми десятиріччями прискорилося зростання різниці в рівнях зарплати кваліфікованих і некваліфікованих працівників.

Загалом, за оцінками міжнародних експертів, **чим масштабнішим і послідовнішим чином здійснювалася у країні зовнішньоекономічна лібералізація, тим менше знижувалися масштаби виробництва, відповідно – тим нижчим був тиск на ринок робочої сили.** Відповідно, відсутність реформ в умовах глобалізації, призводить до стагнації ринку праці, а відтак – декваліфікації робочої сили.

Тобто, (економічна) відкритість зумовлює підвищення продуктивності праці та адаптації виробництва до зростаючої конкуренції, що узгоджується з економічним постулатом, згідно з яким вища частка імпорту у внутрішньому використанні позитивно корелює з рівнем продуктивності праці і є вагомим чинником загального підвищення ефективності економіки. Водночас, світовий досвід доводить, що в переважній більшості випадків інструменти захисту від імпорту або стимулювання експорту викривлюють рішення стосовно виробництва і споживання, а тому – ведуть до зниження ефективності виробництва, а зрештою, і добробуту⁶.

Досвід динамічних економік містить приклади того, що відкритість, поєднана з послідовною політикою економічних реформ, приносить країні вигоди вже в середньостроковій перспективі (врізка “Відкритість і зростання: досвід Чілі”⁷).

ВІДКРИТІСТЬ І ЗРОСТАННЯ: ДОСВІД ЧІЛІ

Протягом 1980-1990-х років, знаходячись в оточенні більш потужних Бразилії та Аргентини, країна зуміла суттєвим чином покращити свої економічні здобутки і на цій основі забезпечити стійке підвищення добробуту населення.

Завдяки лібералізації, до якої вдалася країна у другій половині 1970-х років, продуктивність праці в імпорточутливих галузях зросла на 32%, експортоорієнтованих – на 25%, у сферах, не залучених до світогосподарських зв'язків – лише на 6%.

Послідовно продовжуючи політику відкритості, країна здійснює заходи із сприяння доступу на внутрішній ринок великих економічних суб'єктів і є одним із світових лідерів в укладанні двосторонніх угод про запровадження режиму вільної торгівлі, в рамках якого у 2004р. безмитно забезпечувалося понад 60% експорту.

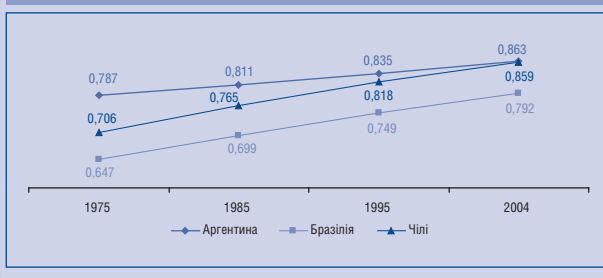
У результаті, Чілі побудувала найбільш динамічну економіку континенту: якщо протягом 1975-2004рр. середньорічне зростання в Аргентині становило 0,4%, у Бразилії – 0,7%, то в Чілі – 3,9%. При цьому, країні вдалося уникнути кризових інфляційних явищ в економічно складний на континенті період кінця 1980-х початку 1990-х років і, як видно з таблиці “Зростання та інфляція”, зберегти стійкість розвитку.

Зростання та інфляція

	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992
економічне зростання, %								
Аргентина	-1,7	5,6	2,3	-5,1	-4,6	0,4	5,0	7,0
Бразилія	7,9	7,6	3,6	-0,1	3,3	-4,0	1,0	-0,9
Чілі	2,4	5,7	5,7	7,4	10,0	2,1	6,0	10,4
інфляція, %								
Аргентина	672,2	90,1	131,3	343,0	3 080,5	2 314,7	171,7	25,0
Бразилія	225,5	142,2	224,8	684,6	1 319,9	2 738,8	413,3	1 037,5
Чілі	30,7	19,5	19,9	14,7	17,0	26,0	21,8	15,4

Інтегрованою оцінкою економічних успіхів Чілі є високий індекс людського розвитку, за яким країна практично наздогнала історичного лідера Південної Америки – Аргентину.

Індекс людського розвитку

Водночас, відкритість сама по собі не є достатньою умовою прискорення економічного зростання. Вона взаємопов'язана із заходами формування інститутів (насамперед, інституту приватної власності), забезпечення належного судочинства та політичної стабільності, а також – повинна супроводжуватися макроеко-

⁵ Джерела: International Trade and Working Conditions. – http://www.fpif.org/briefs/vol2/v2n15trd_body.html; Globalization and employment conditions study. – <http://www-wds.worldbank.org/external/default/main?pagePK=64193027>

⁶ Див. також: Торговая политика и значение вступления в ВТО для развития России и стран СНГ. – Москва, 2006, с.11-12, 45-46.

⁷ Джерела: Вишневецкая Н. Внешнеэкономическая либерализация и рынок труда – Мировая экономика и международные отношения, 2004, №3, с.86; Global Economic Prospects 2005: Trade, Regionalism, and Development – http://publications.worldbank.org/economy/catalog/product?item_id=3426794; Human Development Report 2006. – <http://hdr.undp.org/hdr2006/statistics>; World Economic Outlook 1993. – <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/weo0593/pdf/File5.pdf>

номічною стійкістю (врізка “Сприяння відкритості вдосконаленню інституцій”⁸).

СПРИЯННЯ ВІДКРИТОСТІ ВДОСКОНАЛЕННЮ ІНСТИТУЦІЙ

Економічна відкритість спонукає до інституційних впливів, які виходять за рамки чисто економічних. По-перше, успіхи чи помилки впровадження політики відкритості відбиваються безпосередньо на рівні **мобільності виробничих ресурсів**. Така мобільність може бути реалізована в кількох формах, зокрема:

- міграції ресурсів між секторами та в межах секторів виробничо-комерційної діяльності, як наслідок впливу цінкових ринкових сигналів;
- руху ресурсів з неофіційного сектору до офіційного та як наслідок – покращення економічного середовища;
- повернення капіталів, що “втекли”, як наслідок підвищення привабливості бізнес-клімату у країні.

По-друге, відкритість має **антибюрократичну та антикорупційну спрямованість, а її посилення сприяє розвитку країни, оскільки зацікавленість чиновника в отриманні адміністративної ренти, є набагато більшою перешкодою для розвитку країни, ніж ризики, пов’язані з її активним включенням у міжнародну конкуренцію**⁹.

Економічні втрати в умовах захисту ринків. Часто відкритість не розглядається як складова економічної політики, а увага концентрується на необхідності впровадження заходів, протилежних відкритості – захисту (протекціонізму) національних ринків або окремих галузей чи виробництв (врізка “Інструменти захисту національних ринків”).

Однак, **надмірний захист ринків, як правило, пов’язується з економічними втратами.** Зокрема, по-перше, будь-який протекціонізм перешкоджає конкурентному ціноутворенню, а тому виробники отримують некоректні цінкові сигнали стосовно своєї продукції, що може як спонукати до невинновданого підвищення ціни, так і перешкоджати ефективному перерозподілу ресурсів і використанню відносних переваг вітчизняної економіки.

По-друге, будь який захист від імпорту (тарифний чи нетарифний) змінює умови торгівлі, ціни та обсяги не лише в галузях, які безпосередньо конкурують з імпортом, але і в експортоорієнтованих галузях, що пов’язано з відносними цінами товарів, які беруть участь у товарообігу, а отже – й обсягом імпортованих товарів, які можна придбати за одиницю проданого експортного товару. Загалом, у міжнародній торгівлі вважається доведеним, що **захист від імпорту має такий самий вплив на експортні галузі, як і оподаткування експорту**, наслідком чого може стати скорочення виробництва в експортних галузях (так звана симетрія Лернера)¹⁰.

ІНСТРУМЕНТИ ЗАХИСТУ НАЦІОНАЛЬНИХ РИНКІВ

Країни часто використовують різні заходи захисту (протекціонізму) національних ринків та управління товарними потоками, які не лише знижують вигоди від міжнародної торгівлі, але й погіршують перспективи досягнення економічних компромісів на багатонаціональному рівні¹⁰.

Вирізняють дві групи інструментів: тарифні бар’єри (цінові заходи) та нетарифні (квоти, кількісні і технічні обмеження, зокрема, дотримання стандартів якості та/або безпеки тощо).

Тарифні бар’єри впливають безпосередньо на ціни (імпортованих товарів і є більш прозорими та ринково орієнтованими).

Нетарифні – впливають безпосередньо на обсяги торговельних операцій (і лише опосередковано – на ціни).

Найбільш уживаними і найлегше впроваджуваними заходами захисту національних ринків є управління тарифами (їх підвищення для подорожчання імпортованої продукції). Однак, окрім втрат добробуту (більш високі зовнішні тарифи означають погіршення умов доступу до закордонних товарів), захист країни за допомогою високих тарифів загалом є неефективним. Кількісні ж обмеження взагалі спотворюють економічне середовище.

Ставлення СОТ до цінкових заходів і кількісних обмежень є різним. Якщо перші загалом допускаються (і є сьогодні визнаним напрямом зовнішньоторговельного регулювання), то другі – по суті, заборонені (за окремими винятками) та підлягають послідовному усуненню. Технічні бар’єри, хоч і оцінюються суперечливо, залежно від контексту застосування, але набувають дедалі більшого поширення і є предметом особливої уваги в системі світової торгівлі.

Напрями реалізації політики відкритості

Після Другої світової війни і створення ГАТТ побутувала думка, що багатосторонні торговельні угоди стануть головним засобом удосконалення системи міжнародної торгівлі і створення сприятливих умов доступу до ринків. Однак, невдовзі стало зрозумілим, що торговельні суперечності розв’язуються вкрай повільно (якщо при цьому не виникають нові). Це підштовхнуло країни до пошуку власних шляхів отримання вигод від розширення торгівлі.

Одностороння лібералізація. Одностороння (або “індивідуальна”) лібералізація є **невід’ємною складовою внутрішніх реформ**, спрямованих на загальне зниження торговельних бар’єрів (зниження імпортованих мит і тарифів, скорочення нетарифних обмежень, удосконалення діяльності державних інститутів). Це призводить до зниження вартості матеріальних (імпортованих) факторів виробництва, завдяки чому відбувається підвищення конкурентоспроможності¹².

⁸ Джерело: Примара Європи. – Київ, 1999, с.55.

⁹ Це положення набуває особливої ваги для України, яка, за оцінками міжнародних експертів, має один із найвищих у Європі рівнів корупції. Тому, чим активнішим буде входження країни в міжнародний розподіл праці, чим активніше українські підприємства та бізнес будуть налагоджувати партнерські стосунки з іноземними фірмами, тим швидше буде відбуватися зниження тіньової активності, і тим вищими – прибутки підприємств, надходження до бюджетів, доходи працівників.

¹⁰ Джерело: WTO documents. – http://www.wto.org/english/docs_e/docs_e.htm. Див. також: Торговая политика..., с.33-38.

¹¹ Див. зокрема: Торговая политика..., с.38-39.

¹² СОТ особливо наголошує на тому, що **торговельна лібералізація не є метою, а є лише засобом прискорення економічного розвитку, створення нових продуктивних робочих місць, покращення умов праці, а отже – забезпечення стандартів якості життя.** Водночас, визнається і «зворотний» зв’язок: незадовільні умови праці, особливо в експортоорієнтованих галузях знижують виробничі стимули, а тому – створюють додаткові ускладнення для міжнародної торгівлі і світової економіки загалом. Див.: Samet A. The Labor Dimension and the WTO. – <http://usinfo.state.gov/journals/ites/0200/ijee/samet.htm>.

Тому розвинуті країни, а вслід за ними – значна частка країн, що розвиваються, послідовно впроваджували заходи, спрямовані на прискорення відкритості, широке застосування для торговельних партнерів режиму найбільшого сприяння (РНС)¹³, зниження тарифних бар'єрів. Ця тенденція відбивається в рівні тарифного захисту (таблиця “Середня тарифна ставка в окремих країнах”¹⁴). Доречно зауважити, що Україна останніми роками, в рамках переговорного процесу стосовно вступу до СОТ, суттєво знизила рівень протекціоністського захисту, і з точки зору рівня тарифів має загалом достатньо відкрити (крім сільськогосподарських товарів) для міжнародної торгівлі економіку¹⁵.

Двостороння та багатостороння лібералізація. Такі процеси спрямовуються на покращення доступу на ринки країн партнерів шляхом взаємних поступок і спеціальних преференційних галузевих угод, а також укладання договорів між партнерськими країнами про полегшення входження в національні ринки та покращення умов ведення зовнішньоторгівельної діяльності.

Виявляється, що власна **одностороння лібералізація має набагато більший “оздоровчий” для національної економіки ефект**, оскільки демонструє всім потенційним партнерам переваги рівного доступу на внутрішні ринки. Так, у загальному зниженні тарифів у період лібералізації 1990-х років, за оцінкою міжнародних експертів, приблизно дві третини зумовлені односторонньою лібералізацією в рамках реформ розвитку, близько 25% – зниженням у процесі укладання багатосторонніх угод, і лише близько 10% – пов'язані із двосторонніми угодами¹⁶. Світовий досвід доводить, що країни, які віддавали перевагу прискореній індивідуальній лібералізації, досягли значно помітніших економічних успіхів¹⁷.

Особливості двосторонньої і багатосторонньої лібералізації відбиваються в різних формах торговельної економічної інтеграції, які характеризують рівень (або глибину) інтеграції країн (врізка “*Форми міжнародної економічної інтеграції*”¹⁸, с. 8).

Середня тарифна ставка в окремих країнах, режим найбільшого сприяння, %

	Усі товари	Сільськогосподарські товари	Промислові товари
Індія	19,2	37,6	16,4
Румунія	15,9	22,9	14,8
Аргентина	12,2	10,1	12,6
Росія	11,4	13,5	11,1
Болгарія	10,4	19,9	9,0
Китай	9,9	15,7	9,0
Україна	6,8	22,3	4,4
Японія	5,6	24,3	2,8
Країни ЄС	5,4	15,1	3,9
Молдова	5,2	11,6	4,2
Хорватія	4,9	11,0	4,0
США	3,5	5,3	3,3

Чинники гальмування економічної відкритості

Хоча відкритість визнається необхідною умовою забезпечення економічного розвитку, на практиці багатьом країнам не вдалося ефективно використати торгівлю, особливо країнам, що розвиваються²². Серед чинників, що заважають країнам скористатися перевагами відкритості для сприяння торгівлі, слід відзначити, зокрема, наступні.

Нерівномірний розподіл вигод від міжнародної торгівлі між розвинутими країнами і країнами, що розвиваються. З кожного долара, отриманого в рамках світової торгівлі, багаті країни отримують \$0,8, країни із середнім рівнем доходу – \$0,17, і лише \$0,03 одержують бідні країни²³. Це зумовлено як домінуванням транснаціональних корпорацій, які переважно базуються в розвинутих країнах, так і тим, що **країнам, що розвиваються, досі не вдалося зменшити залежність від сировинних товарів, ринки яких не є стабільними** та суттєво залежать від коливань світової кон'юнктури²⁴.

¹³ Режим найбільшого сприяння є однією з базових засад, покладених в основу норм ГАТТ, характерною особливістю якої є недискримінаційність. Він встановлює, що «будь-яка перевага, сприяння, привілей чи імунітет, які надаються *будь-якою стороною, що домовляється*, стосовно будь-якого товару, що походить з будь-якої іншої країни чи призначений для будь-якої іншої країни, повинні негайно й безумовно надаватися аналогічному товару, що походить з території всіх інших сторін чи призначений для території всіх інших сторін». Див.: Осика С., Пятницький В. Світова організація торгівлі. – Київ, 2004, с.20.

¹⁴ Джерело: World Tariff Profiles 2006. – <http://www.wto.org>

¹⁵ У рамках процесу вступу до СОТ Україна послідовно знижувала рівень імпорتنних тарифів. За наявними даними, на початок 2007р. з більш ніж 11 тис. тарифних позицій: по близько 3,5 тис. позиціях Україна має нульову ставку, по 3,4 тис. позиціях – ставку до 5%, по 2,2 тис. позиціях – 5-10%. Серед більш захищених, лише приблизно 5% тарифних позицій мають ставку, яка перевищує 15%, а також близько 6% позицій мають спеціальні митні ставки. Загалом, середньозважений тариф складає 5,1% (доречно нагадати, що при розрахунку середньозважених показників, на відміну від простих середніх, ставки з окремих тарифних позицій товарів зважуються на обсяги їх поставок).

¹⁶ Див.: Global Economic Prospects 2005: Trade, Regionalism, and Development – http://publications.worldbank.org/e-commerce/catalog/product?item_id=3426794.

¹⁷ Див. зокрема: Торгова політика..., с.10-11, 49-58. Також див. врізку «Відкритість і зростання: досвід Чилі».

¹⁸ Джерела: Global Economic Prospects 2005...; Примара Європи. – Київ, 1999, с.34-35.

²² Навіть останніми роками більшість країн, що розвиваються, попри покращення внутрішньої економічної ситуації і зміцнення внутрішньорегіональних зв'язків, залишаються вкрай чутливими до будь-яких економічних спадів у великих розвинутих країнах, а також змін на світових сировинних і фінансових ринках. Див.: World Economic Situation and Prospects 2007. – <http://www.un.org/esa/policy/wess/wesp.html>.

²³ Див.: Global Economic Prospects 2005...

²⁴ На Всесвітньому самміті у вересні 2005р. було визнано, що для зменшення відзначених диспропорцій, країнам, що розвиваються, необхідні значні зовнішні фінансові ресурси для вдосконалення виробничої бази і створення належної інфраструктури, які могли б надати розвинуті країни. Відповідна ініціатива «Допомога для торгівлі» (*Aid for Trade Initiative*) ухвалена СОТ у грудні 2005р. Див.: World Economic Situation and Prospects 2007...

ФОРМИ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Першою, найпростішою формою економічної інтеграції є зона преференційної торгівлі, в рамках якої запроваджуються нижчі ставки мита на окремі групи товарів для країн-партнерів (іноді її розглядають лише як початковий рівень інтеграції, не вирізняючи в окрему форму).

Зона вільної торгівлі (найбільш поширена форма міжнародної інтеграції) виникає тоді, коли група країн скасовує обмеження на взаємну торгівлю і ліквідує внутрішні бар'єри для торгівлі, але кожна з країн має право встановлювати власні умови торгівлі і власну систему тарифів і квот на торгівлю з третіми країнами.

Важливим завданням при формуванні зони вільної торгівлі є встановлення **правил визначення країни походження товарів** – щоб запобігти імпорту на територію всієї зони з третіх країн через країни, які мають найнижчі серед партнерських країн захисні тарифи (на певні товари). Однак, це не легке завдання, особливо у випадках, коли у виробництві використовуються як місцеві, так і імпортовані компоненти, що може вимагати встановлення частки місцевих компонентів для визначення "національності" виробів¹⁹. Слід зазначити, що правила походження можуть бути інструментами протекціонізму.

Митний союз утворюється тоді, коли країни-учасниці усувають будь-які обмеження на взаємну торгівлю, а також запроваджують спільну систему тарифів і квот стосовно третіх країн. Тобто за митного союзу передбачається заміна кількох митних територій однією за повної ліквідації митних податків у межах митного союзу та утворенні єдиного зовнішнього митного тарифу²⁰.

Митний союз перетворюється на **спільний ринок** разом з усуненням будь-яких обмежень на трансграничне переміщення товарів, послуг, капіталів і робочої сили. Створення дійсно єдиного внутрішнього ринку вимагає гармонізації та уніфікації значної кількості законодавчих правил і норм у багатьох сферах діяльності. Зокрема, потрібно:

- розробити спільну політику розвитку окремих (пріоритетних) галузей і секторів економіки (в ЄС при переході до спільного ринку пріоритетними сферами було визнано сільське господарство і транспорт);

- створити умови для забезпечення вільного переміщення капіталу, робочої сили, а також інформаційного обміну;
- сформувати спільні фонди сприяння соціальному та регіональному розвитку.

Названі напрями економічної політики зумовлюють необхідність гармонізації та уніфікації національних законів, а тому **вимагають формування наднаціональних органів управління та контролю**. Побудова спільного ринку повинна завершитися формуванням єдиного економічного, правового та інформаційного простору і створити умови для переходу до економічного союзу. **Ознаками економічного союзу є:**

- ліквідація будь-яких торговельних обмежень для країн-учасників і проведення єдиної зовнішньоторговельної політики;
- вільне переміщення товарів, послуг, капіталу, робочої сили;
- жорстка координація економічної, фінансової та соціальної політики²¹.

Економічний і валютний союз – найвища форма економічної інтеграції – передбачає впровадження єдиної валюти і проведення єдиної валютної політики, створення Єдиного центрального банку, який разом з центральними банками країн-учасниць створить Єдину систему центральних банків. Крім того, чинником необхідності переходу від економічного союзу до економічного та валютного союзу є те, що в рамках першого залишаються відмінності в організації кредиту, розрахунків, курсової політики, і відповідно – пов'язані з цим валютні ризики, затримки платежів, розбіжності податків.

Якщо перехід від зони вільної торгівлі до спільного ринку характеризується ліквідацією обмежень, то створення економічного та економічного й валютного союзів потребує згоди всіх учасників на передачу економічного суверенітету до наднаціональних установ.

Крім того, перехід до "вищої" форми можливий лише за умови досягнення помітного прогресу у вирішенні всіх проблем, характерних для "нижчих" форм, а також послідовного вдосконалення реалізації політики, спрямованої на отримання вигод усіма країнами-учасницями об'єднання. Це спонукає до посилення не лише економічної, але й політичної інтеграції, а з тим – формування політичного союзу (хоча політичні аспекти можуть слугувати основою економічної інтеграції).

Форми міжнародної економічної інтеграції

	Зниження тарифів на окремі групи товарів	Скасування тарифів і квот між учасниками	Встановлення єдиного зовнішнього тарифу	Скасування обмежень на рух виробничих факторів (капіталу та робочої сили)	Гармонізація економічної політики та інститутів державного управління	Впровадження єдиної валюти і єдиної валютної політики
Зона преференційної торгівлі	•					
Зона вільної торгівлі	•	•				
Митний союз	•	•	•			
Спільний ринок	•	•	•	•		
Економічний союз	•	•	•	•	•	
Економічний і валютний союз	•	•	•	•	•	•

Позиції національних державно-політичних еліт, від яких залежить формування і здійснення державної політики загалом та економічної політики зокрема. Названі еліти окремих країн можуть вдаватися до хибних або недобросовісних кроків. А саме:

- **недобросовісне тлумачення економічних процесів і можливих наслідків інтеграції** країни у світове господарство на засадах відкритості, прозорості, рівності, добросовісної конкуренції тощо **в особистих та/ або корпоративних інтересах**. Оскільки захищені галузі та підприємства отримують суттєві виробничі переваги, то, *по-перше*, саме великі та політично впливові національні

фінансово-промислові групи, які мають власні інтереси у відповідних галузях, лобіюють впровадження зовнішньоекономічних обмежень або застосування протекціоністських заходів. *По-друге* – оскільки вказані групи мають суттєвий вплив на вироблення і впровадження економічної політики то, зважаючи на особливий характер своїх інтересів, можуть стримувати економічні та інституційні перетворення у країні загалом.

При цьому, поряд із поширенням міфів про втрати, "захоплення іноземцями" національних багатств, у дійсності відбувається **перерозподіл і концентрація доходів та активів** (у т.ч. пов'язаних із зовнішньо-

¹⁹ Зокрема, у США у рамках зони вільної торгівлі НАФТА автомобілі, зібрані з комплектуючих з різних країн, вважаються «національними» (отже – безмитно можуть експортуватися на території членів союзу), якщо частка місцевих компонентів складає понад 62,5%).

²⁰ Крім того, у рамках митного союзу вимагається впровадження також заходів спрямованих на узгодження форм і методів надання пільг учасникам зовнішньоекономічної діяльності, уніфікацію методики збору зовнішньоторговельної статистики, запровадження єдиної системи тарифного і нетарифного регулювання тощо.

²¹ Побудова Спільного ринку у Європі була завершена у 1993р. – більш ніж через 40 років після започаткування інтеграційних процесів і створення Європейського співтовариства вугілля і сталі.

кономічною діяльністю) в руках окремих олігархічних груп, інтереси яких забезпечуються партійно-політичними і владними структурами і які не зацікавлені у відкритості, прозорості та конкуренції;

- **незацікавленість** у впровадженні заходів з реструктуризації економіки та/або підвищення енерго- та ресурсозбереження і продуктивності (насамперед, в обробній промисловості, сфері послуг тощо)²⁵. Найчастіше це відбувається в умовах, коли, *по-перше*, помилково очікується довгостроковий доступ до відносно дешевих ресурсів (сировини, енергоносіїв, робочої сили), *по-друге* – вимагається впровадження соціально непопулярних заходів забезпечення економічної ефективності;
- **нерозуміння чинників і складових сучасної світогосподарської системи**, відсутність як досвіду ринкового будівництва, так і сильних соціальних груп, зацікавлених у стрімких і незворотних перетвореннях. Характерним є утворення “замкненого кола” – **відсутність реформаторськи налаштованих груп** управлінців і бізнесу унеможливорює впровадження глибоких економічних реформ, а відсутність реформування чи його хибне та непослідовне впровадження погіршує можливості створення впливових реформаторських груп і їх сприйняття суспільством.

Висновки

Розширення міжнародної торгівлі є вагомим чинником економічного розвитку, тому політика багатьох країн спрямована на послідовне розширення (економічної) відкритості, основним змістом якої є сприяння вільному переміщенню факторів виробництва і зменшення (аж до повної ліквідації) торговельних обмежень і бар'єрів.

Водночас відкритість сама по собі не є достатньою умовою прискорення економічного зростання, вона взаємопов'язана з якістю інститутів, політичною стабільністю, належним судочинством і повинна супроводжуватися заходами забезпечення макроекономічної стійкості.

Реалізація політики відкритості відбувається як через односторонню (індивідуальну) лібералізацію, так і шляхом укладання дво- і багатосторонніх угод сприяння економічним відносинам між партнерськими країнами. Країни, які віддавали перевагу прискореній індивідуальній лібералізації, досягли значно помітніших економічних успіхів.

Розвиток світової торгівлі, поширення двосторонньої і багатосторонньої лібералізації посилює тенденції до економічної інтеграції в різних її формах, що відбивають рівень чи глибину інтеграційних процесів. При цьому, перехід до “вищої” форми можливий лише за умови досягнення помітного прогресу у вирішенні проблем, характерних для “нижчих” форм, а також послідовного впровадження політики, спрямованої на отримання вигод усіма країнами-учасниками.

1.2 РЕГІОНАЛЬНІ ТОРГОВЕЛЬНІ СОЮЗИ: ДОСВІД ФОРМУВАННЯ І ДІЯЛЬНОСТІ

Як зазначалося вище, з 1994р., коли в рамках СОТ відбулася консолідація умов і правил міжнародної торгівлі, посилюються тенденції до формування такого різновиду економічних союзів, якими є регіональні торговельні союзи (РТС)²⁶.

У цьому підрозділі аналізуються особливості окремих РТС і їх місце в сучасній системі світової торгівлі, на підставі цього аналізу формулюються певні спостереження та висновки стосовно вигод і проблем їх діяльності, значимих для вироблення політики участі країн в економічних союзах та їх інтеграції у світову економіку.

Загальні характеристики окремих регіональних торговельних союзів наведені у вірсіці “Окремі міжнародні економічні союзи” (с. 10).

Економічний потенціал РТС

Станом на кінець 2005р., у світі налічувалося близько 240 РТС, з яких 186 – зареєстровані в СОТ²⁷. РТС різняться за своїм економічним потенціалом, формами інтеграції і впливом на світогосподарські зв'язки. Сьогодні найбільш потужними РТС є НАФТА та ЄС – на їх територіях створюється майже дві третини світового ВВП (таблиця “Порівняння окремих економічних союзів”²⁸).

Порівняння окремих економічних союзів

Торговельний союз	Населення, млн. осіб	ВВП, \$ млрд.	Частка світового ВВП, %	ВВП на душу населення, \$ тис.
АНЗЕРТА	23,9	736,2	1,80	30,80
АФТА	547,7	798,1	1,95	1,46
GCC	34,9	466,2	1,15	13,36
ГУАМ	90,3	93,1	0,23	1,03
ЕФТА	12,1	619,8	1,52	51,22
ЄврАзЕС	206,3	661,3	1,62	3,21
ЄС	487,6	12 901,1	31,59	26,46
КАН	94,5	205,4	0,50	2,17
КАРІКОМ	15	39,2	0,10	2,61
МЕРКОСУР	258	887,6	2,17	3,44
НАФТА	433,1	13 366,3	32,72	30,86
САКУ	53,8	231,2	0,56	4,30
САФТА	1 430,7	872,2	2,14	0,61
СЕМАК	35,2	34,6	0,08	0,98
СНД	278,2	751,7	1,85	2,70
ЦЕФТА	100,4	654,9	1,60	6,52
Довідково:				
АСЕАН + 3	2 031,2	8 015,8	19,62	3,95
ЄП	215,5	709,8	1,74	3,29

Проте вже найближчими роками, якщо східним і південно-східним азіатським країнам (Китай, Корея, Японія, азіатські “тигри”) вдасться подолати внутрішні політичні та економічні суперечності, може бути ство-

²⁵ Див.: Wacziarg R. Measuring the Dynamic Gains from Trade. – <http://wber.oxfordjournals.org>

²⁶ Таке явище отримало назву **торговельного регіоналізму**. Однак, **регіональні угоди** містять внутрішню суперечність: створюючи **переваги для обмеженого кола учасників**, вони допускають **дискримінаційні режими стосовно “третіх” країн**, що завдає шкоди як їх економікам (особливо країнам з так званою малою економікою), так і розвитку світогосподарських зв'язків загалом. – Див.: Global Economic Prospects 2005...

²⁷ Окремі РТС не реєструються СОТ, оскільки утворені країнами, що не є її членами. – World Economic Situation and Prospects 2006. – <http://www.un.org/esa/policy/wess/wesp.html>.

²⁸ Джерела: Human Development Report 2006. – <http://hdr.undp.org/hdr2006/>. Regional trade agreement. – http://en.wikipedia.org/wiki/Regional_trade_agreement.

Назва	Рік заснування	Ступінь інтеграції	Країни-учасниці ² (Індекс людського розвитку)	Населення, млн. осіб	ВВП, \$ млрд.	Частка світового ВВП, %	ВВП на душу населення, \$	ВВП на душу населення за ПКС, \$
ПІВНІЧНА, ЦЕНТРАЛЬНА ТА ПІВДЕННА АМЕРИКА								
ЦАСР – Центральньо-американський спільний ринок <i>CACM – Central American Common Market</i>	1960 (1969 – скасований 1991 – відновлений)	Митний союз	Гватемала (118) Гондурас (117) Коста-Ріка (48) – 1963 Нікарагуа (112) Сальвадор (101) ЦАСР	12,3 7,0 4,3 5,4 6,8 35,8	27,5 7,4 18,5 4,6 15,8 73,8	0,07 0,02 0,05 0,01 0,04 0,19	2 233 1 046 4 349 847 2 340 10 794	4 313 2 876 9 481 3 634 5 041 12 586
Андський пакт (Андське співтовариство) <i>CAN – Comunidad Andina de Naciones</i> (<i>Andean Pact, Andean Community of Nations</i>)	1969	Митний союз	Болівія (115) Еквадор (83) Колумбія (70) Перу (82) Андський пакт	9,0 13,0 44,9 27,6 94,5	8,8 30,3 97,7 68,6 205,4	0,02 0,07 0,24 0,17 0,50	974 2 322 2 176 2 490 10 794	2 720 3 963 7 256 5 678 12 586
КАРИКОМ – Співтовариство Карибського басейну <i>CARICOM – Caribbean Community</i>	1973	Зона вільної торгівлі на змiну зоні вільної торгівлі <i>CARIFTA</i> (1965-1972) З 2001р. – спільний ринок	Антигуа і Барбуда (59) – 1994 Багамські Острови (52) – 1994 Барбадос (31) Беліз (95) – 1974 Гайана (103) Гаїті (154) Гренада (85) – 1974 Домініка (68) – 1974 Сент-Кітс і Невіс (51) – 1974 Сент-Люсія (71) – 1974 Сент-Вінсент і Гренадіни (88) – 1974 Суринам (89) – 1995 Тринідад і Тобаго (57) Ямайка (104) КАРИКОМ	0,1 0,3 0,3 0,3 0,8 8,4 0,1 0,1 0,4 0,2 0,1 0,4 1,3 2,6 15,0	0,9 5,3 2,8 1,1 0,8 3,5 0,4 0,3 0,4 0,8 0,4 1,1 12,5 8,9 39,2	0,01 0,01 0,01 0,01 0,01 0,01 0,03 0,02 0,1	10 794 16 728 10 401 3 870 1 047 420 4 135 3 794 8 447 4 663 3 412 2 484 9 640 3 352 13 298	12 586 17 843 12 586 6 747 4 439 1 892 8 021 5 643 12 702 6 324 6 398 4 163 13 298
МЕРКОСУР – Південно-американський спільний ринок <i>MERCOSUR – Mercado Común del Sur</i> (<i>Southern Common Market</i>)	1991	Митний союз	Аргентина (36) Бразилія (69) Венесуела (72) – 2006 Парагвай (91) Уругвай (43) МЕРКОСУР	38,4 183,9 26,3 6,0 3,4 258,0	153,0 604,0 110,1 7,3 13,2 887,6	0,37 1,48 0,27 0,02 0,03 2,17	3 988 3 284 4 214 1 220 3 842 30 586	13 298 8 195 6 043 4 813 9 421 31 263
НАФТА – Угода про північно-американську зону вільної торгівлі <i>NAFTA – North America Free Trade Agreement</i>	1994	Зона вільної торгівлі	Канада (6) Мексика (53) США (8) НАФТА	32,0 105,7 295,4 433,1	978,0 676,5 11 711,8 13 366,3	2,39 1,66 28,67 32,72	30 586 6 518 39 883 10 794	31 263 9 803 39 676 4 214
АЛБА – Боліваріанська альтернатива для Америки <i>ALBA – Alternativa Bolivariana para las Americas</i> (<i>Bolivarian Alternative for Latin America and the Caribbean</i>)	2004		Болівія (115) – 2006 Венесуела (72) Куба (50) Нікарагуа (112) – 2007	9,0 26,3 11,2 5,4	8,8 110,1 н/д 4,6	0,02 0,27 н/д 0,01	974 4 214 н/д 847	2 720 6 043 н/д 3 634
АЗІЯ І ТИХООКЕАНСЬКИЙ РЕГІОН								
ГСС – Рада співробітництва держав Перської затоки <i>GCC – Gulf Cooperation Council</i> (також відома як <i>CCASG – Cooperation Council for the Arab States of the Gulf</i>)	1981	Митний союз	Бахрейн (39) Катар (46) Кувейт (33) ОАЕ (49) Оман (56) Саудівська Аравія (76) ГСС	0,7 0,8 2,6 4,3 2,5 24,0 34,9	11,0 20,4 55,7 104,2 24,3 250,6 466,2	0,03 0,05 0,14 0,26 0,06 0,61 1,15	15 384 27 857 22 654 24 121 9 584 10 462 31 690	20 758 ... 19 384 24 056 15 259 13 825 30 331
АНЗСЕРТА – Австралійсько-Новозеландська зона поглибленого економічного співробітництва <i>ANZCERTA – Australia-New Zealand Closer Economic Relations Trade Agreement</i>	1983	Зона вільної торгівлі	Австралія (3) Нова Зеландія (20) АНЗСЕРТА	19,9 4,0 23,9	637,3 98,9 736,2	1,56 0,24 1,80	31 690 24 364 17 250	30 331 23 413 ...
АФТА – зона вільної торгівлі країн АСЕАН <i>ASEAN Free Trade Agreement</i>	1992	Зона вільної торгівлі	Бруней (34) В'єтнам (109) – 1995 Індонезія (108) Камбоджа (129) – 1999 Лаос (133) – 1997 Малайзія (61) М'янма (130) – 1997 Сінгапур (25) Таїланд (74) Філіппіни (84) АФТА	0,4 83,1 220,1 13,8 5,8 24,9 50,0 4,3 63,7 81,6 547,7	6,9 45,2 257,6 4,9 2,5 118,3 9,6 106,8 161,7 84,6 798,1	0,02 0,11 0,63 0,01 0,02 0,29 0,02 0,26 0,40 0,21 1,95	17 250 550 1 184 354 423 4 753 192 25 191 2 539 1 036 1 526	... 2 745 3 609 2 423 1 954 10 276 ... 28 077 8 090 4 614 3 051
MSG – Меланезійська ініціативна група <i>MSG – Melanesian Spearhead Group</i>	1993	Зона преференційної торгівлі	Вануату (119) Соломонові Острови (128) Папуа-Нова Гвінея (139) Фіджі (90) – 1998 MSG	0,2 0,5 5,8 0,8 7,3	0,3 0,3 3,9 2,6 7,1	0,01 0,01 0,01 0,01 0,01	1 526 554 677 3 125 406	3 051 1 814 2 543 6 066 1 870
САФТА – Зона вільної торгівлі країн Південної Азії <i>SAFTA – South Asian Free Trade Area</i>	2004	Зона вільної торгівлі	Бангладеш (137) Бутан (135) Індія (126) Мальдіви (98) Непал (138) Пакистан (134) Шрі-Ланка (93) САФТА	139,2 2,1 1 087,1 0,3 26,6 154,8 20,6 1 430,7	56,6 0,7 691,2 0,8 6,7 96,1 20,1 872,2	0,14 0,01 1,69 0,02 0,02 0,24 0,05 2,14	406 751 640 2 345 252 632 1 033 5 896	1 870 ... 3 139 ... 1 490 2 225 4 390 29 251
Довідково:								
АСЕАН + три (у перспективі)		Зона вільної торгівлі	АСЕАН Китай (81) Корея (26) Японія (7) АСЕАН + три	547,7 1 308,0 47,6 127,9 2 031,2	781,6 1 931,7 679,7 4 622,8 8 015,8	1,91 4,73 1,66 11,32 19,62	1 490 14 136 36 182 10 794	5 896 20 499 29 251 12 586

¹ Джерела: Regional trade agreement. – http://en.wikipedia.org/wiki/Regional_trade_agreement. З метою уніфікації статистичних даних використано: Human Development Report 2006. – <http://hdr.undp.org/hdr2006/>. Хоч у цьому дослідженні (останньому опублікованому) ООН дані наведені в розрахунку 2004р., проте загальна структура чисельності населення і доходу країн відповідає поточній ситуації. Написання географічних назв відповідає виданню "Атлас світу" Державної служби геодезії, картографії та кадастру, 2007р.

² Напівжирним шрифтом виділені країни, які належали до складу країн-засновників відповідного союзу.

Назва	Рік заснування	Ступінь інтеграції	Країни-учасниця ² (Індекс людського розвитку)	Населення, млн. осіб	ВВП, \$ млрд.	Частка світового ВВП, %	ВВП на душу населення, \$	ВВП на душу населення за ПКС, \$
ЄВРОПА								
ЄС – Європейський Союз EU – European Union	1957 – Римський договір, 1992 – Договір про ЄС	Економічний союз	Австрія (14) – 1995	8,2	292,3	0,72	35 766	32 276
			Болгарія (54) – 2007	7,8	24,1	0,06	3 109	8 078
			Бельгія (13)	10,4	352,3	0,86	33 807	31 096
			Велика Британія (18) – 1973	59,5	2 124,4	5,20	35 485	30 821
			Греція (24) – 1981	11,1	205,2	0,50	18 560	22 205
			Данія (15) – 1973	5,4	241,1	0,59	44 673	31 914
			Естонія (40) – 2004	1,3	11,2	0,03	8 331	14 555
			Ірландія (4) – 1973	4,1	181,6	0,44	44 644	38 827
			Іспанія (19) – 1986	42,6	1 039,9	2,55	24 360	25 047
			Італія (17)	58,0	1 677,8	4,11	29 143	28 180
			Кіпр (29) – 2004	0,8	15,4	0,04	18 668	22 805
			Латвія (45) – 2004	2,3	13,6	0,03	5 868	11 653
			Литва (41) – 2004	3,4	22,3	0,05	6 480	13 107
			Люксембург (12)	0,5	31,9	0,08	70 295	69 961
			Мальта (32) – 2004	0,4	5,3	0,01	13 256	18 879
			Нідерланди (10)	16,2	579,0	1,42	35 560	31 789
			Німеччина (21)	82,6	2 740,6	6,71	33 212	28 303
			Польща (37) – 2004	38,6	242,3	0,59	6 346	12 974
			Португалія (28) – 1986	10,4	167,7	0,41	15 970	19 629
			Румунія (60) – 2007	21,8	73,2	0,18	3 374	8 480
			Словаччина (42) – 2004	5,4	41,1	0,10	7 635	14 623
			Словенія (27) – 2004	2,0	32,2	0,08	16 115	20 939
			Угорщина (35) – 2004	10,1	100,7	0,25	9 962	16 814
			Фінляндія (11) – 1995	5,2	185,9	0,46	35 562	29 951
			Франція (16)	60,3	2 046,6	5,01	33 896	29 300
			Чехія (30) – 2004	10,2	107,0	0,26	10 475	19 408
			Швеція (5) – 1995	9,0	346,4	0,85	38 525	29 541
			ЄС	487,6	1 290,1	31,59	639 077	661 155
ЄАВТ – Європейська асоціація вільної торгівлі EFTA – European Free Trade Association	1960	Зона вільної торгівлі	Ісландія (2) – 1970	0,3	12,2	0,03	41 893	33 051
			Ліхтенштейн – 1991	...	...	...	...	...
			Норвегія (1)	4,6	250,1	0,61	54 465	38 454
			Швейцарія (9)	7,2	357,5	0,88	48 385	33 040
			ЄАВТ*	12,1	619,8	1,52		
ЦЕФТА – Центральноєвропейська зона вільної торгівлі CEFTA – Central European Free Trade Agreement	1994р.	Зона вільної торгівлі	* без Ліхтенштейну					
			Болгарія (54) – 1999-2007	7,8	24,1	0,06	3 109	8 078
			Польща (37) – 1994-2004	38,6	242,3	0,59	6 346	12 974
			Румунія (60) – 1997-2007	21,8	73,2	0,18	3 374	8 480
			Словаччина (42) – 1994-2004	5,4	41,1	0,10	7 635	14 623
			Словенія (27) – 1996-2004	2,0	32,2	0,08	16 115	20 939
			Угорщина (35) – 1994-2004	10,1	100,7	0,25	9 962	16 814
			Хорватія (44) – 2003	4,5	34,3	0,08	7 724	12 191
			Чехія (30) – 1994-2004	10,2	107,0	0,26	10 475	19 408
			ЦЕФТА	100,4	654,9	1,6		
			З 2007р. ЦЕФТА функціонуватиме в оновленому складі – до Хорватії та Македонії (2006) у 2007р. приєднаються: Албанія, Боснія і Герцеговина, Косово, Молдова, Сербія, Чорногорія.					
Колишній ЄСРСР								
СНД – Співдружність незалежних держав CIS – Commonwealth of Independent States	1991	Зона вільної торгівлі	Азербайджан (99) – 1993	8,4	8,5	0,02	1 026	4 153
			Білорусь (67)	9,8	22,9	0,06	2 330	6 970
			Вірменія (80)	3,0	3,1	0,01	1 017	4 101
			Грузія (97) – 1993	4,5	5,2	0,01	1 151	2 844
			Казахстан (79)	14,8	40,7	0,10	2 717	7 440
			Киргизстан (110)	5,2	2,2	0,01	433	1 935
			Молдова (114)	4,2	2,6	0,01	615	1 729
			Росія* (65)	143,9	581,4	1,42	4 042	9 902
			Таджикистан (122)	6,4	2,1		322	1 202
			Туркменістан (105) – 1991-2005	4,8	6,2	0,02	1 294	4 584
			Узбекистан (113)	26,2	12,0	0,03	456	1 869
			Україна (77)	47,0	64,8	0,16	1 366	6 394
			СНД	278,2	751,7	1,85		
			ЄврАзЕС – Євразійське економічне співтовариство EurAsEC (EAEC) – Eurasian Economic Community	2000	Митний союз	Білорусь (67)	9,8	22,9
Казахстан (79)	14,8	40,7	0,10	2 717	7 440			
Киргизстан (110)	5,2	2,2	0,01	433	1 935			
Росія (65)	143,9	581,4	1,42	4 042	9 902			
Таджикистан (122)	6,4	2,1		322	1 202			
Узбекистан (113) – 2006	26,2	12,0	0,03	456	1 869			
ЄврАзЕС	206,3	661,3	1,62					
Довідково: ЄЄП			Білорусь (67)	9,8	22,9	0,06	2 330	6 970
Казахстан (79)	14,8	40,7	0,10	2 717	7 440			
Україна (77)	47,0	64,8	0,16	1 366	6 394			
Росія (65)	143,9	581,4	1,42	4 042	9 902			
ЄЄП	215,5	709,8	1,74					
АФРИКА								
SACU – Південноафриканський митний союз SACU – Southern African Customs Union	1970	Митний союз	Ботсвана (131)	1,8	9,0	0,02	5 073	9 945
			Лесото (149)	1,8	1,3		730	2 619
			Намібія (125) – 1990	2,0	5,7	0,01	2 843	7 418
			Південна Африка (121)	47,2	212,8	0,52	4 675	11 192
			Свазіленд (146)	1,0	2,4	0,01	2 140	5 638
SACU	53,8	231,2	0,56					
СЕМАК – Економічний і валютний союз Центральної Африки CEMAC – Communauté Économique et Monétaire de l'Afrique Centrale (Economic and Monetary Community of Central Africa)	1994	Економічний і валютний союз, У 1994-1999рр. – митний союз	Габон (124)	1,4	7,2	0,02	5 306	6 623
			Екваторіальна Гвінея (120)	0,5	3,2	0,01	6 572	20 510
			Камерун (144)	16,0	14,4	0,03	897	2 174
			Конго (140)	3,9	4,3	0,01	1 118	978
			Центральнаафриканська Республіка (172)	4,0	1,3		328	1 094
			Чад (171)	9,4	4,2	0,01	447	2 090
СЕМАК	35,2	34,6	0,08					
EAC – Східно-Африканське співтовариство EAC – East African Community	2004	Митний союз	Кенія (152)	33,5	16,1	0,04	481	1 140
			Танзанія (162)	37,6	10,9	0,02	288	674
			Уганда (145)	27,8	6,8	0,02	245	1 478
			EAC	98,9	33,8	0,08		
З листопада 2007р. членами співтовариства стануть Бурунді та Руанда.								

рений новий РТС (у складі, принаймні, названих країн), що матиме глобальний економічний вплив.

Чинники та особливості формування РТС

Формування РТС є багатоаспектним процесом, що залежить від ряду чинників, головними з яких можна назвати наступні:

- **необхідність підтримки регіональних переваг у конкурентній боротьбі**, збереження та оптимальний захист традиційних (“національних”) ринків і господарських зв’язків
- **підвищення конкурентних позицій** національних виробництв **через здешевлення використання імпортованих ресурсів** і виробничих складових та компонент, які належать партнерським країнам
- **зниження транзакційних і транспортних витрат, використання більш дешевих факторів виробництва**, наявних (і “надлишкових”) у партнерських країнах, з метою утримання конкурентоспроможного експорту, а також підвищення внутрішнього платоспроможного попиту, отже – суспільного добробуту²⁹;
- **можливості вберегтися від недобросовісної конкуренції або торговельної “агресії”** на внутрішні ринки партнерських країн з боку інших економічних і політичних угруповань чи ТНК³⁰;
- **розширення можливостей національного середнього бізнесу** в частині започаткування і безпеки діяльності на територіях партнерських країн;
- **прискорення подолання історичних і культурних протистоянь** через поживлення торгівлі і взаємне економічне проникнення.

Водночас, останніми роками формування РТС набуло **нових особливостей**, серед яких доцільно виокремити наступні.

1. Якщо раніше угоди про створення РТС укладалися переважно між країнами, що належать до одного географічного регіону, то зараз посилюється **тенденція до створення союзів географічно віддалених країн** (що особливо характерно для країн Азійсько-Тихоокеанського регіону).

2. **Країни, що розвиваються**, дедалі активніше впроваджують заходи, спрямовані на встановлення тісних торговельних зв’язків **не з традиційними партнерами, а з великими розвинутими країнами** з метою доступу до їх ємних ринків, що, своєю чергою, може

стати джерелом стійкого розширення експорту та національного доходу.

3. Запроваджується **практика диференційованого підходу до термінів впровадження зобов’язань країн-учасниць у рамках окремих РТС**, залежно від рівня їх економічного розвитку,

4. Поширюється практика укладання всеосяжних угод, які дедалі частіше мають **характер так званого СОТ+ (СОТ “плюс”)**, тобто, в таких угодах, крім традиційних торговельних питань (у т.ч. стосовно зниження бар’єрів для інвестицій, інтелектуальної власності, добросовісної торговельної практики), встановлюються норми, спрямовані на створення найбільш сприятливих регуляторних та інвестиційних режимів, покращення конкуренції, стандартизації, полегшення умов працевлаштування в партнерських країнах, посилення захисту довкілля тощо – тобто формуються взаємні зобов’язання, які містять елементи, характерні не лише для зони вільної торгівлі (та митного союзу), а й для спільного ринку (чи навіть економічного союзу)³¹ (врізка “*Розширення сфер міжнародних економічних угод*”³²).

РОЗШИРЕННЯ СФЕР МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ УГОД

Різноманітні міжнародні економічні угоди, в т.ч. стосовно створення РТС, стають більш складними та багатограними, а питання торгівлі узгоджуються з іншими важливими аспектами економічної діяльності.

Проблемні сфери, крім торгівлі товарами, окремих переговорних процесів формування торговельних союзів

	Стандарти	Транспорт	Послуги	Інтелектуальна власність	Інвестиції	Робоча сила	Конкуренція
США-Чілі	+	-	+	+	+	+	+
НАФТА	+	-	+	+	+	+	+
ЄС-Мексика	+	+	+	+	+	-	+
МЕРКОСУР	+	+	+	-	+	-	+

РТС як механізм поживлення торгівлі

Формування РТС, в рамках яких встановлюються сприятливі умови для розширення торгівлі, підтверджує світову тенденцію загального **зменшення протекціоністських заходів і бар’єрів у світовій торгівлі**. При цьому, створення РТС, як свідчить практика, в більшості випадків дійсно призводить до поживлення внутрішньої торгівлі в коротко- і середньостроковому періодах. Однак, наслідки в довгостроковій перспективі є суперечливими (врізка “*Місце внутрішньої регіональної торгівлі*”³³).

²⁹ Прикладом є залучення країн Європи до ЄС. Так, якщо в Іспанії на час вступу до ЄС (1986р.) показник ВВП на душу населення складав 71% середньоевропейського, а безробіття сягало 22%, то у 2005р. показник ВВП досяг майже 100%, а безробіття впало до 8,5%. Подібні макроекономічні зрушення (хоча дещо в менших масштабах) відбувалися в Португалії, країнах Балтії. Див.: Симонян Р. Страны Балтии в Евросоюзе. – Вопросы экономики, 2006, №11, с.122. List of countries by GDP (PPP) per capita. – http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_%28PPP%29_per_capita.

³⁰ Зокрема, експансія японських корпорацій в 1970-1980 роках на ринки азійських та американських країн (включно зі США) стала відчутним стимулом до формування РТС у Східній Азії та Америці. Сьогодні подібні процеси можуть пов’язуватися із зовнішньою експансією китайських корпорацій.

³¹ Див.: Практика в регіональних і двусторонніх угодах в Азійсько-Тихоокеанському регіоні на прикладі Центральної Азії. – http://www.unescap.org/tid/projects/globalize_expr.pdf. Мурадов К. Региональные и двусторонние соглашения о свободной торговле. – Мировая экономика и международные отношения, 2007, №7, с.41-42.

³² Джерело: Global Economic Prospects 2005...

³³ Джерела: Inter-American Development Bank. – <http://www.iadb.org/>. Див. також: Хорошковський В. Монетарні ризики: зовнішньоекономічний аспект. – Київ, 2005, с.89-91. Євроінтеграція України: перші кроки нової влади. – Національна безпека і оборона, 2005, №7, с.35. Australia's export success and the Government's policy goals for trade in the coming year. – <http://www.dfat.gov.au/trade/trade2004/>. Див. також: Практика в регіональних і двусторонніх угодах в Азійсько-Тихоокеанському регіоні на прикладі Центральної Азії. – http://www.unescap.org/tid/projects/globalize_expr.pdf

МІСЦЕ ВНУТРІШНЬОРЕГІОНАЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ

Як правило, внутрішня торгівля окремих РТС становить відносно незначну частку загального експорту країн-учасниць і до того ж – характеризується помітною нестабільністю.

Виняток (окрім ЄС), становить НАФТА, та АНЗЕРТА (у рамках якої за 20 років – з 1983р., моменту підписання угоди – двостороння торгівля зросла на 550%). Проте у двох останніх союзах лише одна країна (Мексика) належить до таких, що розвиваються, решта – розвинуті країни з міцними ринковими і позаринковими інститутами.

Загальний експорт окремих регіональних торговельних союзів, \$ млрд.

	1993	1995	1997	1999	2001	2003
НАФТА	624,4	853,7	1 013,1	1 071,4	1 061,5	1 067,0
внутрішньорегіональний, % загального	46,7	46,0	48,9	54,6	56,3	57,1
МЕРКОСУР	54,1	70,4	82,3	74,3	87,9	106,1
внутрішньорегіональний, % загального	18,5	20,4	24,4	20,4	17,2	12,0
КАН	29,1	38,3	47,7	43,2	50,8	55,0
внутрішньорегіональний, % загального	9,8	12,4	11,8	9,1	11,1	9,0
КАКМ	4,9	6,9	8,2	11,2	10,5	11,6
внутрішньорегіональний, % загального	22,5	21,2	22,1	20,5	26,8	26,9
КАРИКОМ	3,2	5,5	6,0	5,9	8,4	*
внутрішньорегіональний, % загального	17,1	15,9	15,4	17,9	17,4	*

* Дані відсутні

Причина полягає в тому, що **преференційні умови для країн-партнерів у рамках окремого економічного союзу та водночас збереження протекціоністських бар'єрів для інших, можуть "консервувати" національну систему виробництва, а тому – знизити конкурентоспроможність, уповільнити структурні зміни, стримати входження нових капіталів і менеджменту, що, зрештою, може призвести до погіршення структури зовнішньої торгівлі**³⁴.

Тому, *по-перше*, початкове зростання обсягів торгівлі всередині РТС з часом припиняється, і частка внутрішньої торгівлі в довгостроковому періоді не зазнає суттєвих змін, *по-друге* – вказане зростання **може свідчити лише про зростання товарообігу, яке, однак, має незначний вплив на рівень доходу країни**.

Водночас, результативність діяльності РТС зростає, якщо основою (метою) інтеграції є саме забезпечення конкурентоспроможності експорту всіх (або більшості) країн-учасниць, а не потреби нарощування внутрішньорегіональних обсягів торгівлі та/або зміцнення окремих сфер чи галузей у країнах-учасницях.

Так, для країн Південно-Східної Азії важливим чинником посилення регіональних зв'язків була **сама інтеграція до глобальної економіки**. Експорт на зовнішні ринки формував високий попит на імпорт із сусідніх країн (врізка "Експортна спрямованість країн АСЕАН"³⁵). Посилення Кореї і відкритість Китаю сприяли регіональному зростанню, а з тим – і зміцненню економік регіону. Тобто **формування АСЕАН**

відбувалося на хвилі економічного зростання та інтеграційного розширення, а не обмеження зовнішньоторговельних зв'язків.

ЕКСПОРТНА СПРЯМОВАНІСТЬ КРАЇН АСЕАН

Для країн АСЕАН характерним є:

- **стале нарощування обсягів зовнішньоторговельних операцій на високоємних ринках** (таблиця "Обсяги експорту АСЕАН до окремих країн"),
- **досить висока значимість взаємного експорту** (протягом останніх років складає приблизно чверть загальних обсягів експорту),
- **значна географічна диверсифікованість експорту** (таблиця "Географічна структура експорту АСЕАН").

Це посилює конкурентні позиції і робить країни менш вразливими до непередбачуваних ускладнень в окремих економіках.

Обсяги експорту АСЕАН до окремих країн, \$ млрд.

	2001	2005	Зростання за період, %
США	72	93	29
Японія	54	73	35
Китай	39	52	33

Географічна структура експорту АСЕАН (2005р.)

	\$ млрд.	% загального
Експорт загалом, у т.ч.:	648,1	100,0
Внутрішньорегіональний	163,9	25,3
США	92,9	14,3
Японія	72,8	11,2
ЄС-25	80,9	12,5
Китай	52,3	8,1
Корея	24,4	3,8

Регіональні торговельні союзи і СОТ

РТС надають країнам-членам певні політичні й економічні переваги, однак вони **не є альтернативою інтеграції у глобальну економіку, і зокрема жодним чином не повинні суперечити вимогам СОТ**³⁶.

Як зазначалося вище, СОТ забороняє торговельну дискримінацію і спрямовує зусилля в напрямі поширення і зміцнення економічної відкритості. Загалом **СОТ не забороняє створення регіональних торговельних союзів**. Від країн-учасниць СОТ вимагається незастосування дискримінаційних заходів проти країн - не учасниць союзу. Водночас, внутрішні торговельні бар'єри мають знижуватися з метою забезпечення "повноти" інтеграції.

Згідно з правилами СОТ (стаття XXIV ГАТТ), допускається створення зони вільної торгівлі чи митного союзу – за умови, **якщо торговельні бар'єри не підвищуються для країн, які залишаються за межами утворюваного союзу, а також відбувається зниження внутрішніх торговельних бар'єрів стосовно практично всіх товарів протягом визначеного "розумного проміжку часу"**.

³⁴ Див. також: Хорошковський В. Монетарні ризики: зовнішньоекономічний аспект. – Київ, 2005, с.82-98.

³⁵ Див.: Association of Southeast Asian Nations. – <http://www.aseansec.org/64.htm>.

³⁶ Це завдання залишається значимим, попри призупинення переговорного процесу в рамках СОТ. Так, багатосторонні торговельні переговори в рамках Дохинського порядку денного були заморожені в липні 2006р. через розбіжності в позиціях партнерів, особливо – в питаннях доступу до ринків сільськогосподарської і несільськогосподарської продукції, а також через розуміння того, що економічні та комерційні вигоди від будь-якої досягнутої угоди не зможуть компенсувати політичну ціну додаткових поступок у сферах, які вважаються такими, що безпосередньо впливають на національну безпеку країни. Див.: World Economic Situation and Prospects 2007. – <http://www.un.org/esa/policy/wess/wesp.html>.

Сьогодні стосовно РТС прийнятий “компромісний” варіант, згідно з яким визнається, що вони ефективні, якщо доповнюють багатосторонні угоди або стратегію “індивідуальної” лібералізації і спрямовані на покращення конкурентоспроможності загалом³⁷.

Низька результативність переговорів на Конференції СОТ у Канкуні (Мексика) восени 2003р., яка стала приводом говорити про кризу в СОТ, має також позитивну сторону: чи не вперше була продемонстрована єдність країн, що розвиваються, в захисті своїх інтересів перед найвпливовішими розвинутими країнами світу (насамперед, США), а також можливості використання механізмів СОТ для такого захисту³⁸.

Тому будь-яка форма інтеграції повинна спрямовуватися на економічне та інституційне забезпечення, що відповідає сучасним світовим тенденціям розвитку, а створювані РТС повинні дотримуватися вимог і правил СОТ.

Недостатність участі в РТС для економічного зростання

Значимість окремого РТС не повинна переоцінюватися з точки зору його економічної “самодостатності” для забезпечення стійкого зростання та розвитку. Як зазначалося, більшість РТС об’єднують невеликі економіки. Так, сукупний внутрішній продукт країн ЦЕФТА в рік вступу більшості його учасників до ЄС був у півтора рази меншим, ніж ВВП Іспанії, а ВВП країн МЕРКОСУР, до складу якого належать лише країни, що розвиваються, у 2007р. складав близько 7% ВВП США.

Проте, навіть європейські розвинуті країни не є такими, що здатні забезпечити стійкий розвиток і гідну якість життя громадян, використовуючи лише внутрішні ресурси. Тим більше, не можна сподіватися, що країни, що розвиваються, або мають трансформаційні економіки, зможуть створити міцний базис довгострокового розвитку в рамках замкненого економічного союзу³⁹. Тобто, для таких країн, по суті, немає раціональної альтернативи розвитку, ніж прискорена та активна інтеграція у світову економіку і стійкий доступ до розвинутих світових ринків (оскільки замкненість та окремі преференції, як зазначалося, не можуть відігравати роль довгострокового чинника зростання).

Суперечності регіональних торговельних союзів

Завдання забезпечення стійкого розвитку для розвинутих країн і країн, що розвиваються, можуть суттєво різнитися. Для розвинутих країн важливою є експансія назовні з метою розширення сфер впливу, залучення до технологічних ланцюгів якомога більшого кола країн. Для країн, що розвиваються, важливим є запобігання руйнівному впливу окремих глобалізаційних чинників, зокрема, торговельних шоків.

Для країн, що розвиваються, і трансформаційних країн характерними є спроби одночасного досягнення двох несумісних цілей, пов’язаних, з одного боку, із загальною лібералізацією економічного середовища країни, з іншого – спробами захисту окремих ринків. Це, по суті, перешкоджає можливості повноцінно скористатися вигодами розширення системи світової торгівлі (врізка “Суперечливий досвід для Андійського союзу”).

СУПЕРЕЧЛИВИЙ ДОСВІД АНДІЙСЬКОГО СОЮЗУ

Практика формування та діяльності РТС країни американського континенту характеризується спробами країн Центральної і Південної Америки, з одного боку, зміцнити взаємні економічні зв’язки та посилити економічну незалежність від США, а з іншого – зростанням їх зацікавленості у входженні на ринки Північної Америки.

Андійський союз націй (КАН) став одним з перших регіональних об’єднань у Західній півкулі, який як першочергову ціль проголосив політику, спрямовану на взаємну підтримку країн Південної Америки.

Андійський пакт має особливе місце в історії інтеграції країн, що розвиваються, – спробою відразу в масштабах цілого угруповання “бідних” країн обмежити вплив іноземних монополій. Поряд з митними бар’єрами, встановлювалися обмеження на сфери входження іноземного капіталу: страхування, внутрішня торгівля, транспорт, засоби масової інформації тощо, що стало стримуючим чинником структурних перетворень.

Хоча країнам вдалося досягти певних успіхів, проте загальна оцінка ефективності союзу не є однозначно позитивною. Зокрема, жодна з країн не ввійшла до числа країн-лідерів Південної Америки. Залишається низьким як дохід країн загалом, так і добробут населення. Не відбулося суттєвого пожевлення регіональної торгівлі – так, частка внутрішньо-регіональної торгівлі в загальному товарообігу країн Андійського союзу коливається навколо рівня 10%, що майже вдвічі менше середньоконтинентального показника. Тому сьогодні країни, залишаючись у рамках РТС, посилюють переговорний процес з метою отримання ширшого доступу до ринків США.

Участь країни в кількох різнорівневих інтеграційних об’єднаннях може призвести як до ускладнення політики та суперечливості впроваджуваних заходів, так і відбитися на економічних результатах загалом. Це пов’язано з тим, що переваги чи преференції, які одні країни надають іншим, можуть втратитися (або не виправдано розширитися) в переплетінні суперечливих двосторонніх чи багатосторонніх угод (врізка “Клубок спагеті”). Найчастіше така небезпека виникає при намаганні впровадити елементи спільної тарифної політики в рамках одного об’єднання з одночасною спрямованістю на режим вільної торгівлі з третіми країнами.

Спроби запровадження різношвидкісної та різнорівневої інтеграції можуть ускладнити політику та мати сумнівну результативність, оскільки численні різнопланові взаємні зобов’язання в рамках одного режиму (насамперед, митного союзу) розширюють “клубок спагеті”, наслідком чого може стати подальше розширення суперечливих сфер.

³⁷ Global Economic Prospects 2006. – <http://econ.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTDEC/EXTDECPROSPECTS/GEPEXT/EXTGEP2006/>.

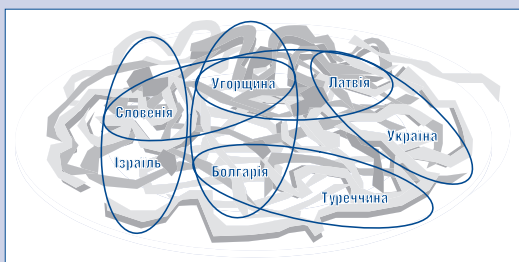
³⁸ Див.: WTO Protest Archive. – http://www.organicconsumers.org/wto_cancun.cfm.

³⁹ Загалом, базові економічні показники чотирьох країн СНД (Білорусі, Казахстану, Росії та України, з населенням 216 млн. осіб і ВВП у \$710 млрд.), які у 2003р. започаткували процес формування ЄЕП, лише дещо менші відповідних показників МЕРКОСУР.

“КЛУБОК СПАГЕТТИ”

Наявність низки різнопланових двосторонніх і багатосторонніх угод може призвести до ускладнення механізмів визначення країни походження, а відтак – блокування чи невинного розширення торговельних потоків, наслідком чого може стати посилення тінізації зовнішньоекономічної діяльності.

Так, для українських експортерів до 2004р. частина торговельних потоків, наприклад до Угорщини або Словенії, вигідніше було направляти через країни Балтії, з якими Україна мала угоди про вільну торгівлю, а ті, своєю чергою, мали такі ж режими з країнами ЦЕФТА. Що слугувало інструментами “мінімізації” податкових зобов'язань. Найчастіше в такому випадку “подорожували” лише документи, що посилювало корупцію у зовнішньоторговельній сфері.

Країни, що розвиваються, часто прагнуть у стислі терміни досягти високих соціально-економічних показників (у т.ч. шляхом “великого стрибка”) без належного інституційного забезпечення (отже, ігноруючи ризики та виклики). Однак, міжнародний досвід засвідчує, що лише наполегливе та послідовне вирішення складних політичних й економічних питань дозволяє прискорити розвиток країни. Зокрема, об'єднання країн ЄС розпочалося в 1951р. з утворення Європейського союзу вугілля і сталі, але митні бар'єри між країнами були повністю ліквідовані лише з 1968р⁴⁰.

Протиріччя в рамках митного союзу

Країни, що розвиваються, або країни з трансформаційною економікою, які прагнуть утворення митного союзу, мають враховувати те, що його створення митово не усуває конфліктних ситуацій, оскільки забезпечення конкурентоспроможності може суперечити вимогам у рамках митного союзу.

Насамперед, це пов'язано з тим, що система державного управління в таких країнах, як правило, не набула усталеного характеру, тому ні економічно, ні інституційно країни не готові до безумовного дотримання прийнятих економічних зобов'язань.

Внаслідок зовнішніх і внутрішніх дисбалансів, які по-різному впливають на окремі економіки, виникають торговельні спори і взаємні звинувачення в порушенні домовленостей, що завдає шкоди міжнародному авторитету союзу (врізка “Суперечності в МЕРКОСУР”).

СУПЕРЕЧНОСТІ В МЕРКОСУР

Характерним для країн Південної Америки є те, що **розширення торгівлі не супроводжувалося посиленням економічної стабільності у країнах регіону**, що зумовлено, насамперед, високою залежністю країн від зовнішніх ринків.

Навіть крупні країни (Бразилія, Аргентина), попри певні успіхи у становленні національних економік, спрямовували на ринки США 25-30% свого експорту, сподіваючись у перспективі закріпити свої позиції. При цьому, реформування внутрішніх ринків очевидно відстає від потреб політики економічної безпеки і стійкого нарощування внутрішнього потенціалу. Ситуація поглиблюється тим, що в експорті Бразилії та Аргентини частка сировинної та низькотехнологічної продукції залишається на рівні 50%, а в країнах андійської групи – сягає 70-80%.

Із створенням МЕРКОСУР виникли сподівання на поживлення внутрішньо регіональної інтеграції, зменшенні залежності від зовнішніх ринків і впровадження політики довгострокового стійкого розвитку. Перші роки, здавалося, підтверджували такі сподівання – загальна торгівля між країнами помітно зростала, як і їх економічна та політична впливовість країн-учасників.

Однак, висхідний розвиток **завершився з початком криз 1997-99рр.**, що мали вплив не лише на регіональний, але й на світовий розвиток. Одним із наслідків стало помітне зниження значимості внутрішньо-регіональної торгівлі вже на початку нового століття.

МЕРКОСУР формувався як **митний союз**, і саме Бразилія, як економічно і політично найпотужніша країна союзу, наполягала на такій формі, вимагаючи встановлення високих єдиних захисних тарифів.

Однак, суттєвою інституційною слабкістю союзу стала неспроможність країн в умовах погіршення міжнародної економіки утримати макроекономічну стабільність, що, своєю чергою, вимагало відновлення та застосування протекціоністських заходів або ж відмови від жорстких узгоджених політичних заходів. Зокрема, внаслідок кризи у Бразилії на початку 1999р. і девальвації песо приблизно на 50%, бразильські товари стали більш конкурентоспроможними, порівняно з товарами інших країн-учасниць союзу. Аргентина, а потім Уругвай запровадили певні обмеження на бразильські товари та відмовилися від підтримки єдиного тарифу, насамперед, на імпорт інформаційно-технологічних товарів, сільськогосподарського устаткування тощо. Надалі суперечності лише посилювалися – Аргентина звинувачувала Бразилію в демпінгу і штучній підтримці неефективних підприємств, Бразилія Аргентину – у протекціонізмі. Отже, навіть належність до одного митного союзу не ліквідує загрози антидемпінгових розслідувань. Так, за десятиріччя (у 1995-2004рр.) Аргентина ініціювала проти Бразилії (країни-засновниці МЕРКОСУР) 34 антидемпінгових розслідування, які стосувалися різних галузей та різних товарів⁴¹.

Роль і відповідальність країни-лідера

Успіх РТС пов'язується з наявністю серед його учасників потужного лідера (розвинутої країни або групи розвинутих країн, з усталеними інститутами, які безпосередньо є членами РТС або на які зорієнтовані інші країни-члени). Лише в такому випадку диспропорції в економічному і технологічному розвитку країн-учасниць зможуть не призводити до конфліктів, а бути взаємно нейтралізованими (з додатковими вигодами в підвищенні технологічності виробництва

⁴⁰ Докладно про етапи становлення ЄС див.: Національна безпека і оборона, 2001, № 11, с. 3-6.

⁴¹ Див. детальніше: Global Antidumping Database. – <http://siteresources.worldbank.org/INTRANETTRADE/Resources>

“слабких” країн⁴²) і навіть сприяти підвищенню ефективності розміщення продуктивних сил у регіоні (врізка “Окремі особливості НАФТА”⁴³).

Водночас, прив’язка слабкої країни до розвинутої тайть у собі певні макроекономічні ризики. Так, кризові шоки мають більший вплив на країни-сателіти⁴⁴.

Об’єднання лише “слабких” країн, без чіткої зорієнтованості на потужну розвинуту економіку, не приносить суттєвих довгострокових вигод.

Більше того, хоча консервація зв’язків у рамках союзів “слабких” країн, як правило, супроводжується посиленням неефективності виробництва або погіршенням показників виробничої спеціалізації, проте в умовах замкненості тимчасово можуть зростати вартісні обсяги торгівлі (без покращення якості товарів і підвищення ефективності виробництва).

Покращення вартісних показників може мати негативні наслідки, оскільки надаватиме бізнесові та

ОКРЕМІ ОСОБЛИВОСТІ НАФТА

НАФТА – потужний союз, в рамках якого об’єднані ринки США, Канади, Мексики, і формування якого суттєво вплинуло на систему світового торгівлі загалом.

Створення НАФТА було зумовлене як зовнішніми чинниками (світові тенденції до формування РТС; посилення Японії на світових ринках і внутрішніх ринках США, відносно зниження конкурентоспроможності США, витіснення американських виробників з традиційних технологічних ніш – зокрема, автомобілебудування), так і внутрішніми (поглиблення торговельних і ділових відносини США та Канади, **висока взаємна проникність бізнес-інтересів, невдоволеність бізнес-еліт країн інституційним забезпеченням лібералізації торгівлі**).

Залучення до переговорного процесу стосовно НАФТА Мексики також мало внутрішні і зовнішні чинники. **Внутрішні чинники** – стрімкі ліберальні реформи в Мексиці, її приєднання до ГАТТ, що стало додатковим чинником лібералізації, зокрема, зниження тарифних ставок і рівня протекціонізму (так, максимальна тарифна ставка була зменшена зі 100% у 1982р. до 20% у 1988р., а на момент підписання угоди зі створення НАФТА у 1993р. середня тарифна ставка складала 10%⁴⁵). Відбувалося розширення приватизації і дерегуляції, були зняті обмеження на іноземні інвестиції, що, своєю чергою, стимулювало приплив американського капіталу в мексиканську економіку та залучення дешевої робочої сили Мексики в американські виробництва. В цілому, для Мексики НАФТА стала **завершальним етапом масштабної програми лібералізації економіки**.

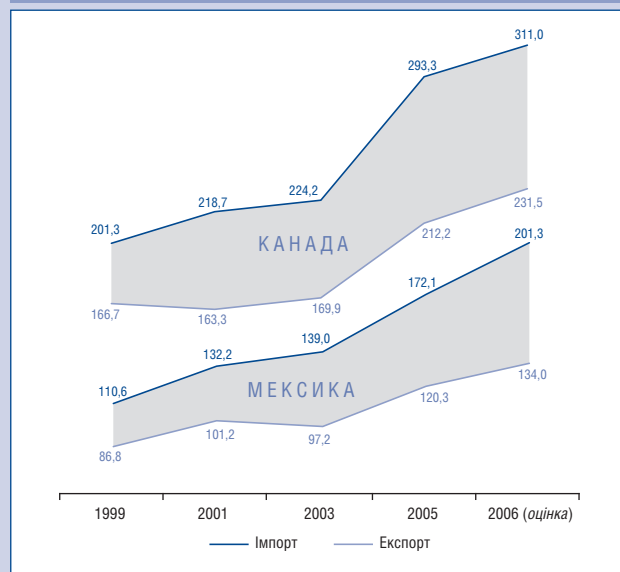
Вагомим зовнішнім чинником було географічне розташування Мексики, як безпосереднього сусіда США, а тому соціальний клімат у країні розглядався як елемент національної безпеки США. Тому створення виробничих мереж (продукція яких переважно повертається на американські споживчі ринки) американських ТНК на території Мексики підтримувалося американським Урядом. У такий спосіб США фактично вирішували два складні завдання: зниження рівня нелегальної міграції мексиканського населення на американську територію та підтримання конкурентного рівня американських виробництв через залучення дешевої робочої сили.

Хоча НАФТА наводиться як приклад успішного американського проекту, проте однозначної відповіді щодо його ефективності досі немає. Доречно говорити про торговельне та інвестиційне розширення: так, за перше десятиріччя товарообіг між країнами збільшився більш ніж удвічі – з \$306 млрд. у 1993р. до \$621 млрд. у 2002р., причому останніми роками ця динаміка набула стійкого характеру⁴⁶.

Водночас, **суперечливі впливи НАФТА чітко проявилися у проблемі зайнятості**. Згадане інвестиційне перетікання капіталів із США до Мексики дозволило забезпечити зайнятість десятків тисяч мексиканських безробітних. Створення численних підприємств, де здійснювалися операції зборки і “доведення” промислових виробів (“maquiladoras”), у т.ч. автомобільної, електронної, текстильної промисловості, дозволило залучити у виробничі процеси насамперед бідні верстви населення⁴⁷.

Проте, **покращення економічної ситуації в північній частині Мексики супроводжувалося посиленням депресивних тенденцій на півдні** (в т.ч., внаслідок переміщення активної робочої сили у продуктивні північні регіони). Ні малий бізнес, ні аграрний сектор, які домінують у цій частині, не є конкурентоспроможними та, найвірогідніше, не зможуть стати такими в результаті посилення відкритості та конкуренції. Наслідком цього є зниження ділової активності, підвищення безробіття, а відтак – **загострення соціальних проблем на значній території країни**.

Зовнішня торгівля США з партнерами по НАФТА, \$ млрд.

⁴² Так, у рамках НАФТА комбінація низькотехнологічної/низькооплачуваної економіки (Мексики) і високотехнологічної/високопродуктивних економік (США, Канади) сприяла як конкурентоспроможності вироблюваних товарів, так і певному технічному переоснащенню Мексики.

⁴³ Див. також: Хорошковський В. Монетарні ризики: зовнішньоекономічний аспект. – Київ, 2005, с.82-98.

⁴⁴ Наприклад, призупинення економічного зростання на початку XXI ст. у США (значною мірою викликане терактами і загрозою їх продовження) мало сильний негативний вплив на економіку Мексики – якщо у США зростання реального ВВП складало у 2001р. – 0,8%, а у 2002р. – 1,9%, то у Мексиці у 2001р. було зафіксоване економічне падіння, а у 2002р. зростання склало лише 0,6%. – Джерело: International Financial Statistics. – <http://ifs.apdi.net/imf/about.asp>.

⁴⁵ Див., зокрема: Опыт стран – членов ВТО по защите национальных интересов на внутреннем и внешнем рынках. – Мировая экономика и международные отношения, 2002, № 8, с.38-45.

⁴⁶ Див.: Economic Report of the President. – Washington, 2007, p.351. Зазначимо, що загалом найвища динаміка зафіксована для Мексики, частка якої за вказане десятиріччя в загальному імпорті США зросла з 6,8% до 11,6%. Також збільшився експорт Мексики в Канаду – з \$2,9 млрд. до \$8,8 млрд.

⁴⁷ Див.: Латинская Америка: возвращение на авансцену мировой политики. – Мировая экономика и международные отношения, 2007, №2, с.96.

керівництву країни некоректні сигнали про стан окремої галузі чи економіки в цілому. Останнє, своєю чергою, може поглиблювати диспропорції між партнерськими країнами.

Поглиблення макроекономічної і політичної взаємодії

Хоча в більшості випадків країни, створюючи РТС, декларують зорієнтованість на спільні економічні пріоритети і принципи невтручання в політичні проблеми країн-партнерів, проте, **якщо товари, послуги, капітали, трудові ресурси починають вільно пересуватися в рамках регіону, то внутрішні (макроекономічні, соціальні) проблеми однієї країни будуть з необхідністю відбиватися на її партнерах.**

Дійсно, економічні угоди можуть сприяти вирішенню не лише економічних, але й політичних проблем. Довгострокові ж вигоди від економічної інтеграції проявляються не лише в пожеввленні торгівлі чи розширенні інвестиційних потоків, але, що не менш важливо, через поглиблення взаємної гуманітарної залежності та поширення цінностей суспільства країни-лідера.

У такому випадку слід очікувати, що взаємні зобов'язання зможуть поглиблюватися і набувати ширших масштабів, у т.ч. для посилення спільних позицій у стосунках з іншими країнами. При цьому, безпосереднє вироблення спільної політики дедалі більше концентрується у країні-лідері (в умовах відсутності кількох "рівнозначних" лідерів – як, наприклад, Франція і Німеччина в ЄС).

Надалі, *по-перше*, посилення політизації призводить до того, що рішення щодо економічної політики далеко не завжди будуть позначені раціональністю чи ефективністю, *по-друге* – у випадку слабких громадянських інститутів країни-лідера, політизація може призвести до ігнорування потреб країн-сателітів, *по-третє* – концентрація вирішення всіх питань у центрі (країні-лідері) матиме наслідком послаблення зв'язків між країнами-сателітами.

В результаті, якщо такі дії лідера викликають суперечності і взаємні дорікання, може посилитися політична напруженість, а з нею – погіршиться й рівень економічної співпраці.

Ефективність РТС як чинник залучення нових країн-учасників

Практичний інтеграційний успіх діяльності РТС є **найкращим аргументом для залучення нових учасників**, які ефективно можуть використовувати його позитивну спадковість. Виразним підтвердженням тези є історія ЦЕФТА, створеного в 1994р. країнами Вишеградської четвірки (Польща, Словаччина, Угорщина, Чехія). Надалі до союзу приєдналися Словенія, Румунія, Болгарія, Хорватія, Македонія.

Країни-засновники і Словенія, які послідовно (попри досить часті зміни урядів) здійснювали про-європейську інтеграційну політику, у 2004р. вступили до ЄС, що спричинило їх вихід зі складу ЦЕФТА (з тієї ж причини у 2007р. припинили членство Болгарія і Румунія).

Водночас, позитивні результати діяльності ЦЕФТА та потреби поглиблення інтеграційних зв'язків зумовили підписання у 2001р. країнами Південно-Східної Європи Меморандуму про першочерговість поглиблення торговельних зв'язків для забезпечення економічного розвитку⁴⁸, і уряди Албанії, Боснії і Герцеговини, Болгарії, Хорватії, Македонії, Румунії, Сербії, Молдови взяли зобов'язання укласти між собою мережу регіональних угод сприяння торгівлі (причому 11 двосторонніх угод були підписані протягом першого ж року)⁴⁹.

Зважаючи на успішні результати ЦЕФТА, членами якого раніше стали окремі країни колишньої Югославії, ухвалене рішення про вступ до союзу Албанії, Боснії і Герцеговини, Косово, Молдови, Сербії, Чорногорії, яке має набути чинності до кінця 2007р⁵⁰. По суті, країнами- правонаступниками у рамках ЦЕФТА з 2007р. стають країни, жодна з яких не була серед засновників.

Слід зазначити, що **інтеграційні наміри, а також підтримка ЄС послідовної про-європейської політики названих країн** (навіть в умовах внутрішніх політичних і воєнних протистоянь) **позитивно позначилися на їх економічних стосунках**. Протягом 2001-2005рр. між країнами регіону та ЄС товарообіг зріс на 53%, а його обсяг досяг майже €80 млрд. (таблиця "Торгівля окремих країн Південно-Східної Європи з ЄС"⁵¹), що, за переконанням міжнародних експертів, є результатом успішного виконання програми лібералізації торговельних відносин.

Торгівля окремих країн Південно-Східної Європи з ЄС,
€ млн.

	Експорт			Імпорт			Товарообіг		
	2001	2005	Зміни (%)	2001	2005	Зміни (%)	2001	2005	Зміни (%)
Всього, у т.ч.:	31 838	50 398	58	20 253	29 372	45	52 090	79 770	53
Боснія і Герцеговина	2 047	2 703	32	696	1 324	90	2 743	4 027	47
Болгарія	4 436	7 133	61	3 741	5 282	41	8 177	12 415	52
Хорватія	7 042	10 371	47	3 128	3 968	27	10 169	14 340	41
Румунія	12 103	21 789	80	10 135	15 278	51	22 238	37 067	67
Сербія і Чорногорія	3 179	4 945	56	1 266	1 744	38	4 444	6 688	50

⁴⁸ Див.: Trade policy in the Western Balkans is an essential instrument to contribute to the economic development and stabilisation of the region. – http://ec.europa.eu/trade/issues/bilateral/regions/balkans/index_en.htm.

⁴⁹ Improved situation in South Eastern Europe as free trade dawns, refugees return in record numbers: Progress report. – <http://www.reliefweb.int/rw/RWB.NSF/db900SID/OCHA-64CCSX?OpenDocument>.

⁵⁰ Див.: Central European Free Trade Agreement. – http://en.wikipedia.org/wiki/Central_European_Free_Trade_Agreement.

⁵¹ Джерело: South Eastern Europe Trade Facts. – http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/april/tradoc_128215.pdf.

Окремі результати приєднання країн з трансформаційною економікою до потужного союзу

Окрім загальних особливостей і досвіду формування та функціонування економічних союзів, для України є важливим урахування досвіду країн-сусідів, успіх реформувань яких дозволив їм скористатися вигодами євроінтеграції і стати повноправним членом Європейського співтовариства.

Перші результати вступу країн Центральної Європи і Балтії до ЄС у 2004р. є цілком позитивними, а сам

вступ став дієвим чинником широких системних реформувань, у т.ч. внаслідок інституційного зміцнення в нових країнах-членах, а також впевненості європейського бізнесу в незворотності інтеграційних процесів⁵².

Загалом, визнано, що **найвагомішим позитивом вступу країн Балтії до ЄС стало політичне визнання досить високого рівня їх суспільно-політичного розвитку, стійкого економічного зростання, наявності у країнах активного громадянського суспільства**⁵³. Як результат⁵⁴.

ВСТУП КРАЇН БАЛТІЇ ДО ЄС: ПОЗИТИВНІ РЕЗУЛЬТАТИ

ЕКОНОМІЧНА ДИНАМІКА

У країн Балтії були не найкращі умови для незалежного розвитку. Зокрема, країни не мали ні значних і прибуткових природних ресурсів ні індустріальних гігантів. Однак, **послідовність і спрямованість усього суспільства на досягнення євроінтеграційних цілей допомогли країнам як прискорено реформувати економіку, так і впровадити визнані демократичні цінності і стандарти якості життя**.

Країни Балтії, які, на відміну від України, впроваджували ринкові перетворення, ще в 1994-1995рр. призупинили економічне падіння і за історично стислий період дійсно домоглися помітного успіху, у т.ч. підвищення добробуту населення (таблиця "Динаміка ВВП країн Балтії та України").

Динаміка ВВП країн Балтії та України,
% зростання до попереднього року

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Естонія	-2,0	4,3	3,9	10,5	5,2	0,3	10,8	7,7	8,0	7,1	8,1	10,5	11,4
Латвія	2,1	0,3	3,3	8,3	4,7	4,7	6,9	8,0	6,5	7,2	8,6	10,2	11,9
Литва	-9,8	3,3	4,7	7,0	7,3	-1,5	4,1	6,6	6,9	10,3	7,3	7,6	7,5
Україна				-3,0	-1,9	-0,2	5,9	9,2	5,2	9,6	12,1	2,7	7,1

Україна, попри високі темпи економічного зростання останніми роками, має принаймні вдвічі нижчі реальні показники добробуту, ніж країни Балтії⁵⁵.

Порівняльні показники ВВП на душу населення

	1997		2004	
	\$ за ПКС*	% показника Франції	\$ за ПКС	% показника Франції
Франція	22 030		29 300	
Естонія	5 240	23,8	14 555	49,7
Латвія	3 940	17,9	11 653	39,8
Литва	4 220	19,2	13 107	44,7
Україна	2 190	9,9	6 394	21,8

* ПКС – паритет купівельної спроможності.

Водночас, завдяки цілеспрямованій політиці зміцнення конкурентоспроможності відбувалася прискорена переорієнтація торговельних потоків країн Балтії від країн СНД до країн ЄС.

Географічна структура експорту країн Балтії,

% загального

	1993	1997	2000	2002
ЄС-15	26,6	41,3	59,5	53,7
СНД	44,6	22,6	12,2	15,4
Країни Балтії	8,5	9,3	13,6	13,0
Інші	20,3	26,8	14,8	17,9

ПІДВИЩЕННЯ ПРОДУКТИВНОСТІ ПРАЦІ

Індекс продуктивності праці у країнах Балтії,
одного працівника (ЄС-25 = 100)

ЗНИЖЕННЯ РІВНЯ БЕЗРОБІТТЯ

Євроінтеграція країн Балтії надала можливість не лише покращити зайнятість, але й дозволила багатьом молодим людям включитися у трудову діяльність, у т.ч. внаслідок доступу до ресурсів загальноєвропейського фондів і припливу інвестицій. При цьому, рівень безробіття не зазнав суттєвих змін як у розвинутих країнах ЄС (ЄС-15), так і країнах, які стали членами ЄС лише з 2007р.

Рівень безробіття у країнах Балтії,
% економічно активного населення

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Естонія	9,2 (15,2)*	11,3 (22,0)	12,8 (23,9)	12,4 (23,2)	10,3 (17,6)	10,0 (20,6)	9,7 (21,7)	7,9 (15,9)	5,9 (12,0)
Латвія	14,3 (26,8)	14,0 (23,6)	13,7 (21,4)	12,9 (23,0)	12,2 (22,0)	10,5 (18,0)	10,4 (18,1)	8,9 (13,6)	6,8 (12,2)
Литва	13,2 (25,5)	13,7 (26,4)	16,4 (30,6)	16,5 (30,9)	13,5 (22,5)	12,4 (25,1)	11,4 (22,7)	8,3 (15,7)	5,6 (9,8)

Довідково:

ЄС-15	9,2 (19,3)	8,5 (17,3)	7,6 (15,4)	7,2 (15,2)	7,5 (15,8)	7,9 (16,5)	8,0 (16,8)	7,9 (16,7)	7,4 (16,1)
Румунія	5,4	6,6	7,2	6,6	8,4	7,0	8,1	7,2	7,3

* У дужках наведений відсоток безробітних серед молоді до 25 років.

ВИДОЖИВІД СТРУКТУРНИХ ГРАНТІВ

У 2005р. в рамках фінансової підтримки сільського господарства ЄС надала Латвії понад \$1 млрд. Обсяг продаж латвійської сільськогосподарської продукції на ринках ЄС у 2005р. зріс у 2,8 разів, порівняно з 2003р. (Водночас, слід визнати, що у країнах Балтії відбулася ліквідація частини переважно малих фермерських господарств, які без підтримки не могли витримати конкурентного тиску (в т.ч. внаслідок подорожчання сільськогосподарської техніки, яка, згідно з вимогами ЄС, має задовольняти високим екологічним стандартам).

Стосовно структурних грантів, то у 2004-2006рр. їх обсяг у країнах Балтії досягав: Естонії – €695 млн., Латвії – €1164 млн., Литви – €895 млн., а в розрахунку на душу населення показники по країнах склали €514, €502, €260, відповідно.

⁵² Див.: Інвестиції в економіку України: стан, проблеми, тенденції. – Національна безпека і оборона, 2006, №6, с.13-14.

⁵³ Див.: Клаус В. Смысл расширения Евросоюза: Попытка первоначального анализа. – Россия в глобальной политике, 2004, №4, с.49.

⁵⁴ Див. також: Симонян Р. Страны Балтии в Евросоюзе. – Вопросы экономики, 2006, №11, с.124-127.

- (1). Зміцнився економічний та експортний потенціал країн, у т.ч. через залучення національних підприємств у західноєвропейські виробничі та торговельні мережі (насамперед, в автомобіле- та машинобудуванні);
- (2). Малі та середні підприємства із Західної Європи активізували інвестування в нові країни ЄС (що часто остерігалися робити до 2004р., зважаючи на високі політичні та економічні ризики, а також значні транскордонні та інституційні витрати)⁵⁵;
- (3). Відбулося покращання умов і прискорення зростання продуктивності праці в багатьох економічних сферах, а відтак – підвищення доходів громадян, хоча як заробітна плата, так і доходи загалом у центральноєвропейських країнах і країнах Балтії залишаються нижчими, порівняно із західноєвропейськими. Покращилася також ситуація із зайнятістю
- (4). Суттєво розширився доступ до структурних і галузевих фондів, що дозволило не тільки подолати складнощі, пов'язані із адаптацією до високих стандартів якості ЄС, але й наростити виробництво вже на нових конкурентних умовах (врізка *“Вступ країн Балтії до ЄС: позитивні результати”*⁵⁶, с.18).

Наведені результати можуть слугувати орієнтиром для України, її потенційних можливостей, переваг і вигод у випадку впровадження послідовної євроінтеграційної політики.

Висновки

Таким чином, РТС не є універсальним засобом розв'язання соціально-економічних проблем країн-учасниць. Преференційні умови для окремих країн-партнерів, що супроводжуються збереженням протекціоністських бар'єрів для інших, можуть “консервувати” національну систему виробництва, а тому знизити конкурентоспроможність, уповільнити структурні зміни, стримати входження нових капіталів і менеджменту, що, зрештою, може призвести до погіршення структури зовнішньої торгівлі.

Торговельна експансія в рамках окремих РТС, найвірогідніше, матиме лише короткостроковий позитивний вплив на структуру економіки, якщо одночасно не вживатимуться заходи інституційного зміцнення (насамперед, визнані в рамках СОТ), які дозволять реально захищати виробників від недобросовісної конкуренції на міжнародних ринках. Загалом, СОТ не забороняє створення регіональних торговельних союзів, вимагаючи при цьому

незастосування дискримінаційних заходів проти країн, що не є учасницями РТС.

Водночас, посилення і поглиблення інтеграційних зв'язків, отже – і конкурентоспроможності, надає додаткових стимулів покращенню інвестиційного середовища, вдосконаленню якості робочої сили, сприяє впровадженню і дотриманню системи цінностей стратегічних партнерів.

1.3 ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ СВІТОВОЇ ТОРГІВЛІ

Розвиток світової економіки прискорює процеси, пов'язані з розширенням господарських зв'язків як між окремими країнами, так і між діючими торговельними союзами, і спрямовані на подальшу лібералізацію системи світової торгівлі. Водночас, ризики та суперечності, притаманні глобальній економіці не зникають автоматично, а іноді навіть є джерелом нових вимог як до окремих країн світу, так і до утворюваних ними економічних союзів.

За таких умов, посилюються вимоги до міжнародних інститутів сприяння розвитку світової економіки, підвищується значимість участі країни в їх діяльності, в т.ч. з метою захисту національних інтересів.

У цьому підрозділі аналізуються головні тенденції і виклики, які визначають перспективи системи світової торгівлі.

Світове економічне зростання і перспективи міжнародної торгівлі

Світова економіка, попри певні ускладнення на окремих ринках, характеризується позитивними очікуваннями й досить стійкою динамікою економічного

⁵⁵ Якщо великий капітал і ТНК можуть відносно легко створювати виробництво в будь-якій частині світу, то для середнього бізнесу дієвим чинником розміщення є географічна близькість виробничих потужностей за кордоном до своєї країни. У цьому контексті, країни Балтії, робоча сила яких має переважно “західний менталітет”, високий кваліфікаційний рівень, а також значно дешевша, порівняно із західноєвропейськими, виявилися одними із найпривабливіших для економічної інтеграції на рівні малого і середнього бізнесу.

⁵⁶ Джерела: EUROPE IN FIGURES – Eurostat yearbook 2006-07. – <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/>. World Economic Outlook 2000-2007. – <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/>. Симонян Р. Страны Балтии в Евросоюзе..., с.119-120. Human Development Report 1999. – <http://hdr.undp.org/reports/global/1999/en/>. Human Development Report 2006. – http://origin-hdr.undp.org/hdr2006/pdfs/report/HDR_2006_Tables.pdf. Оцінки: Центр Разумкова.

⁵⁷ Більш того, абсолютне відставання України лише зросло. Так, якщо різниця у вказаних показниках ВВП на особу за ПКС між Францією і Україною в 1997р. складала \$19840, а між Литвою та Україною \$2030, то відповідні показники 2004р. становили \$22906 і \$6713 (зазначимо, що хоча й змінилася база розрахунків за ПКС, проте загалом співвідношення матимуть вказаний характер). За той же період країни Балтії скоротили відставання в абсолютних показниках.

зростання у 2007-2008рр. (таблиця “Економічне зростання у 2006-2008рр.”⁵⁸). Хоча розвинуті країни, насамперед, США, поки не можуть відновити високі темпи зростання, однак, завдяки динамічним країнам, що розвиваються (насамперед, азійським), світовий попит найближчими роками залишатиметься достатньо сталим. Відповідно, середньострокові перспективи розвитку світової торгівлі також розглядаються як позитивні, насамперед, для країн, що розвиваються (таблиця “Динаміка світової торгівлі”⁵⁹).

**Економічне зростання у 2006-2008рр.,
% до попереднього року**

	2006 (оцінка)	2007 (прогноз)	2008 (прогноз)
Світовий розвиток	5,4	4,9	4,9
Розвинуті країни, в т.ч.:	3,1	2,5	2,7
США	3,3	2,2	2,8
Зона євро	2,6	2,3	2,3
Японія	2,2	2,3	1,9
Країни, що розвиваються, та із трансформаційною економікою	7,9	7,5	7,1

**Динаміка світової торгівлі,
% до попереднього року**

	2006 (оцінка)	2007 (прогноз)	2008 (прогноз)
Обсяг світової торгівлі	9,2	7,0	7,4
Експорт			
Країни з розвинутою економікою	8,4	5,5	5,8
Країни, що розвиваються, та із трансформаційною економікою	10,6	10,4	9,9
Імпорт			
Країни з розвинутою економікою	7,4	4,7	5,7
Країни, що розвиваються, та із трансформаційною економікою	15,0	12,5	12,2

У довгостроковій перспективі (до 2030р.) очікується, що середньорічне зростання в розвинутих країнах складатиме приблизно 2,5%, у країнах, що розвиваються – 4,2%. У результаті, на той час світовий ВВП сягне \$72 трлн. (у 2005р. – \$35 трлн.), при цьому середній дохід на одного жителя країн, що розвиваються, складатиме \$11 тис. (порівняно з \$4,8 тис. сьогодні)⁶⁰.

Особливістю сучасного світового розвитку є те, що країни, що розвиваються, починають відігравати дедалі більшу роль у глобальній економіці, частіше посилюючи конкуренцію на ринках розвинутих країн. Так, якщо частка країн, що розвиваються, у виробництві світового ВВП у 2005р. складала 23%, то у 2010р. вона досягне 25%, у 2030р. – 31%.

Водночас, торгівля товарами та послугами країн, що розвиваються, зростатиме навіть вищими темпами, ніж світова економіка загалом, отже – зростатиме частка їх

експорту у структурі світового ВВП, що буде супроводжуватися поглибленням інтеграційних зв'язків між ними та розвинутими країнами. Так, якщо імпорту розвинутих країн з країн, що розвиваються, в 1970-х роках складав менше 15% їх загального імпорту, то в середині 2000-х років ця частка досягла 40%, а у 2030р. становитиме, за оцінками, 65%⁶¹.

В умовах стійкого довгострокового розвитку світової економіки і світової торгівлі перед окремими країнами постають нові виклики, які, за впровадження раціональної політики, можуть сприяти зміцненню їх експортного потенціалу (отже – прискоренню економічного розвитку).

1. Продовження економічного зростання і нарощування експорту найкрупніших економік, що розвиваються, – насамперед, Китаю та Індії – спонукатиме до відповідного нарощування імпорту як цих країн, так і країн Південно-Східної Азії загалом. Підвищенню попиту на імпорту у регіоні сприятиме також зміцнення національних валют (викликане високою економічною динамікою, експортною експансією і припливом капіталів) провідних країн (таблиця “Окремі макроекономічні показники країн Азії”⁶²).

Окремі макроекономічні показники країн Азії

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007 (прогноз)	2008 (прогноз)
Реальне економічне зростання, % до попереднього року								
Індія	5,8	3,8	8,5	7,5	9,0	9,4	9,4	9,6
Китай	8,3	9,1	10,0	10,1	10,4	10,7	11,2	10,6
Корея	3,8	7,0	3,1	4,7	4,2	5,0	4,6	5,5
Сінгапур	-2,4	4,2	3,1	8,8	6,6	7,9	7,0	8,0
Обмінний курс національної валюти за \$1								
Індія	48,7	47,6	45,0	43,7	44,5	43,6	39,0	37,8
Китай	8,28	8,28	8,28	8,28	8,07	7,80	7,33	6,90
Корея	1 313,0	1 186,3	1 185,0	1 035,1	1 010,0	930,0	885,0	850,0
Сінгапур	1,85	1,74	1,70	1,63	1,66	1,54	1,50	1,45

2. Експортна експансія і пов'язане з нею підвищення продуктивності праці у країнах, що розвиваються, зумовлять необхідність випереджаючого нарощування заробітної плати для утримання працівників відповідних кваліфікацій. Результатом буде підвищення добробуту, а з тим – і зростання попиту на імпортові товари, які зможуть надходити з менш динамічних країн, генеруючи кумулятивний ефект зростання доходів у різних країнах.

3. Розширення і зміцнення інтеграційних зв'язків за рахунок країн, що розвиваються, вимагатиме посилення ролі і значимості світових і регіональних інститутів забезпечення сприятливого торговельного та інвестиційного клімату. Очевидно, хоч економічна та політична відкритість країн розширюватиметься, однак, у конкурентному світі цього вже не достатньо для створення дійсно сприятливого ділового

⁵⁸ Джерело: World Economic Outlook 2007 ...

⁵⁹ Джерело: World Economic Outlook 2007 ... Див. також: Emerging Markets Outlook and Strategy. – http://pull.jp.morgan-research.com/cgi-bin/pull/DocPull/4819-162E/26269059/emos_may07.pdf.

⁶⁰ Див.: Global Economic Prospects 2007...

⁶¹ Очікується, що це відбуватиметься насамперед завдяки продовженню торговельної експансії азійських країн, зокрема, Китаю. – Див.: Global Economic Prospects 2007...

⁶² Джерело: Non-Japan Asia in 2007-2008: Still going strong. – Credit Suisse Emerging Market Economics Research, 27 June 2007, p.9.

Перспективні трансконтинентальні економічні союзи

Назва	Країни-учасниці	Глибина інтеграції
АПЕК, Азійсько-тихоокеанська економічна співпраця <i>APEC,</i> <i>Asia-Pacific Economic</i> <i>Cooperation</i>	Австралія, Бруней, В'єтнам, Гонконг, Індонезія, Канада, Китай, Корея, Малайзія, Мексика, Нова Зеландія, Папуа-Нова Гвінея, Перу, Росія, Філіппіни, Сінгапур, США, Тайвань, Таїланд, Чілі, Японія	зона вільної торгівлі
ЕМФТА, Європейсько-середземноморська зона вільної торгівлі <i>EMFTA,</i> <i>Euro-Mediterranean Free Trade</i> <i>Area</i>	ЄС, Алжир, Єгипет, Ізраїль, Йорданія, Ліван, Марокко, Палестинські Території, Сирія, Туніс, Туреччина	зона вільної торгівлі
ФТАА, Зона вільної торгівлі двох Америк (Північної та Південної) <i>FTAA,</i> <i>Free Trade Agreement of</i> <i>Americas</i>	Антигуа і Барбуда, Аргентина, Багамські Острови, Барбадос, Беліз, Болівія, Бразилія, Гайана, Гаїті, Гватемала, Гондурас, Гренада, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Канада, Колумбія, Коста-Ріка, Мексика, Нікарагуа, Панама, Парагвай, Перу, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Суринам, Тринідад і Тобаго, Сальвадор, США, Чілі, Ямайка	зона вільної торгівлі

клімату – що вимагатиме нових інструментів (насамперед, у рамках СОТ)⁶³.

4. Вагомим чинником розвитку світової торгівлі вже найближчим десятиліттям стане **розширення сфери послуг, у т.ч. так званих офшорних**⁶⁴. Привабливість офшорингу зумовлюється можливістю досягнення 20-40% економії ресурсів, переважно за рахунок відносно дешевої, але досить кваліфікованої робочої сили та податкових переваг (нижчого рівня оподаткування), а також завдяки швидкому зростанню частки країн, що розвиваються, в новітніх проєктах у сфері сучасних послуг. Хоча офшоринг послуг ще знаходиться на етапі становлення, однак, за оцінками експертів, уже найближчим часом очікується “бум” такої діяльності, з високими вигодами для країн-лідерів у цій сфері.

5. Істотно зростуть вимоги до якості державного управління. Зростання значимості інтеграційних процесів для розвитку як світової економіки загалом, так і кожної країни зокрема, вимагає коректного розуміння чинників розвитку та формування і здійснення такої політики, яка зможе використовувати вигоди та переваги глобалізованого світу, водночас мінімізуючи ризики втрат. Відповідно державно-політична еліта, політики потребуватимуть глобального мислення, вміння використовувати міжнародні інститути в інтересах економічного розвитку своїх країн, досягати взаємоприйнятних компромісів з торговельними партнерами.

6. Вірогідно, посилюватимуться тенденції створення трансконтинентальних економічних союзів. На фоні загального розширення світової торгівлі останніми роками активно артикулюються наміри формування глобальних трансконтинентальних торговельних союзів, які, поряд з іншими чинниками, визначатимуть структуру світової економіки загалом і міжнародної торгівлі зокрема. Так, вірогідним є

формування і розвиток глобальних інститутів економічної інтеграції в рамках трьох утворень – ЕМФТА, АПЕК і ФТАА (таблиця “Перспективні трансконтинентальні економічні союзи”⁶⁵).

Сьогодні ці три утворення знаходяться на різних етапах інституційного становлення, і кожному притаманні специфічні особливості, що перешкоджають швидкому втіленню глобальних інтеграційних проєктів. Проте, не зважаючи на існуючі суперечності, найвірогідніше, активізуватиметься пошук компромісів і взаємоприйнятних економічних рішень, а як наслідок – **відбуватиметься подальша лібералізація системи світової торгівлі**.

Слід зауважити, що на результативність формування глобальних економічних союзів може вплинути порушення валютної стійкості, насамперед, пов’язане з подальшим можливим ослабленням долара. Хоча подібні ризики не повинні переоцінюватися, оскільки долар залишається головною світовою резервною валютою, і переважна більшість країн (насамперед, країн, що розвиваються) зацікавлені в його стійкості.

Система світової торгівлі і країни, що розвиваються, та країни з перехідною економікою

Участь країн, що розвиваються, а також країн з трансформаційною економікою в міжнародній торгівлі вважається корисною і бажаною, оскільки це гарантує їм постійний доступ до експортних ринків. Однак, така участь поєднана також з ризиками, зокрема⁶⁶:

- міжнародна конкуренція дійсно може сприяти підвищенню ефективності національних компаній. Однак швидка лібералізація внутрішнього ринку (надто швидко “відкрити двері”) без належного інституційного забезпечення (насамперед, у частині адаптації національного господарства до умов глобалізації) і чіткої державної

⁶³ Особливо, беручи до уваги зміцнення політичного та економічного впливу країн, що розвиваються, які ще в недалекому минулому відігравали підпорядковану роль у впровадженні регуляторних заходів.

⁶⁴ Специфікою офшорних послуг є те, що їх виробництво концентрується в окремих країнах або регіонах, а результати можуть споживатися в усьому світі. – Докладніше див.: Інвестиції в економіку України: стан, проблеми, потреби. – Національна безпека і оборона, 2006, №6, с.10.

⁶⁵ Доречно зазначити, що країнами - потенційними учасниками ЕМФТА і ФТАА виробляється приблизно по третині світового ВВП, АПЕК – близько 60%.

⁶⁶ Докладніше див.: Конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації. – НІСД, Київ: 2005, с.37-46.

політики підтримки національних ринків матиме наслідком повне витіснення вітчизняних компаній, які є економічно слабкими і не мають повноцінного досвіду конкурентної поведінки, а внутрішні національні ринки можуть виявитися заповненими дешевими й неякісними імпортованими товарами. У результаті, посиляться негативний і навіть руйнівний вплив на споживчі ринки, доходи, зайнятість, а отже – погіршиться суспільний добробут і поглибитися соціальне розшарування;

- зважаючи на посилення відкритості, посилюються тенденції до утискання кваліфікованої робочої сили, яка залишатиме країни, де уряди будуть здійснювати неналежну економічну політику. Це пов'язано з тим, що в сучасному світі дедалі більшою мірою життєві стандарти визначатиме конкурентоспроможність (а не можливості доступу до “дешевих” сировинних ресурсів чи державні інтервенції), що особливо важливо для країн, що розвиваються, і трансформаційних країн. При цьому, найбільшими вигодами користуватимуться кваліфіковані працівники, попит на яких зростатиме випереджаючими темпами. Водночас, попит на некваліфікованих працівників (як у національних економіках, так і світовому розподілі праці), буде нижчим від пропозиції, що поглиблюватиме розрив між доходами виробництв, галузей, економік, які переважно використовують кваліфіковану і некваліфіковану робочу силу⁶⁷.
- підвищення залежності від глобальних ринків може зробити національну економіку дуже чутливою до зовнішніх впливів, особливо, якщо вона залежить від імпорту енергоносіїв та/ або експорту сировини чи продукції з низькою часткою доданої вартості. В таких умовах країна постійно повинна балансувати між потребами забезпечення макроекономічної стабільності (в т.ч. захисту економіки від зовнішніх шоків) і стійкого доступу до значних фінансових ресурсів для вирішення соціальних проблем. Як правило, уряди віддають перевагу вирішенню короткострокових “пожежних” завдань, відкладаючи на невизначене майбутнє завдання забезпечення стійкого розвитку.
- існують також чинники, пов'язані не лише з економікою, але й національною безпекою загалом (наприклад, самозабезпечення продовольчими товарами, стабільність національної валюти та її захист від спекулятивних атак, екологічний захист, політичні зобов'язання тощо), які змушують уряди приймати рішення, не найбільш ефективні з точки зору економічної доцільності. Тому важливим є здатність держави збалансувати вимоги національної безпеки з цілями та засобами економічного розвитку.

Отже, для країн, що розвиваються, та країн з трансформаційною економікою якість державного управління має особливе значення. Скористатися

перевагами участі у глобальних ринках зможуть лише ті країни, де державне врядування буде належним, управлінські кадри – кваліфікованими, а політична еліта – консолідованою і відповідальною.

Порядок денний в рамках СОТ

При оцінці наслідків вступу України до СОТ найчастіше йдеться про загрози, що можуть виникнути для окремих галузей чи секторів економіки країни. Проте більш вагомими є ризики, пов'язані не з інститутами і складовими системи міжнародної торгівлі, а з середньо- та довгостроковими перспективами розвитку світогосподарських зв'язків.

Слід мати на увазі, що питання, обговорювані сьогодні в рамках так званого Дохійського раунду, мають велике значення для всіх країн без винятку, оскільки **стосуються не лише винятково зовнішньоекономічних аспектів, а реформування, оновлення і вдосконалення світогосподарських відносин загалом** (врізка “Напрями переговорів у рамках СОТ”⁶⁸).

НАПРЯМИ ПЕРЕГОВОРІВ У РАМКАХ СОТ

Переговорний процес у рамках СОТ зосереджено на близько 20 напрямках політики розвитку світової економіки.

- Сільське господарство
- Послуги
- Доступ на ринки несільськогосподарських продуктів
- Пов'язані з торгівлею аспекти прав інтелектуальної власності
- Взаємозв'язок між торгівлею та інвестиціями
- Політика у сфері конкуренції
- Прозорість державних закупівель
- Сприяння торгівлі
- Правила щодо антидемпінгу та субсидій
- Ставлення до регіональних торговельних об'єднань
- Врегулювання торговельних спорів
- Торгівля та навколишнє середовище
- Електронна торгівля
- Сприяння розвитку малих економік
- Торгівля, фінанси та боргові зобов'язання
- Трансфери технологій
- Технічна допомога
- Сприяння найменш розвинутим країнам
- Спеціальні домовленості

Попри ускладнення переговорів з окремих напрямів, країни СОТ не зменшують переговорних зусиль для досягнення взаємоприйнятних компромісів. Це означає, що навіть ті країни, які ще не стали членами СОТ, повинні заздалегідь готуватися до нових вимог, що поки лише обговорюються в рамках системи світової торгівлі, оскільки **кожна нова домовленість у рамках СОТ означає появу нових вимог до майбутніх членів організації, що, своєю чергою, може означати нові проблеми для країни-апліканта на вступ (без права впливати на формування таких вимог).**

Посилення ролі стандартизації

Розширення світової торгівлі найближчими роками відчутною мірою залежатиме від розвитку інституту

⁶⁷ Див. також статтю Е.Лібанової “Оцінка конкурентоспроможності українського ринку праці в контексті інтеграції України в глобальну економіку”, розміщену в цьому журналі.

⁶⁸ Джерело: WTO Trade Topics. – http://www.wto.org/english/tratop_e/tratop_e.htm.

стандартизації, який, *по-перше*, посилюватиме вплив на конкурентні позиції країн, виробничі процеси й товари, що підпадатимуть під зростаючі вимоги забезпечення стандартів (насамперед, якості та безпеки), *по-друге*, ставатиме ефективним механізмом регулювання товарних потоків як нетарифний торговельний бар'єр.

Розвиток цього інституту характеризується двома напрямками. *З одного боку*, у світовій практиці зростає кількість як систем стандартів, так і позицій, з яких приймаються відповідні стандарти. В цьому контексті СОТ вимагає від своїх членів, *по-перше*, завчасного повідомлення про впровадження нових стандартів, *по-друге*, щоб впроваджені стандарти не створювали додаткових і необґрунтованих перешкод для міжнародної торгівлі.

З іншого боку, поглиблюється взаємоузгодження між різними системами стандартів з метою забезпечення ширшої доступності й вигод як для виробників, так і споживачів у різних країнах. Особливістю цього процесу є те, що останнім часом помітно **зросла роль ЄС у регуляторній сфері**, в т.ч. формуванні світової системи стандартизації⁶⁹.

При цьому, навіть якщо керівництво країн світу невдоволене експансією європейських стандартів (зокрема, найбільшою мірою це проявляється у США, які тривалий час визначали політику у сфері стандартизації), то дедалі більше компаній та окремих підприємств послідовно й добровільно впроваджують досить жорсткі стандарти єврозони (безпеки продуктів, захисту споживачів, екологічних вимог тощо). А безпосередні сусіди ЄС (Швейцарія, Норвегія), європейські країни - кандидати на вступ до ЄС, країни Азії і Північної Африки, з метою покращення умов взаємної торгівлі, послідовно запроваджують спеціальні програми адаптації норм і стандартів до вимог ЄС⁷⁰.

Удосконалення інфраструктури підтримки зовнішньоторговельної діяльності

Важливим чинником зростання зовнішньої торгівлі, а також необхідною умовою поглиблення і зміцнення інтеграційних процесів є ефективне використання та подальше вдосконалення зовнішньоекономічної інфраструктури, а також посилення державної регуляторної політики у цій сфері.

Аналіз факторів позитивного впливу на результативність міжнародної торгівлі свідчить, що крім нарощування товарообігу, не менш вагомими складовими є **спрощення оформлення та обробки документів, посилення професійності персоналу митниць, узгодження національних процедур з міжнародними чи регіональними інструкціями регулювання товаропотоків, запровадження новітніх інформаційних технологій** тощо. В таких умовах підвищується безпека і збереження товарів, скорочується час митних процедур, зменшуються втрати, пов'язані з корупцією,

що, своєю чергою, стає додатковим чинником **розширення зовнішньої торгівлі, проте – на новій, значно ефективнішій базі транскордонних відносин**, а з тим – надає країнам суттєвих додаткових вигод (врізка *“Вигоди вдосконалення зовнішньоекономічної інфраструктури”*)⁷¹.

ВИГОДИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

Згідно з дослідженням Світового банку, якби 16 країн (у рік вступу країн Центральної Європи до ЄС) запровадили колективні реформи, спрямовані на вдосконалення стандартів транскордонної діяльності до рівня 50% західноєвропейського, то (кумулятивний) вигаш країн у взаємній торгівлі досяг би \$94,5 млрд.). Найбільш відчутними позитивні зміни були б для Росії – \$19 млрд., України – \$13,2 млрд., Польщі – \$10,9 млрд. Причому, для України удосконалення інформаційно-технологічної (ІТ) інфраструктури для зовнішньоекономічних операцій оцінювалося у \$4,9 млрд., покращення митного режиму – \$3,6 млрд., підвищення ефективності роботи портів та відповідної інфраструктури – \$2,7 млрд., заходи регуляторної політики – \$2 млрд.

Динамічний розвиток світової торгівлі вимагає комплексного реформування митних органів країн світу, митна політика стає однією з ключових у зовнішньоторговельній сфері. Ця політика має забезпечувати спрощення та гармонізацію митних процедур, запровадження прогресивних методів митного контролю (включно з управлінням ризиками), підвищення рівня технічного забезпечення, розвиток інформаційної і комунікаційної інфраструктури.

ВИСНОВКИ

Сучасні стан і динаміка глобальної економіки характеризуються дедалі зростаючими участю і впливом країн, що розвиваються, і країн з трансформаційною економікою, в т.ч. на розвиток системи світової торгівлі. За умов підвищення їх конкурентоспроможності, у цих країн з'являються додаткові чинники і можливості зміцнення зовнішньоекономічного потенціалу. Водночас, на фоні загального розширення світової торгівлі останніми роками відбувається формування глобальних трансконтинентальних торговельних союзів, які, поряд з іншими чинниками, визначатимуть структуру світової економіки загалом і міжнародної торгівлі зокрема.

Розширення інтеграційних зв'язків вимагатиме посилення ролі світових і регіональних інститутів забезпечення сприятливого торговельного та інвестиційного клімату. Розвиток системи світової торгівлі залежатиме від здатності міжнародних інститутів, насамперед, СОТ забезпечити надійні норми, правила і практики ведення бізнесу й торгівлі, а отже – реформування, оновлення і вдосконалення світогосподарських відносин загалом. ■

⁶⁹ Див.: Бак Т. Как Евросоюз экспортирует свои нормы и стандарты. – Мысль, 2007, №8, с.78-79.

⁷⁰ Головним чинником такої зорієнтованості є розмір ринку ЄС (понад 480 млн. заможних споживачів), а також постійне розширення його торговельних зв'язків.

⁷¹ Джерело: From disintegration to reintegration. Eastern Europe and the Former Soviet Union in International Trade. – http://publications.worldbank.org/ecommerce/catalog/product?item_id=4756780.

2. УКРАЇНА В ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ: СТАН І ПРОБЛЕМИ

Наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років до світових інтеграційних процесів приєдналися постсоціалістичні країни Центральної і Східної Європи (ЦСЄ) та нові держави пострадянського простору, які виникли внаслідок руйнації “соціалістичного табору” та розпаду СРСР.

Переважає більшість країн ЦСЄ і країни Балтії відразу взяли курс на приєднання до Європейського Союзу, що й зумовило нові хвилі його розширення у 2004-2007рр. Інші країни пострадянського простору, в т.ч. Україна, створили Співдружність Незалежних Держав (СНД) – євразійське інтеграційне об’єднання, яке мало, поряд з іншими, економічні цілі.

Надалі на пострадянському просторі виникали (і виникають) інші об’єднання різного формату та конфігурації. Проте, до цього часу жодне з них не досягло задекларованих цілей. Україна, попри проєвропейську риторику, не використала свої шанси на приєднання до ЄС, з іншого боку – юридично не стала членом СНД¹. Фактично, до цього часу Україна, задекларувавши на рівні політичного керівництва та закріпивши на законодавчому рівні курс на інтеграцію до ЄС, поки не ввійшла до економічного інтеграційного об’єднання ні на Заході, ні на Сході.

У цьому розділі розглядаються особливості інтеграційних процесів за участю України на пострадянському просторі, її конкурентні позиції на світових ринках та у відносинах з Європейським Союзом.

2.1 ЕКОНОМІЧНА ІНТЕГРАЦІЯ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРІ

Інтеграційні процеси відбуваються на пострадянському просторі фактично з моменту набуття колишніми радянськими республіками статусу незалежних держав. Уже в 1991р. була створена СНД, яка об’єднала 12 країн пострадянського простору (всі колишні радянські республіки за винятком прибалтійських). Від того часу інтеграційні процеси в СНД набули постійного та неоднозначного характеру².

У цьому підрозділі стисло характеризується особливості та тенденції економічної регіональної інтеграції країн-учасниць СНД (узагальнені дані про головні регіональні об’єднання наведені в таблиці “Регіональні об’єднання на пострадянському просторі за участю України”).

Особливості економічної інтеграції в межах СНД

Головною особливістю інтеграційних процесів на пострадянському просторі можна вважати ту обставину, що вони були започатковані в момент виникнення нових незалежних держав і водночас – їх суспільно-політичною та економічною трансформацією,

яка призвела, зокрема, до глибокої економічної кризи. Економічна інтеграція відбувалася одночасно з іншими глибокими суспільними процесами та під їх впливом.

Перед новими державами постали надзвичайно складні завдання, які мусили виконуватися одночасно: формування власне держави³ (одночас зі зміною методів державного управління економікою – так званою “революцією менеджерів”); трансформація економіки на ринкових засадах; адаптація до жорстких міжнародних умов, норм і правил міжнародного розподілу праці та міжнародної торгівлі.

Крім того, нові незалежні держави вийшли на світовий економічний простір як самостійні гравці та, з одного боку, потрапили під вплив світових тенденцій і жорстких умов глобального економічного розвитку, з іншого – отримали можливість вибору як торговельних партнерів, так і напрямів торговельної інтеграції.

Отже, процеси регіональної і субрегіональної економічної інтеграції на пострадянському просторі відбувалися під впливом комплексу різноманітних чинників як локального, так і глобального характеру. Ці чинники в поєднанні призвели до наступних наслідків.

¹ 8 грудня 1991р. глави держав Білорусії, Росії, України підписали Угоду про створення СНД. Статут СНД був прийнятий 22 січня 1993р., проте його не підписали Туркменістан та Україна, які тим самими де-юре не є державами-членами СНД, а можуть бути віднесені до держав-засновниць і держав-учасниць Співдружності. 26 серпня 2005р. Туркменістан заявив, що буде брати участь в СНД як «асоційований член».

Далі в тексті терміни «держави (країни) - члени СНД» та «держави (країни) - учасниці СНД» вживаються як синонімічні.

² Для вивчення ситуації в СНД та вироблення пропозицій з її трансформації рішенням глав держав СНД 21 квітня 2005р. була створена Група високого рівня з питань підвищення ефективності СНД (аналогічні групи створювалися свого часу в ООН та ОБСЄ). В цьому підрозділі використані матеріали звітної доповіді названої Групи.

³ Завдання, яке було порівняно не складним лише для Росії, яка успадкувала державні структури та їх кадровий склад від СРСР.

ОКРЕМІ РЕГІОНАЛЬНІ ОБ'ЄДНАННЯ НА ПОСТРАДІАНСЬКОМУ ПРОСТОРІ ЗА УЧАСТЮ УКРАЇНИ				
Організація (остання за часом назва)	Рік створення/ Установчі документи/ Організаційні зміни	Країни-учасниці/ Зміни складу	Мета створення/ органи управління/ характеристика діяльності	
СПІВРУЖНІСТЬ НЕЗАЛЕЖНИХ ДЕРЖАВ, СНД COMMONWEALTH OF INDEPENDENT STATES (CIS)	1991 Угода про створення Співдружності незалежних Держав від 8 грудня 1991р. (Мінськ) Декларація про створення Співдружності незалежних держав від 21 грудня 1991р. (Алмати) 1993 – Статут Співдружності незалежних держав 1994 – статус спостерігача при ООН і ЮНКТАД	Білорусь Росія Україна* Казахстан (1991) Вірменія (1992) Киргизстан (1992) Таджикистан (1993) Туркменістан (1991)** Узбекистан (1992) Азербайджан (1993) Грузія (1993) Молдова (1994) * Ратифікувала Угоду про створення Співдружності із застереженнями; Статут СНД – не підписала ** 3 2005р. є асоційованим членом	МЕТА: розвиток "рівноправного і взаємовигідного співробітництва... у галузі політики, економіки, культури, освіти, охорони здоров'я, охорони навколишнього середовища, науки, торгівлі, у гуманітарній та інших галузях" (ст.4 Угоди про створення СНД). Статутні органи: Рада глав держав, Рада глав урядів, Рада міністрів закордонних справ, Рада міністрів оборони, Рада командувачів прикордонними військами, Міжпарламентська асамблея СНД, Економічний Суд Виконавчі органи: Координаційно-консультативний Комітет, Економічна рада, Рада постійних повноважних представників держав-учасниць Співдружності при статутних та інших органах Співдружності, Виконавчий комітет СНД (2000р.), Комісія з прав людини (не створена) Органи галузевого співробітництва – понад 70; забезпечують довгострокові та оперативні питання співпраці Міждержавний банк – діє відповідно до Угоди про створення Міждержавного банку від 22 січня 1993р. Здійснює переважно функції розрахунків між центральними (національними) банками держав-учасниць на основі багатостороннього клірингу, виконує операції на валютних ринках держав-учасниць У сфері економічного співробітництва – 44 міждержавні та міждержавні ради Співдружності	
	1992 Угода про статус Економічного Суду СНД від 6 липня 1992р. Положення про Економічний Суд СНД (фактично почав діяти в 1994р.) з березня 2004р. підписана Угода між СНД та БєрАзєС про покладання функцій Суду БєрАзєС на Економічний Суд	Білорусь Вірменія Казахстан Киргизстан Молдова Росія Таджикистан Узбекистан	МЕТА: забезпечення однакового застосування угод держав-учасниць і базованих на них економічних зобов'язань і договорів шляхом розв'язання спорів, що випливають з економічних відносин. До компетенції Суду віднесені розв'язання міждержавних економічних спорів: • що виникають при виконанні економічних зобов'язань, передбачених угодами, рішеннями Ради глав держав, Ради глав урядів Співдружності та інших її інститутів, • про відповідність нормативних та інших актів держав-учасниць Співдружності з економічних питань угодам та іншим актам Співдружності. Механізми реалізації рішень Суду не визначені; рішення мають рекомендаційний і тлумачний (консультативний) характер; як інструмент вирішення спорів фактично не працює Станом на квітень 2007р., Суд розглянув 78 справ, за якими винесено 86 судових актів	
	1993 Договір про створення Економічного союзу від 24 вересня 1993р.	Азербайджан Білорусь Вірменія Казахстан Киргизстан Молдова Росія Таджикистан Узбекистан Грузія (1994) Туркменістан (1994) Статус асоційованого члена: Україна (1994)	МЕТА: • встановлення між державами-учасницями режиму вільного переміщення товарів, послуг, капіталів і робочої сили; • проведення узгодженої грошово-кредитної, бюджетної, ценової і податкової, митної і валютної політики; • сприяння підприємству та інвестиціям, підтримка розвитку виробничої кооперації та прямих зв'язків підприємств і галузей; гармонізація господарського законодавства. Передбачалося, що союз створюватиметься шляхом поетапної інтеграції, координації дій у здійсненні економічних реформ через: • зону вільної торгівлі; • митний союз; • спільний ринок товарів, послуг, капіталів і робочої сили; • валютний союз. Міждержавний економічний комітет з повноваженнями безпосереднього (обмеженого) управління (1994р.); скасований в 1999р.	
Організація (остання за часом назва)	Рік створення/ Установчі документи/ Організаційні зміни	Країни-учасниці/ Зміни складу	Мета створення/ органи управління/ характеристика діяльності	

АШХАБАДСЬКА УГОДА ASHKABAD TREATY	1993 Угода про загальні умови і механізм підтримки розвитку виробничої кооперації підприємств і галузей держав-учасниць СНД від 23 грудня 1993р. Протокол про механізм реалізації Угоди від 15 квітня 1994р.	Усі країни СНД Україна ратифікувала Угоду в 1995р. Угода набула чинності 10 травня 1995р.	МЕТА: - створення правових умов для збереження зв'язків між підприємствами найвагоміших галузей, насамперед, військово-промислового комплексу (ВПК); - збереження технологічних взаємозв'язків між промисловими підприємствами держав-учасниць СНД; - забезпечення сприятливих умов для підтримання і взаємовигідного розвитку виробничої кооперації та прямих зв'язків між зазначеними підприємствами. У 2006р. Росія одностороннім чином скасувала (на своїй території) визначений Ашхабадською угодою порядок застосування ПДВ та акцизного збору стосовно товарів і послуг.
ЗОНА ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ (перший етап формування Економічного союзу СНД) FREE-TRADE ZONE OF THE CIS	1994 Угода про створення зони вільної торгівлі від 15 квітня 1994р.	Усі країни СНД Україна ратифікувала Угоду в 1999р. Росія – не ратифікувала Угоду	МЕТА: - реалізація Договору про створення Економічного Союзу СНД від 24 вересня 1993р.; - формування умов для вільного переміщення товарів і послуг. Станом на кінець 2006р., прийнято 39 рішень з 92, необхідних для нормального функціонування зони вільної торгівлі. Згідно з Концепцією розвитку СНД, передбачається завершити створення зони вільної торгівлі до 2009р.
МИТНИЙ СОЮЗ CUSTOMS UNION OF THE CIS	1995-2000 Угода про Митний союз від 20 січня 1995р. 1999 – Договір про створення Митного союзу та Єдиного економічного простору (від 26 лютого 1999р.) 2000 – заснування країнами-учасницями Митного союзу Євразійського економічного співтовариства (ЄврАзЕС)	Росія, Білорусь Казахстан (1995) Киргизстан (1996) Таджикистан (1998)	МЕТА: - скасування тарифних і нетарифних обмежень у взаємній торгівлі держав-учасниць встановлення єдиного торговельного режиму, спільних митних тарифів і заходів нетарифного регулювання стосовно третіх держав; - об'єднання митних територій держав-учасниць в єдину митну територію з перенесенням митного контролю із внутрішніх на зовнішні кордони Союзу. Міждержавна рада Інтеграційний комітет Міжпарламентський комітет У 1999р. Росія в односторонньому порядку ухвалила рішення про внесення змін у чинну систему тарифного та нетарифного регулювання в зовнішній торгівлі з третіми країнами. Після цього існування Союзу набуло номінального характеру.
СПІЛЬНИЙ АГРАРНИЙ РИНОК СНД (створений в межах формування Економічного союзу СНД) COMMON AGRARIAN MARKET OF THE CIS	1998 Угода про Спільний аграрний ринок держав-учасниць СНД від 6 березня 1998р. (Москва) Положення про умови створення та функціонування Спільного аграрного ринку (додаток до Угоди)	Азербайджан Білорусь Вірменія Грузія Казахстан Киргизстан Молдова Росія (вийшла з Угоди 17 лютого 2007р.) Таджикистан Туркменістан Узбекистан Україна	МЕТА: - реалізація Договору про створення Економічного Союзу СНД від 24 вересня 1993р.; - інтеграція агропромислового виробництва та формування спільного економічного простору; - збереження та розвиток традиційних господарських, торговельних і науково-технічних зв'язків. Міжурядова рада з питань агропромислового комплексу СНД (2002р.) Затверджені: Концепція узгодженої аграрної політики СНД Концепція зернового ринку СНД Спільний ринок фактично не працює

ЄВРАЗІЙСЬКЕ ЕКОНОМІЧНЕ СПІВТОВАРИСТВО, ЄвразЕС EURASIAN ECONOMIC COMMUNITY	2000 Договір про заснування Євразійського економічного співтовариства від 10 жовтня 2000р. 2001 – Конвенція про привілеї та імунітети ЄвразЕС 2007, 7 жовтня – підписані документи про створення єдиної митної території і формування Митного Союзу	Білорусь Казахстан Киргизстан Росія Таджикистан Узбекистан (2006) <i>Статус спостерігачів:</i> Молдова, Україна (2002), Вірменія (2003) Білорусь Казахстан Росія	МЕТА: ефективне просування процесів формування Митного союзу і Єдиного економічного простору Головні завдання у сфері торгівлі та митної політики: • удосконалення режиму вільної торгівлі; • формування єдиного митного тарифу та єдиної системи заходів нетарифного регулювання, узгодженої системи преференцій; • вироблення узгодженої позиції держав-учасниць у взаєминах із СОТ та іншими міжнародними економічними структурами; • запровадження уніфікованого порядку валютного регулювання і контролю. Відмінності від Митного союзу: • зміцнення механізму виконання завдань; • реєстрація об'єднання як суб'єкта міжнародного права в Секретаріаті ООН; • новий порядок прийняття рішень – не консенсусом, а більшістю голосів. Органи управління: Міждержавна рада Секретаріат Комісія постійних представників Інтеграційний комітет (у складі комітету, зокрема – Комісія з митно-тарифного і нетарифного регулювання) Міжпарламентська асамблея Суд Співтовариства (Економічний Суд Снд) Розроблені: • Єдиний перелік вилучень з режиму вільної торгівлі держав-членів ЄвразЕС з країнами-учасницями Снд, що не належать до ЄвразЕС; • Товарна номенклатура зовнішньоекономічної діяльності ЄвразЕС Передбачається, що Митний союз у повному обсязі почне функціонувати з 2010р.
ЦЕНТРАЛЬНО-АЗІЙСЬКЕ СПІВРОБІТНИЦТВО, ЦАС CENTRAL ASIAN COOPERATION ORGANIZATION	1994-2005 1994 Центральньо-азійський союз (ЦАС) (Ташкент) 1998 Центральньо-азійський економічний союз (ЦАС) 2002 Організація "Центральньо-азійського співробітництва" (ЦАС) Договір про заснування Організації "Центральньо-азійське співробітництво" від 28 лютого 2002р. (Алмати) 2005, 6 жовтня – прийнято рішення про інтеграцію ЦАС у ЄвразЕС	Казахстан Киргизстан Узбекистан <i>асоційований учасник –</i> Туркменістан Таджикистан (1998) Росія (2004) Казахстан Киргизстан Таджикистан Узбекистан Росія (2004) <i>Статус спостерігачів:</i> Грузія, Туреччина, Україна Афганістан (2004)	МЕТА: • здійснення ефективного співробітництва держав-учасниць у політичній, економічній, науково-технічній, природоохоронній, культурно-гуманітарній сферах та у сфері безпеки; • зміцнення стабільності в регіоні, надання взаємної допомоги в питаннях запобігання загрози незалежності та суверенітету, територіальній цілісності держав-учасниць. Організаційні структури Міждержавна рада Рада глав держав і прем'єр-міністрів Ради міністрів закордонних справ і керівників галузевих міністерств і відомств Комітет національних координаторів В економічній сфері передбачалася розробка концепцій створення Центральньо-азійського спільного ринку, водно-енергетичного, продовольчого і транспортного консорціумів. Фінансову допомогу в реалізації практичних заходів ЦАС отримував від Азійського банку розвитку (АБР); протягом 2000-2005рр. АБР надав понад \$275 млн. (та залучив близько \$141 млн.) на реалізацію 11 проектів, а також ухвалив 23 гранти технічної допомоги на суму понад \$17 млн.

Організація (остання за часом назва)	Рік створення/ Установчі документи/ Організаційні зміни	Країни-учасниці ¹ / Зміни складу	Мета створення/ органи управління/ характеристика діяльності
ОРГАНІЗАЦІЯ ЗА ДЕМОКРАТІЮ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК – ГУАМ ORGANIZATION FOR DEMOCRACY AND ECONOMIC DEVELOPMENT – GUAM	1997 Консультативний форум ГУАМ у межах самітиту Ради Європи (Страсбург) 2001 Об'єднання ГУАМ Ялтинська хартія ГУАМ від 7 червня 2001р. 2001 – статус міжнародної регіональної організації 2003 – статус спостерігача в Генеральній Асамблеї ООН 2006 Організація за демократію та економічний розвиток – ГУАМ Декларація про створення Організації за демократію та економічний розвиток – ГУАМ від 23 травня 2006р. Статут ГУАМ	Грузія Україна Азербайджан Молдова Узбекистан (1999-2005)	СТАТУТНІ ЦІЛІ: • утвердження демократичних цінностей, забезпечення верховенства права та поваги прав людини; • забезпечення стійкого розвитку; • зміцнення міжнародної та регіональної безпеки і стабільності; • поглиблення європейської інтеграції для створення спільного простору безпеки, а також розширення економічної і гуманітарної співпраці; • розвиток соціально-економічного, транспортного, енергетичного, науково-технічного та гуманітарного потенціалу; • активізація політичної взаємодії і практичної співпраці у сферах, що становлять взаємний інтерес. Організаційні структури Рада Організації (діє на рівні глав держав, міністрів закордонних справ, національних координаторів і постійних представників) Парламентська Асамблея ГУАМ Секретаріат Організації Інформаційний офіс ГУАМ (Київ) Ділова рада ГУАМ У 2006р. підписаний Протокол про введення в дію Угоди про створення зони вільної торгівлі між Україною, Азербайджаном, Грузією та Молдовою. Заплановано здійснення уніфікації роботи митних та прикордонних органів, а також механізмів митної політики в рамках ГУАМ.
ОРГАНІЗАЦІЯ ЧОРНОМОРСЬКОГО ЕКОНОМІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА (ОЧЕС) ORGANIZATION OF THE BLACK SEA ECONOMIC COOPERATION	1992 Декларація "Про Чорноморське економічне співробітництво" від 25 червня 1992р. (Стамбул) 1998 – закріплення терміну "Організація чорноморського економічного співробітництва"; підписання Статуту 1999 – статус міжнародної регіональної організації; Статус спостерігача при ООН	Росія Туреччина Україна Азербайджан Албанія Вірменія Болгарія Греція Грузія Молдова Румунія Сербія <i>Статус спостерігача:</i> Австрія, Єгипет, Ізраїль, Італія, Німеччина, Польща, Словаччина, США, Туніс, Франція, Хорватія, Конференція Енергетичної хартії, Чорноморський клуб	МЕТА: • більш тісне економічне співробітництво країн-учасниць; • вільне переміщення товарів, капіталів, послуг і робочої сили; • інтеграція економік країн-учасниць у світову економічну систему. Головний акцент співробітництва – не торгівля, а виробництво Організаційні структури Самміти глав держав Самміти глав урядів Парламентська Асамблея ЧЕС Рада міністрів закордонних справ Ділова рада ОЧЕС 17 галузевих робочих груп Постійний міжнародний секретаріат – виконавчий орган Чорноморський банк торгівлі і розвитку (працює з 1999р; статутний капітал – \$1,35 млрд.)

¹ Напівжирним шрифтом виділені країни, які належали до складу країн-засновників відповідного об'єднання.

Трансформація суспільно-політичного устрою.

Попри риторику про демократичні перетворення та формування правової держави, що бере свій початок ще з часів “перебудови”, фактично в усіх нових незалежних державах було встановлено політичні режими або відверто авторитарні, або так званої “керованої демократії”⁴.

Проте, такого зразка “демократія” несумісна з цивілізованими ринковими відносинами; система вільного підприємництва як втілення економічної демократії є неможливою без демократії політичної.

Тому серед цілей інтеграційних об’єднань у межах СНД і вимог до членства в них упровадження рівноправності учасників, ринкової економіки, вільної добросовісної конкуренції, прозорості – лише декларації. Практична реалізація цих цілей і вимог, несумісних з природою “керованої демократії”, насправді всіляко гальмується.

Існують підстави стверджувати, що у встановленні названих моделей вирішальну роль відіграли державно-політичні еліти країн Співдружності, які від початку економічної трансформації набули тісних зв’язків з “новими капіталістами” – фінансово-промисловими групами, що формувалися в пострадянських країнах у процесі непрозорої, непослідовної і безсистемної приватизації.

Характерною особливістю радянського економічного простору був високий рівень монополізації і концентрації виробничих потужностей, зумовлений не лише єдиними централізованими, господарськими, енергетичними системами, але й жорстким партійно-державним адмініструванням. Таким чином нові державно-політичні еліти отримали у спадок крупні монополізовані виробничі комплекси та командно-адміністративні господарські механізми, спрямовані на централізований контроль і розподіл матеріальних і фінансових ресурсів⁵.

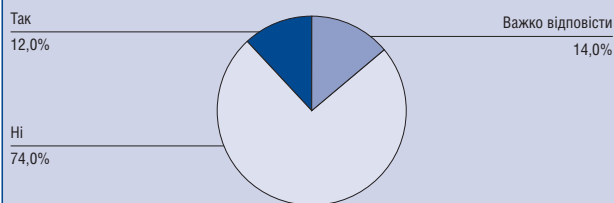
Тому природним було встановлення цими елітами (від імені держави) контролю над розподілом власності та утворенням на основі згаданих комплексів фінансово-промислових груп. Слід зазначити, що такі дії в багатьох випадках виправдовувалися (і виправдовуються) необхідністю утримання цін на продовольчі товари та/або енергоносії, значимі соціальні послуги тощо.

Надалі йшлося вже про нагальну потребу формування крупного національного капіталу як необхідної підвалини ринкової економіки, запоруки зростання та суспільного добробуту. На цьому фоні вибрані фінансово-промислові групи отримували найрізноманітніші преференції, що жодним чином не могло сприяти запровадженню конкурентних засад і вільного підприємництва.

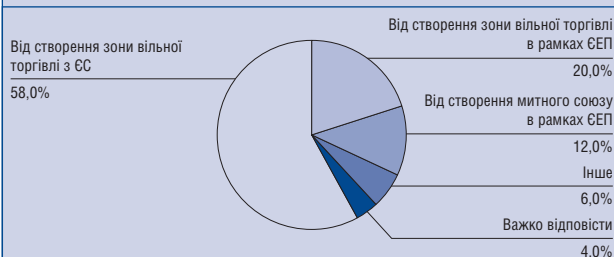
Наслідками стало, *по-перше*, повне руйнування колишніх міжреспубліканських господарських зв’язків (попри численні інституційні спроби їх відновлення), *по-друге*, пригноблення малого та середнього підприємництва, в розвитку якого не зацікавлені ні влада, ні крупний національний капітал. Так, частка малого бізнесу у структурі ВВП на середину 2000-х

ЕКСПЕРТНА ДУМКА

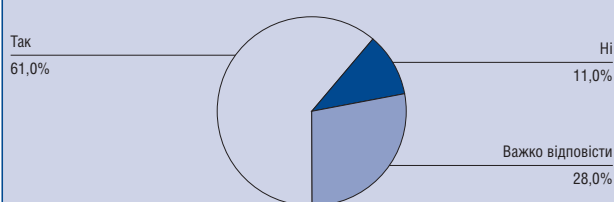
Чи справедливою та ефективною є система торговельних відносин, що склалася в СНД?
% опитаних експертів

У якому випадку Україна отримає найбільші вигоди: від створення зони вільної торгівлі з ЄС, вільної торгівлі в рамках ЄП, митного союзу в рамках ЄП?
% опитаних експертів

Чи слід приєднуватися Україні до митного союзу в рамках ЄврАзЕС?
% опитаних експертів

років становила: в Росії – 10-12%; Казахстані – 10%; Білорусі – 8%; Україні – 5%. Для порівняння: у країнах ЦСЄ, де малому та середньому підприємництву відводилася роль базису національної ринкової економіки, 50-80%⁶.

Трансформаційна економічна криза. На початку 1990-х років країни-учасниці СНД зазнали глибокої економічної кризи. Падіння реального ВВП у 1994р., порівняно з 1990р., становило: у Вірменії та Молдові – понад 70%; в Азербайджані та Україні – понад 60%; у Киргизстані – близько 58%; у Росії – понад 41%; Білорусі – 31%; Узбекистані та Казахстані – 18% і 15%, відповідно⁷.

Саме в момент кризи, як видно з таблиці “Регіональні об’єднання на пострадянському просторі...”, у Співдружності створюються Економічний союз СНД (1993р.), Зона вільної торгівлі (1994р.) і Митний союз

⁴ Так, ще в 1993р. під час візиту до Німеччини Президент Узбекистану І.Карімов сказав: «Ми не потребуємо запозичення чужої нам за духом західної демократії. У нас буде своя національна демократія, яка виведе Узбекистан до числа провідних країн світу». – Московские новости, 10 октября 1993г.

⁵ Докладніше див.: Шишков Ю. СНГ: полтора десятилетия тщетных усилий. – Вопросы экономики, 2007, №4, с.115-116.

⁶ Джерело: Small and Medium Enterprises across the Globe. – <http://siteresources.worldbank.org/DEC/Resources/>.

⁷ Джерело: World Economic Outlook 1998. – <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/weo0598/index.htm>.

(1995р.). Як спроба відновлення порушених зв'язків між підприємствами військово-промислового комплексу, укладається Ашхабадська угода. Світовий досвід не знає успішного РТС, створеного економіками, що перебувають у кризі.

Криза вплинула як на економічний розвиток, так і на зовнішньоекономічну діяльність держав-учасниць Співдружності.

Фактично в усіх національних економіках країн-учасниць СНД сталися зміни на гірше: знизився рівень промислового виробництва, зросла частка галузей з низьким рівнем доданої вартості. Виникло масове безробіття, була впроваджена політика дешевої робочої сили. У поєднанні, це спричинило втрату людського капіталу, в т.ч. внаслідок впливу інтелекту і кваліфікованих працівників за кордон.

У зовнішньоекономічній сфері держави вдалися до жорсткого захисту внутрішніх ринків і виробників. Імовірно, з того часу бере початок практика невиконання та порушення досягнутих домовленостей, укладених угод і прийнятих рішень країнами-учасницями СНД.

У кінцевому підсумку, в пострадянських країнах були сформовані моделі національних економік, що ґрунтувалися на застарілих технологіях, виробництві продукції з низькою часткою доданої вартості, вистиску природних ресурсів і дешевій робочій силі. Такі моделі, *по-перше*, спричиняють внутрішню конкуренцію виробників однотипної продукції, і їх конкуренцію на ринках третіх країн.

По-друге, вони не передбачають стимулів для впровадження нових технологій і технічного переобладнання, оскільки ресурсоемність (у т.ч. числі енергоемність) такого виробництва компенсується дешевою робочою силою – оголошеною, врешті, однією з головних конкурентних переваг Співдружності на світових ринках.

По-третьє, вони не потребують реструктуризації, оскільки саме в межах такої моделі економіка може бути максимально непрозорою, працювати в тіні, приносити надприбутки.

Загальним наслідком стало гальмування тих економічних трансформацій, які вимагали відмови від активного впровадження заходів, спрямованих на посилення ринкових і позаринкових інститутів, підвищення технологічності виробництв, формування стійкого базису забезпечення прав власності, зниження рівня монополізації і тінізації національних економік. За таких умов, інтеграційні дії, зумовлені політичним контекстом, по суті, виявилися не сумісними із зміцненням конкурентоспроможності.

Стан і перспективи економічної інтеграції

Як зазначалося вище, особливістю економічної інтеграції в межах СНД є поєднання суперечливих процесів інтеграції – на інституційному рівні, та дезінтеграції – на рівні виробництв та торгівлі.

Ці процеси є характерними і для поточного стану економічної інтеграції. З одного боку, протягом останніх років на просторі Співдружності створене нове регіональне об'єднання – Євразійське економічне співтовариство (ЄврАзЕС, створене у 2000р.), друге, Єдиний економічний простір (ЄЕП) – перебуває у процесі створення (відповідна Угода підписана у 2003р.). З іншого боку – продовжуються тенденції економічної дезінтеграції простору СНД, послаблення економічних зв'язків між країнами-учасницями.

Єдиний економічний простір. Передбачається, що ЄЕП стане найбільш потужним і впливовим економічним союзом на просторі Співдружності, договір про створення якого підписали президенти її чотирьох найбільших держав – Білорусі, Казахстану, Росії та України – у вересні 2003р.⁸. В установчих документах проголошується поступове (в т.ч. різномірне та різношвидкісне) поглиблення інтеграції (з урахуванням готовності країн), починаючи із зони вільної торгівлі. Проте, водночас ці документи містять положення, що свідчать про наміри більш глибокої інтеграції – на рівні митного союзу. Пропонувалися також положення, характерні для глибших інтеграційних форм (врізка *"Рівень інтеграції в ЄЕП"*⁹).

Це певним чином суперечить задекларованим намірам України обмежитися створенням зони вільної торгівлі без обмежень і вилучень, що своєю чергою спричинило критику Угоди про створення ЄЕП як в Україні, так і за кордоном¹⁰. Тому при її ратифікації було внесено спеціальну статтю-застереження про те, що *"Україна братиме участь у формуванні та функціонуванні Єдиного економічного простору в межах, що відповідають Конституції України"*¹¹.

За окреслених умов, участь України в ЄЕП могла б бути лише дуже обмеженою і малоперспективною. Проте, хоча після укладення Угоди у 2003р. минуло майже чотири роки, **перспективи участі України в ЄЕП залишаються невизначеними.**

Послаблення економічних зв'язків. Протягом 15 років економічні зв'язки у межах СНД суттєво послабилися: частка регіонального експорту в сукупному товарному експорті Співдружності в 1991р. складала близько 60%, у 2000р. – 19,8%, у 2005р. – 17,8%. *Для порівняння:* відповідний показник для таких торговельних союзів, як – НАФТА останніми роками утримується на рівні 55-57%, Європейський Союз – 67%¹². Тобто, зараз частка взаємної торгівлі в СНД є співвідносною з відповідним показником торговельних об'єднань країн Латинської Америки (МЕРКОСУР, Андійський союз)¹³.

Низький рівень значимості внутрішньорегіональної торгівлі є характерним не лише для СНД в цілому, але й для регіональних об'єднань у рамках Співдружності. Як видно з діаграми *"Частка внутрішньо регіонального експорту в сукупному експорті окремих союзів"*,

⁸ Міжнародний документ "Угода про формування Єдиного економічного простору" від 19 вересня 2003р. Ратифікована Законом України "Про ратифікацію Угоди про формування Єдиного економічного простору" від 20 квітня 2004р.

⁹ Джерело: Концепція формування Єдиного економічного простору. Документ є невід'ємною складовою відповідної Угоди – <http://zakon1.rada.gov.ua/>.

¹⁰ Зокрема, в аналітичній доповіді Лондонської школи економіки наголошувалося, що ефективний економічний союз не може відбутися без певних демократичних інститутів, які відсутні у країнах-членах ЄЕП. Насамперед, незалежних від влади контрольних органів і судів, не підконтрольних владі. Крім того, передумовою підготовки конкретних документів стосовно ЄЕП має бути чітке визначення зовнішньополітичних пріоритетів країн. – http://news.bbc.co.uk/1/russian/news/newsid_4425000/4425261.stm.

¹¹ Закон України "Про ратифікацію Угоди про формування Єдиного економічного простору"...

¹² Див.: Жуков С., Резникова О. Экономическое взаимодействие на постсоветском пространстве. – Вопросы экономики, 2007, №8, с.96.

¹³ Див.: Абалкина А.А. Взаимная торговля в мировых интеграционных группировках. – Информационно-аналитический бюллетень Центра проблем интеграции ИМЭПИ РАН, 2005, №2.

РІВЕНЬ ІНТЕГРАЦІЇ В ЄП

Першим серед принципів функціонування ЄП визначається принцип вільного руху товарів, який передбачає:

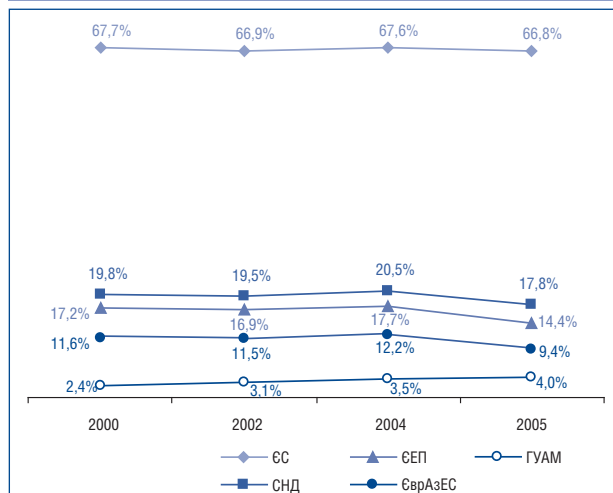
“усунення вилучень з режиму вільної торгівлі та зняття обмежень у взаємній торгівлі на основі уніфікації митних тарифів, формування спільного митного тарифу, встановленого на основі погодженої державами-учасницями методики, заходів нетарифного регулювання, застосування інструментів регулювання торгівлі товарами з третіми країнами. Механізми застосування у взаємній торгівлі антидемпінгових, компенсаційних, спеціальних і захисних заходів будуть замінятися єдиними правилами в галузі конкуренції та субсидій”, що (в такій редакції) більшою мірою притаманне завданням митного союзу.

Серед напрямів формування ЄП, окрім заходів стосовно безпосереднього торговельного режиму, передбачається, зокрема, здійснення:

- гармонізації принципів оподаткування, в т.ч. перехід на узгоджені принципи стягнення непрямих податків без вилучень, недопущення використання податків і зборів як інструмента захисту внутрішнього ринку та національних виробників;
- проведення єдиної політики в галузі охорони прав інтелектуальної власності;
- створення умов для взаємної конвертованості національних валют і переходу до розрахунків у національних валютах, послідовної лібералізації валютної політики, узгодження механізму встановлення валютних курсів національних валют;
- створення спільного ринку праці з вільним пересуванням громадян держав-учасниць тощо,
- що є складовими діяльності у рамках спільного ринку та економічного союзу.

Координація процесів формування та функціонування ЄП (ст.4 Угоди) здійснюється відповідними органами, які “створюються на основі поєднання міждержавних елементів та принципу передачі частини повноважень Сторін єдиному регулюючому органу ЄП”. Більше того, його “рішення є обов’язковими для виконання всіма Сторонами. В єдиному регулюючому органі ЄП рішення з усіх питань приймаються виваженим голосуванням. Кількість голосів кожної зі Сторін визначається з урахуванням її економічного потенціалу” – що визнає домінування Росії при ухваленні економічних рішень (оскільки частка ВВП Росії у сукупному ВВП ЄП перевищує 80%).

Частка внутрішньорегіонального експорту в сукупному експорті окремих союзів, % загального

названа частка для ЄврАзЕС становила у 2005р. лише близько 10%, ГУАМ – 4% сукупного товарного експорту цих об’єднань.

Дещо вищою є частка регіонального експорту в межах ЄП (17,4%), але, якщо врахувати, що у 1996-1997рр. вона становила 23,1% і надалі постійно знижувалася, то очевидним є падіння значимості торгівлі в межах цього майбутнього союзу для його учасників¹⁴.

Ринки СНД становлять інтерес лише для окремих країн-учасниць Співдружності. Так, залишається значною частку експорту на ринки СНД для Туркменістану (у 2005р. – 53,4%), Молдови (50,5%), Грузії (46,1%), Киргиз стану (45,1%), Білорусі (44,2%)¹⁵. Відповідний показник для України знизився з 53% у 1995р. до 32,1% у 2005р. (таблиця “Географічна структура експорту країн СНД”¹⁶).

Загалом, наведені дані означають, що значимість доступу до ринків СНД для більшості країн-учасниць Співдружності є низькою (а в ряді випадків навіть знижується), і сьогодні не видно вагомих чинників зміни цих тенденцій у середньо- та довгостроковій перспективі.

Географічна структура експорту країн СНД, % загального обсягу

	СНД		у т.ч. Росія		ЄС-15		Інший основний торговельний партнер			
	1995	2005	1995	2005	1995	2005	1995		2005	
Азербайджан	44,7	20,4	15,7	6,6	14,6	45,1	Іран	29,2	Туреччина	6,3
Вірменія	63,6	18,9	32,7	12,5	48,4	47,1	Іран	12,9	Ізраїль	11,8
Білорусь	62,3	44,2	44,4	35,8	12,2	11,8	Латвія	4,2	Китай	2,7
Грузія	62,4	46,1	31,0	17,4	4,8	16,8	Туреччина	22,6	Туреччина	13,7
Казахстан	54,9	14,6	45,1	10,5	21,2	34,2	Китай	5,7	Китай	9,5
Киргизстан	65,8	45,1	25,8	20,0	9,5	1,9	Китай	16,7	Румунія	10,0
Молдова	62,6	50,5	48,3	31,8	11,6	21,7	Румунія	13,9	Румунія	10,0
Росія	17,9	13,5	–	–	32,8	41,7	США	5,7	Китай	5,4
Таджикистан	33,6	19,6	12,7	9,1	46,3	49,5	Швейцарія	17,6	Туреччина	15,8
Туркменістан	49,4	53,4	3,5	1,3	7,6	6,2	Туреччина	7,9	Іран	15,0
Узбекистан	39,3	44,8	19,5	24,6	17,9	11,9	Швейцарія	14,9	Туреччина	7,1
Україна	53,0	32,1	43,4	21,4	10,7	16,7	Китай	5,8	Туреччина	5,9

¹⁴ Розраховано для країн, що підписали Угоду про створення ЄП. Див.: Жуков С., Резникова О. Экономическое взаимодействие..., с.96.

¹⁵ Слід зазначити, що у 2006р. сталися відчутні зміни показників Грузії і Молдови: частка експорту Грузії на ринки СНД знизилася на 7,3 відсоткові пункти, Молдови – на 10, і становили відповідно 38,8% та 40,5%.

¹⁶ Джерела відповідно: Жуков С., Резникова О. Экономическое взаимодействие..., с.96; Шишков Ю. СНГ: полтора десятилетия тщетных усилий. – Вопросы экономики, 2007, №4, с.122.

2.2 КОНКУРЕНТНІ ПОЗИЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ

Про конкурентні позиції країни, її місце і роль у світовій торгівлі свідчать, зокрема, обсяги і структура її зовнішньої торгівлі, стан зовнішньоторговельного (платіжного) балансу, а також – порівняльні міжнародні оцінки конкурентоспроможності національних економік, які формуються міжнародними інституціями у вигляді різноманітних індексів і рейтингів.

Аналіз відповідних показників свідчить, що Україна з року в рік нарощує обсяги зовнішньої торгівлі, проте її позиції в міжнародному розподілі праці залишаються слабкими. Структура експорту свідчить про відсутність структурних змін в економіці. За оцінками міжнародних інститутів, Україна залишається серед найменш конкурентоспроможних і найменш привабливих для ведення бізнесу європейських країн¹⁷.

Структура зовнішньої торгівлі України

Структура зовнішньої торгівлі дозволяє скласти уявлення про конкурентні позиції країни на світових ринках. Так, товарна структура експорту досить чітко показує економічні “ніші”, в яких та чи інша національна економіка є конкурентоспроможною; географічна структура – відбиває ступінь її присутності на міжнародних ринках. Структура імпорту – свідчить про рівень і характер залежності національної економіки від зовнішніх ресурсів.

Товарна структура експорту. Як видно з таблиці “Товарна структура експорту України”, домінуючі позиції в українському експорті залишаються за металургійною продукцією (41,9% загального експорту товарів у 2000р., 42,2% – у 2006р.). Другу позицію з 2001р. посідає частка товарної групи “машини та устаткування”, проте – з дуже великим відривом від металургійної промисловості (14,3% у 2006р.).

Що стосується високотехнологічної продукції, то вона становить лише незначну частку в експорті

**Товарна структура експорту України,
% загального**

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Продовольчі товари та сировина для їх вироблення	8,9	10,7	12,9	11,5	10,4	12,3	12,1
Мінеральні продукти	8,2	9,4	11,2	13,9	12,2	12,5	8,9
Продукція хімічної та пов'язаних із нею галузей промисловості	12,4	10,9	9,7	10,6	10,4	11,1	11,8
Промислові вироби	4,7	4,9	4,7	4,6	3,8	3,5	3,3
Чорні і кольорові метали та вироби з них	41,9	39,3	38,2	35,8	39,0	40,1	42,2
Машини та устаткування, транспортні засоби, прилади	12,0	13,7	14,1	15,3	16,9	13,2	14,3
Інше	11,8	11,0	9,3	8,3	7,2	7,2	7,3
Довідково: загальний обсяг, \$ млрд.	15,4	17,1	18,7	23,7	33,4	35,0	38,9

переробних галузей України. Так, у 2004р. вона складала лише 5%. За цим показником Україна програвала всім постсоціалістичним країнам Центральної і Східної Європи (за винятком Польщі). Варто зазначити, що й частка переробних галузей в загальному обсязі українського експорту становила лише 67%, тоді як аналогічний показник складав від 72% у Хорватії до 90% у Чехії (таблиця “Окремі показники технологічності експорту країн Центральної і Східної Європи у 2004р.”¹⁸).

**Окремі показники технологічності експорту країн
Центральної і Східної Європи у 2004р.**

	Частка експорту переробних галузей в загальному експорті, %	Частка високотехнологічного експорту в експорті переробних галузей, %
Польща	81	3
Словаччина	86	5
Угорщина	88	29
Україна	67	5
Хорватія	72	13
Чехія	90	13

Таким чином, товарна структура українського експорту свідчить, що протягом 2000-2006рр. головною “нішею” національної економіки у світовому розподілі праці залишалося виробництво енергоємної продукції з низьким рівнем доданої вартості. Така продукція, як відомо, є дуже чутливою до світової кон'юнктури цін і попиту, тому її виробництво не може вважатися міцною підвалиною стійких конкурентних позицій країни на світових ринках.

Географічна структура експорту. Майже дві третини українського товарного експорту спрямовуються на ринки ЄС та СНД, і лише третина припадає на ринки інших країн світу, в т.ч. – країн, що динамічно розвиваються та нарощують імпорту.

З іншого боку, для ЄС торгівля з Україною не є принципово важливою, зважаючи на невелику частку українського імпорту в загальному обсязі імпорту ЄС: так, у 2005р. загальний імпорту товарів в ЄС перевищував \$4,1 трлн., частка українських товарів становила в ньому \$9,2 млрд., або лише дещо більше 0,2%.

На ринках СНД Україна посідає більш значимі позиції: у 2005р. загальний імпорту товарів в СНД (без України) перевищував \$136 млрд., а експорт України на ринки СНД – становив \$11,2 млрд., або 8% загального товарного імпорту в СНД.

Особливості експорту на ринки ЄС та СНД. Динаміка географічної структури експорту останніх років свідчить про появу ознак переорієнтації товарних потоків з ринків ЄС на ринки СНД.

Як видно з таблиці “Динаміка експорту товарів до ЄС та СНД”, протягом 2000-2003рр. частка ЄС у структурі зовнішньої торгівлі України послідовно зростала, частка СНД – навпаки, зменшувалася¹⁹. Проте у 2004-2005рр. тенденція змінилася на протилежну: частка ЄС з 2004р. зменшується,

¹⁷ У тексті, таблицях і діаграмах цього підрозділу, якщо не вказано інше, використовуються дані Національного банку України, що оприлюднюються у джерелах: щорічник “Платіжний баланс і зовнішній борг України”. – <http://www.bank.gov.ua>

¹⁸ Джерело: Human Development Report 2006. – <http://hdr.undp.org/hdr2006>

¹⁹ Див. також: Економічна і соціальна політика в умовах конституційної реформи: стан і тенденції. – Національна безпека і оборона, 2006, №12, с.19-20.

частка СНД – відчутно зростає. Так, у 2005р. частка ЄС в українському експорті скоротилася, порівняно з 2004р., на 2,4 відсоткові пункти (в.п.). Водночас – значно зросла частка країн СНД (на 5 в.п.), яка склала майже третину загального українського експорту.

**Динаміка експорту товарів до ЄС та СНД,
% загального**

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
СНД, у т.ч.:	33,5	31,0	26,3	27,5	27,1	32,1	33,4
Росія	22,8	21,5	17,1	18,2	17,6	21,4	22,2
ЄС-25	26,0	28,9	30,9	33,2	29,3	26,9	28,3

У 2006р. значимість ринків ЄС дещо відновилися (частка ЄС зросла на 1,4 в.п.), проте підвищилася також вагомість ринків СНД, експорт на які перевищив третину загального українського експорту, досягши фактично рівня 2000р.

Дані, наведені в таблиці “Товарна структура експорту до країн СНД”, свідчать про зростання протягом 2005-2006рр. частки українського експорту до СНД фактично всіх товарних груп, за винятком продовольчих товарів і сировини для їх вироблення, яка зменшилася з 17% до 12,7%, а також – мінеральних продуктів (зменшення з 4,6% до 3,5%).

**Товарна структура експорту до країн СНД,
% загального**

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Продовольчі товари та сировина для їх вироблення	14,9	15,7	18,3	20,2	17,9	17,0	12,7
Мінеральні продукти	2,1	3,0	3,0	2,8	3,4	4,6	3,5
Продукція хімічної та пов'язаною з нею галузей промисловості	15,6	13,5	12,3	10,8	9,9	10,9	11,9
Промислові вироби	2,9	2,7	2,7	2,5	2,4	2,5	2,8
Чорні і кольорові метали та вироби з них	26,2	23,3	17,3	23,7	26,2	27,3	30,3
Машини та устаткування, транспортні засоби, прилади	20,6	24,0	28,6	25,8	28,7	27,5	29,9
Інше	22,7	23,5	23,5	19,5	17,3	17,3	15,2
Довідково: загальний обсяг, \$ млрд.	5,2	5,3	4,9	6,5	9,0	11,2	13,0

Відчутно збільшилися також обсяги українського експорту на ринки СНД. Зокрема, промислових виробів – на 30%, продукції металургійної промисловості – на 29%; машин та устаткування – на 26%.

Натомість, обсяги експорту цих та інших товарів до ЄС відчутно скоротилися, зокрема, машин та устаткування – більш ніж удвічі, продукції хімічної та пов'язаних із нею галузей – на 15,5%, промислових товарів – на 7,4%.

Як видно з таблиці “Товарна структура експорту до країн ЄС-25”, частка машин та устаткування в експорті України до ЄС протягом 2000-2004рр. стійко зростала (відповідно – з 11,1% до 15,6%). Проте,

зараз вона скоротилася майже вдвічі (переважно за рахунок скорочення поставок до Литви та Німеччини). Зменшилася також частка промислових виробів, 80% яких становили одяг і взуття, переважно з використанням давальницької сировини. Через скорочення реекспорту знизилася частка мінеральних продуктів (переважно нафтопродуктів).

**Товарна структура експорту до країн ЄС-25,
% загального**

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Продовольчі товари та сировина для їх вироблення	7,7	9,7	13,0	7,5	7,3	9,6	11,4
Мінеральні продукти	18,0	18,9	23,4	26,5	21,7	26,3	18,8
Продукція хімічної та пов'язаною з нею галузей промисловості	13,2	11,3	9,4	9,5	11,0	9,9	11,5
Промислові вироби	11,5	11	10,6	10,2	9,2	9,1	7,9
Чорні і кольорові метали та вироби з них	28,3	25,3	22,8	22,6	27,7	28,8	33,2
Машини та устаткування, транспортні засоби, прилади	11,1	14,2	12,0	16,1	15,6	8,2	8,9
Інше	10,2	9,6	8,8	7,6	7,5	8,0	7,9
Довідково: загальний обсяг, \$ млрд.	4,0	4,9	5,8	7,9	9,8	9,2	10,9

Натомість відчутно збільшилася частка продукції металургійної промисловості (з 28,8% до 33,2%) і певною мірою – продовольчих товарів і сировини для їх вироблення (з 9,6% до 11,4%). Доречно зазначити, що завдяки сприятливій ціновій кон'юктурі та утриманню попиту на європейських ринках на металургійну продукцію зросли вартісні показники українського експорту на ринки ЄС (з \$9,2 млрд. у 2005р. до \$10,9 млрд. – у 2006р.).

У географічній структурі експорту до Європи відчутних змін не сталося. Як і раніше, експортні потоки спрямовані переважно лише до кількох країн – Італії, Німеччини, Польщі, Угорщини, на які припадає 53-55% загального експорту до ЄС. Водночас, відчутно скоротився зовнішньоторговельний обіг з країнами Балтії – що стало наслідком їх вступу до ЄС (2004р.) та, відповідно, припиненням режиму вільної торгівлі між ними та Україною.

Експорт до інших країн світу. Географічна структура вітчизняного експорту до інших, крім ЄС та СНД, ринків свідчить про те, що Україна недостатньо мірою використовує стійкі тенденції економічного зростання та нарощування імпорту крупними економіками, що розвиваються.

Так, Україна фактично не представлена на товарних ринках Східної і Південно-Східної Азії, які, як зазначалося вище, будуть дедалі більш імпортопоглинаючими. Зокрема, експорт України до Китаю останніми роками навіть знизився, впавши менш ніж до 2% загального обсягу експорту (таблиця “Динаміка експорту товарів України до Індії та Китаю”, с.34). Україна не пов'язана з цим регіоном і інвестиційними потоками²⁰. Однак, останнім часом відзначаються певні ініціативи налагодження торговельних

²⁰ Сукупні інвестиції Республіки Кореї складають лише 0,8% загального обсягу інвестиційних надходжень до України, інші країни регіону – не представлені. Так само відсутні українські інвестиції в цьому регіоні.

Динаміка експорту товарів України до Індії та Китаю

	2002		2003		2004		2005		2006	
	Обсяг, \$ млн.	% загального	Обсяг, \$ млн.	% загального	Обсяг, \$ млн.	% загального	Обсяг, \$ млн.	% загального	Обсяг, \$ млн.	% загального
Індія	158	0,8	203	0,9	482	1,4	737	2,1	850	2,2
Китай	700	3,7	1003	4,2	831	2,5	711	2,0	545	1,4

відносин з динамічними країнами Південно-Східної Азії, зокрема, у формі створення зон вільної торгівлі²¹.

Експорт товарів до країн Північної і Південної Америки у 2005р. складав лише \$1,8 млрд. (або 5,2% загальних обсягів українського товарного експорту), у 2006р. – \$2,5 млрд. (6,5%), причому практично половина обсягів спрямовувалася до США. З іншими країнами – як з розвинутою Канадою, так і з великими країнами, що розвиваються, – Аргентиною, Бразилією, Мексикою – торговельні зв'язки є вкрай слабкими.

Обсяги і структура товарного імпорту. У товарній структурі імпорту України відзначаються позитивні тенденції. Зокрема, слід відзначити зростання частки машин, устаткування і транспортних засобів: якщо у 2004р. названа частка складала близько 26%, то у 2006р. – 31%, вперше перевищивши частку мінеральних продуктів (26%). При цьому, у 2006р., порівняно з 2005р., обсяг імпорту машин та устаткування зріс на 36%.

Доречно відзначити, що останніми роками обсяги імпорту машин та устаткування з країн ЄС удвічі перевищують відповідні обсяги з країн СНД. Так, якщо імпорт вказаної групи товарів з СНД у 2004р. становив \$2,1 млрд., а у 2005р. – \$2,4 млрд., то з країн ЄС – \$4,0 млрд. і \$5,1, відповідно.

Загалом, аналіз структури товарного експорту України свідчить, що національна економіка у світовому розподілі праці продовжує перебувати в “ніші” низькотехнологічного енергосиного виробництва. Вітчизняний експорт є слабо диверсифікованим і високочутливим до світової кон'юнктури. Україна недостатньо використовує попит на імпорт динамічних економік країн, що розвиваються. Все це робить її конкурентні позиції на світовому ринку досить уразливими.

Зростання технологічної складової у структурі імпорту України (насамперед, із країн ЄС) можна розглядати як чинник підвищення конкурентоспроможності національної економіки та підтвердження намірів технічного переоснащення та модернізації виробництва.

Зовнішньоторговельний баланс України

Результати зовнішньоекономічної діяльності країни протягом певного періоду (року) представлені у

платіжному балансі, де у систематизованому вигляді знаходить своє відбиття співвідношення між вартісними обсягами всіх ресурсів і факторів виробництва, отриманих країною з-за кордону і спрямованих за кордон. Зовнішньоторговельний баланс, як складова платіжного балансу, є консолідованим представленням обсягів торгівлі товарами і послугами, доходів і трансфертів.

Макроекономічні особливості платіжного балансу. Особливістю платіжного балансу України є виникнення, вперше після 1998р., дефіциту сальдо поточного рахунку платіжного балансу: якщо у 2005р. зовнішньоторговельне сальдо було позитивним і становило +\$2,5 млрд. (або 2,9% ВВП), то у 2006р. набуло негативного значення -\$1,6 млрд. (1,5% ВВП)²².

Головним чинником виникнення дефіциту стало стрімке зростання імпорту товарів, загальний обсяг якого зріс з \$36,2 млрд. у 2005р. до \$44,1 млрд. у 2006р. Зважаючи на динаміку і структуру зовнішньої торгівлі товарами та цінову кон'юнктуру, можна стверджувати, що зовнішньоторговельне сальдо України буде мати негативне значення й надалі (насамперед, внаслідок утримання високого дефіциту торгівлі товарами), принаймні в середньостроковій перспективі²³.

Враховуючи наведені вище дані про структуру українського імпорту і зростання в ньому технологічної складової, не слід оцінювати дефіцит сальдо поточного рахунку як однозначно негативне явище. Світовий досвід доводить, що фактично всі успішні країни з перехідною економікою мали і мають високий зовнішньоторговельний дефіцит, який, власне, відбиває потреби трансформаційних економік у сучасних ресурсах – саме для забезпечення конкурентного виробництва та інвестиційного наповнення (врізка “Потреби в імпорті для підтримки економічного зростання”).

Водночас, з високим ступенем вірогідності можна стверджувати, що платіжний баланс України був би більш збалансованим, якби вдалося зменшити рівень тінізації зовнішньоекономічних операцій. Ідеться, зокрема, про значні кошти, які в платіжному балансі класифікуються як “обсяги недоотриманої виручки за експорт товарів і послуг, оплати за імпорт, що не надійшов, та платежі за фіктивними операціями з цінними паперами”²⁴. Недонадходження коштів за вказаною

²¹ Так, Україна на початку травня 2007р. провела консультації і переговори із Сінгапуром про зону вільної торгівлі та визначення змісту відповідної Угоди. Раніше Україна і Сінгапур підписали Угоду про сприяння і взаємний захист інвестицій (вересень 2006р.) та Угоду про запобігання подвійного оподаткування (січень 2007р.). Див.: Украина и Сінгапур договариваются о свободной торговле. – <http://www.korrespondent.net/main/189673>

²² Сальдо рахунку поточних операцій платіжного балансу визначається як сума його окремих складових – сальдо торгівлі товарами та послугами, доходів і трансфертів.

²³ Певним підтвердження цього є погіршення сальдо торгівлі товарами в I півріччі 2007р. порівняно з відповідним показником 2006р. – відбулося зростання дефіциту з \$2,9 млрд. до \$4,2 млрд. Джерело: Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами за січень-червень 2007р. – <http://www.ukrstat.gov.ua>

²⁴ Крім того, у 2004р. відбулося стрімке зростання зовнішньоторговельного сальдо (майже до 8% ВВП), що окремими експертами пояснюється завищенням показників експорту та заниженням – імпорту для отримання додаткових тіньових доходів. Завищення вартісних показників експорту означає вищі вимоги відшкодування ПДВ, занижені показники імпорту – що імпортер сплачує менші імпортні мита. Поєднання подібних схем означає зростання показників ВВП (оскільки при визначенні ВВП враховується різниця між експортом та імпортом) з одночасним зменшенням надходжень до Державного бюджету.

ПОТРЕБИ В ІМПОРТІ ДЛЯ ПІДТРИМКИ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

Торговельний дефіцит 2006р. і тенденції до його зростання у 2007р. спонукали окремих політиків до вимог вжиття протекціоністських заходів з метою зменшення імпорту, що нібито повинно покращити добробут країни. Однак, насправді ситуація є іншою.

Так, якщо країна не є сировинною, то у випадку зростаючої економіки, яка вимагає інвестування у фізичний і людський капітал, зовнішньоторговельний дефіцит скоріше є природним явищем.

Фактично, дефіцит може означати, що країна використовує додаткові ресурси із-за кордону для того, щоб розширити свої інвестиційні та виробничі можливості, що є чинником економічного зростання. В такому разі зовнішньоторговельний дефіцит асоціюється зі зростанням, у т.ч. – нарощуванням внутрішнього капіталу та підвищенням попиту на нього, ширшим доступом до сучасних сировинних і технологічних матеріалів, що, своєю чергою, означає посилення економічного потенціалу країни.

Стосовно зовнішньоторговельного дефіциту, то практика постсоціалістичних країн (у т.ч. тих, які успішно впоралися із трансформацією своїх економік) доводить, що наявність і навіть тривале збереження

такого дефіциту не є критично небезпечним для національної економіки – у випадку грамотної економічної політики держави²⁵.

Рахунок поточних операцій платіжного балансу країн Балтії, Центральної та Східної Європи*, % ВВП

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007 (прогноз)
Болгарія	-5,0	-5,6	-5,6	-2,4	-5,5	-6,6	-12,0	-15,8	-20,3
Естонія	-4,4	-5,4	-5,2	-10,6	-11,3	-12,3	-10,0	-15,5	-16,9
Латвія	-8,9	-4,8	-7,6	-6,6	-8,2	-12,9	-12,6	-21,1	-25,3
Литва	-11,0	-5,9	-4,7	-5,2	-6,9	-7,7	-7,1	-10,9	-14,0
Польща	-7,4	-5,8	-2,8	-2,5	-2,1	-4,2	-1,7	-2,3	-3,7
Словаччина	-4,8	-3,3	-8,3	-8,0	-6,0	-7,8	-8,6	-8,3	-5,3
Угорщина	-7,8	-8,4	-6,0	-7,0	-7,9	-8,4	-6,8	-6,5	-5,6
Хорватія	-7,1	-2,5	-3,6	-8,3	-6,1	-5,1	-6,4	-7,8	-8,4
Чехія	-2,4	-4,7	-5,3	-5,7	-6,3	-5,2	-1,6	-3,1	-3,4

* Джерело: IMF World Economic Outlook. – <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2007/02/pdf/statapp.pdf>

статтею у 2004р. становило \$6,9 млрд., у 2005р. – скоротилося до \$3,5 млрд., проте у 2006р. знову зросло на чверть – до \$4,4 млрд.²⁶

Певне збалансування дефіциту торгівлі товарами можна очікувати за рахунок зростання сальдо торгівлі послугами, яке останніми роками мало стійку тенденцію до зростання (діаграма “Сальдо торгівлі товарами і послугами України”).

Саме у сфері послуг, насамперед, транспортних, комунікаційних, Україна має відносні переваги. Тому ресурси, необхідні для фінансування дефіциту, можуть бути отримані через розширення сфери послуг і підвищення їх якості, а не обмеження імпорту товарів.

Однак, при загальному позитивному балансі торгівлі послугами, зберігається негативне сальдо торгівлі фінансовими, страховими, інформаційними, ліцензійними послугами та роялті – тобто у сферах,

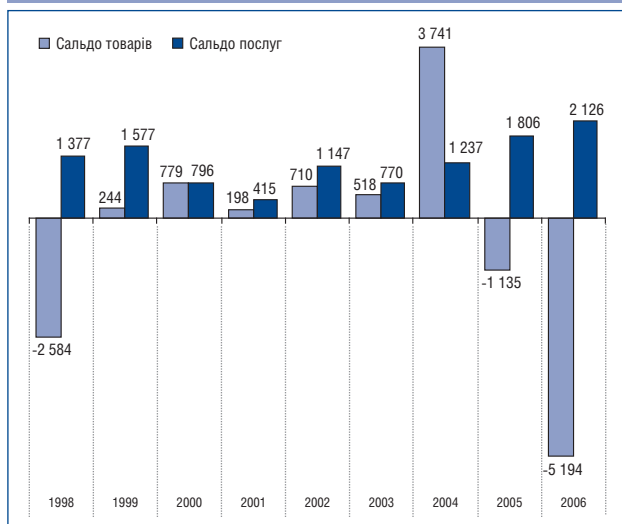

що є дуже важливими для прискорення інтеграційних процесів і залучення міжнародних інвесторів. Так, у 2006р. дефіцит торгівлі послугами становив: фінансовими – \$326 млн.; страховими – \$64 млн.; інформаційними – \$40 млн., роялті та ліцензійними послугами – \$396 млн.

Обсяги прямих іноземних інвестицій (ПІІ) і поточних трансфертів. У 2005-2006рр. значно зросли обсяги коштів, що надходять до країни у вигляді інвестицій і трансфертів. За цей період були залучені обсяги ПІІ, що перевищують їх сумарні надходження за всі попередні роки незалежності. Так, у 2005р. чистий приплив ПІІ склав понад \$7,5 млрд., у 2006р. – понад \$5,7 млрд., що суттєвим чином покращило інвестиційні позиції України. Однак, обсяги ПІІ в розрахунку на душу населення в Україні залишаються одними з найнижчих у Європі.

Слід зазначити, що, як правило, іноземні інвестиції супроводжуються імпортом поставками, оскільки зарубіжні інвестори надають перевагу звичним для них сировинним, комплектуючим і технологічним матеріалам. Тому адміністративне обмеження на імпорт найвірогідніше знизить також обсяг інвестиційного капіталу²⁷.

Сальдо торгівлі товарами і послугами України, \$ млн.

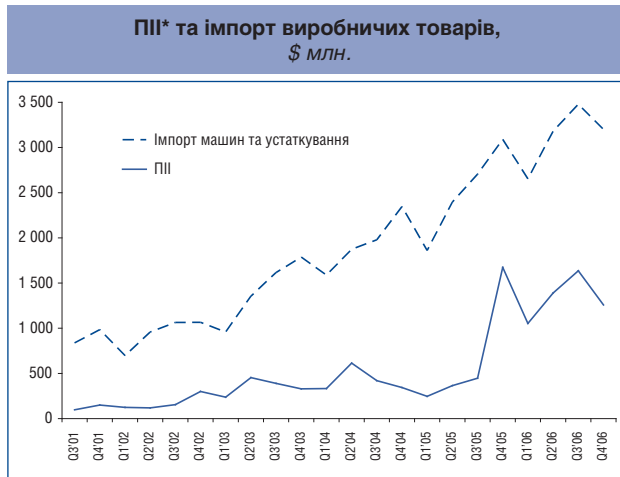

²⁵ Докладно див.: Інвестиції в економіку України: стан, проблеми, потреби. – Національна безпека і оборона, 2006, №6, с.3-52.

²⁶ Ці недонадходження не стосуються країн СНД, а, найвірогідніше, концентруються в офшорних зонах. Подібна ситуація є можливою, зокрема, через недосконалість вітчизняного законодавства про уникнення подвійного оподаткування. Докладно див.: Інвестиції в економіку України: стан, проблеми, потреби. – Національна безпека і оборона, 2006, №6, с.57-59.

²⁷ Детальніше див.: Інвестиції в економіку України: стан, проблеми, потреби. – Національна безпека і оборона, 2006, №6, с.3-52.

В Україні, як і в багатьох інших економіках, динаміка імпорту виробничих товарів (машин та устаткування) позитивно корелює з динамікою прямих іноземних інвестицій (діаграма “*ПІІ та імпорт виробничих товарів*”)²⁸. Такий імпорт є вагомою складовою технологічного та інноваційного розвитку, ширшого залучення до розгалужених товарних потоків, а з тим, є необхідною умовою підвищення конкурентоспроможності країни.

* ПІІ у IV кварталі 2005р. без приватизаційних коштів за БАТ “Криворізьсталь”.

Отже, доступ до імпортованих потоків є необхідною умовою підвищення конкурентоспроможності національної економіки, оскільки саме імпорт товарів, пов'язаний із ввезенням капіталів, сприяє впровадженню нових технологій (поява яких часто можлива лише в супроводі іноземного капіталу) та нового менеджменту.

У 2006р. тривала тенденція до збільшення обсягів поточних трансфертів. Позитивне сальдо балансу поточних трансфертів збільшилося на 12% і досягло \$3,2 млрд.²⁹ Головним чинником зростання стало збільшення на 23% обсягів приватних грошових переказів, які становили три чверті загального обсягу отриманих трансфертів³⁰.

Таким чином, наявність зовнішньоторговельного дефіциту України в поєднанні із зростанням технологічної складової імпорту можна розглядати як появу тенденції до технічного переоснащення та модернізації національних виробництв, отже – підвищення їх конкурентоспроможності на світових ринках. Збалансування дефіциту варто здійснювати не обмеженням імпорту, а насамперед – виведенням зовнішньоекономічної діяльності українських виробників з “тіні”, розширенням і підвищенням якості послуг та нарощуванням їх експорту. Покращення інвестиційних позицій України у 2005-2006рр. може стати додатковим чинником припливу ПІІ, які, своєю чергою, можуть бути використані для активізації структурних змін в українській економіці.

²⁸ Див.: Платіжний баланс України. – <http://www.bank.gov.ua/Balance/index.htm>

²⁹ У 2004р. обсяг трансфертів складав \$2,6 млрд., у 2005р. – \$2,8 млрд.

³⁰ Тобто, громадяни України, які працюють за кордоном, надсилають дедалі більше коштів легальними каналами.

³¹ Див. також: Інвестиції в економіку України: стан, проблеми, потреби. – Національна безпека і оборона, 2006, №6, с.36-38, 44-47.

³² Тут і далі наводиться інформація про Індекси станом на останнє за часом дослідження (опубліковані переважно 2007р.), оприлюднене на момент підготовки цієї доповіді. Див.: *Human Development Report*. – <http://hdr.undp.org/statistics/>; *Global Competitiveness Report*. – <http://www.weforum.org/site/homepublic.nsf/Content/Global+Competitiveness+Programme%5CGlobal+Competitiveness+Report;+Index+of+Economic+Freedom>. – <http://www.heritage.org/research/features/index;+Doing+Business>. – <http://www.doingbusiness.org/EconomyRankings/>.

Позиції України в міжнародних рейтингах: свідчення неналежного державного управління економічними процесами

Рейтинги країн світу, що формуються впливовими міжнародними організаціями за тими чи іншими показниками, дозволяють скласти уявлення про конкурентні позиції України у світі, оцінити її міжнародний імідж і рівень привабливості для потенційних партнерів.

Водночас, аналіз рейтингових показників дозволяє також визначити найбільш критичні недоліки, які спричиняють недостатність її конкурентних позицій на світових ринках і вимагають якнайшвидшого усунення. Докладно рейтингові показники України наведені в додатку “*Україна в міжнародних рейтингах*”, с.@@@³¹.

Одним з інтегрованих індексів, які характеризують загальний стан соціально-економічного середовища країни, є *Індекс людського розвитку* (ІЛР) (*Human Development Index*). Його складові охоплюють показники ВВП на душу населення, середньої тривалості життя та рівня освіченості населення. Як видно з таблиці “*Позиції України в міжнародних рейтингах*”, за ІЛР Україна посідає 77 місце серед 177 країн світу – що для європейської країни є дуже низькою позицією³².

Більше того, динаміка числового значення ІЛР України свідчить про його зниження з 0,80 у 1990р. до 0,77 у 2004р. Зниження зумовлене зменшенням показників ВВП на душу населення (з \$6 930 до \$5 837, відповідно) і середньої тривалості життя (з 70,1 року до 66,1 року, відповідно). Це означає, що Україна протягом зазначених років втрачала як економічну потужність, так і людський капітал. Подовження такої тенденції ставить під сумнів перспективи її стійкого розвитку.

Позиції України в міжнародних рейтингах

Індекс	Поточний рейтинг в Індексі*		Попередній рейтинг в Індексі*	
	рік		рік	
людського розвитку	2004	77 (177)	2003	78 (177)
конкурентоспроможності	2006	78 (125)	2005	68 (117)
економічної свободи	2006	125 (157)	2005	100 (157)
сприяння бізнесу	2007	128 (175)	2006	124 (155)

* У дужках – загальна кількість оцінених країн у відповідному Індексі.

Динаміка індексів конкурентоспроможності, економічної свободи, сприяння бізнесу свідчить, що протягом останніх років рейтингові позиції України погіршилися. Так, у рейтингу *Індексу економічної свободи* Україна втратила 25 позицій, перемістившись із 100 місця у 2005р. на 125 – у 2006р.; у рейтингу конкурентоспроможності – 10 позицій (з 68 місця на 78, відповідно).

Аналіз індексів (і їх складових), які характеризують стан і динаміку української економіки, дозволяє стверджувати, що одним із головних чинників її низької конкурентоспроможності є неналежне державне управління.

Практично кожен індекс, що характеризує конкурентні позиції національних економік, має складову, яка так чи інакше стосується державного управління економічними процесами. Саме за цими складовими Україна посідає найнижчі позиції у відповідних рейтингах.

Так, складовою *Індексу конкурентоспроможності* є індекс якості державних інститутів. За цим показником у 2007р. Україна посіла 104 місце серед 125 країн світу; за показником свободи економіки від адміністративного тиску (*Індекс економічної свободи*) – 108, а свободи бізнесу, як і свободи від корупції – 111 із 157 країн³³.

З іншого боку, свої захисні функції держава теж виконує не на належному рівні: наприклад, за показником якості захисту інвесторів (*Індекс сприяння бізнесу*) у 2007р. Україна має 142 позицію, рівня захищеності прав власності (*Індекс економічної свободи*) – 81 позицію серед 175 країн світу.

Загалом, як міжнародні інститути, так і вітчизняні та зарубіжні експерти характеризують державну економічну політику як таку, що відзначається непрозорістю, відсутністю механізму публічного контролю та відповідальності державних установ, а також – значною політизацією економічних рішень, у т.ч. у зовнішньоекономічній сфері³⁴.

Характерними для України є такі риси, як домінування бізнес-інтересів фінансово-промислових груп при виробленні державної економічної політики (в т.ч. пов'язаних із збереженням преференційних умов на національних ринках і захистом від міжнародної

ВИКЛИКИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ

Енергоємність. Індекс ВВП на одиницю споживання енергії для України становить 1,9 – що вдвічі-втричі гірше, ніж, наприклад, для Литви (4,3), Польщі (4,6), Угорщини (5,6) або Чехії (3,9)³⁵. Іншими словами, на одиницю виробленої продукції Україна витрачає значно більше енергоресурсів, ніж країни, що на початку 1990-х років були порівнянні з нею за рівнем економічного розвитку.

Враховуючи, що Україна є чистим імпортером енергоресурсів, а їх вартість постійно зростає, можна передбачати подальше погіршення конкурентоспроможності національної економіки – якщо не будуть вжиті заходи зі зменшення її енергоємності.

Доречно також зауважити, що досі українська енергоємна продукція була конкурентоспроможною за рахунок дешевої робочої сили. Проте, така ситуація не може зберігатися надалі, оскільки внаслідок політики дешевої робочої сили Україна стрімко втрачає людський капітал.

Низький рівень екологічності. Українська економіка характеризується як екологічно “брудна”. Так, показник обсягу викидів двоокису вуглецю (чинник екологічного забруднення та глобального парникового ефекту) в розрахунку на душу населення для України становить 6,6 і знаходиться на рівні розвинутих країн (Німеччина – 6,1, Іспанія – 7,0) які, втім, є набагато економічно потужнішими. При цьому, частка викидів, що їх створюють вітчизняні виробництва, сягає 1,3% світових обсягів, хоча в українській економіці створюється лише 0,2% світового валового продукту³⁶.

Зважаючи на посилення вимог стосовно забезпечення екологічних стандартів як товарів, так і виробництв, Україна ризикує втратити навіть нинішні конкурентні позиції, не вкладаючи кошти в екологічне оновлення виробництв.

конкуренції); слабкість і корумпованість судової системи; постійні політичні протистояння, що унеможливають вироблення стратегії економічного розвитку та здійснення таких масштабних заходів, якими є реструктуризація економіки.

Виразними прикладами відсутності належної уваги державних чинників до розв'язання нагальних проблем конкурентоспроможності України можна вважати, наприклад, збереження досі надвисокої енергоємності національної економіки та ігнорування нового виклику, який невдовзі постане перед нею – міжнародних вимог до екологічної чистоти виробництв і продукції (врізка “*Виклики конкурентоспроможності української економіки*”)

На жаль, навіть суспільно-політичні зрушення, що відбулися в Україні останніми роками, не стали каталізатором цілеспрямованих економічних перетворень (на відміну від “оксамитових” революцій країн Центральної і Східної Європи), а натомість – посилили непевність економічних агентів у надійності та стійкості державних інститутів.

³³ Згідно з останніми за часом дослідженням, оприлюдненим міжнародним агентством Transparency International у вересні 2007р., Україна знаходиться у групі, яка охоплює 112-118 позиції серед 180 оцінених країн (у попередньому рейтингу – 94-99 позиції серед 163 країн). Див: *Corruption Perceptions Index*. – http://en.wikipedia.org/wiki/Corruption_Perceptions_Index

³⁴ Докладно характеристики економічної політики України, дій влади в економічному секторі див., наприклад: Економічна політика: здобутки і втрати (в Аналітичній доповіді “Рік діяльності нової влади: погляд неурядових аналітичних центрів”). – Національна безпека і оборона, 2005, №12, с.3-33; Соціально-економічний розвиток: амбітні наміри та суперечливі дії (в Аналітичній доповіді “100 днів коаліційного Уряду України: погляд неурядових аналітичних центрів”). – Національна безпека і оборона, 2006, №10, с.26-44; Соціально-економічний розвиток (в Аналітичній доповіді “240 днів української влади у новому форматі: політична криза”). – Національна безпека і оборона, 2007, с.37-63.

³⁵ Індекс розраховується за паритетом купівельної спроможності (ПКС) у постійних доларах США. Джерело: *Human Development Report 2006*. – <http://hdr.undp.org/hdr2006>

³⁶ Там само.

Тому характерним для України (втім, як і для більшості країн СНД) є те, що економічне зростання з початку 2000 років фактично не супроводжується якісними структурними зрушеннями або такі зрушення торкаються лише окремих економічних сфер. Так звана “революція менеджерів” (складовими якої є набуття сучасних знань, володіння так званим “глобальним мисленням”, іноземними мовами, використання інформаційно-комунікаційних технологій тощо) у сфері державного управління в Україні поки не відбулася³⁷.

Отже, позиції України в міжнародних рейтингах, визначені на основі порівняльного аналізу показників, які характеризують стан і тенденції розвитку національних економік світу та їх місце в міжнародному розподілі праці, є на цей час низькими. Водночас, вони дозволяють стверджувати, що одним із головних чинників такого становища України є неналежне управління економічними процесами з боку держави, власне, неналежна якість влади в Україні.

2.3 ЕКОНОМІЧНА ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Особливостями євроінтеграційного процесу є результативність і заохочення країн-претендентів на членство до прискорення внутрішніх реформ, спрямованих на їх економічне, соціальне та політичне зміцнення, формування в них конкурентоспроможних економік і демократичних суспільств, відповідно до європейських стандартів.

Водночас, визначення та дотримання євроінтеграційного курсу вимагає врахування головних передумов і ризиків, пов'язаних з результатами та наслідками впроваджених заходів, спрямованих на реалізацію цілей та виконання прийнятих зобов'язань.

У цьому підрозділі розглядаються переваги, що їх надає вступ до СОТ для реалізації європейського курсу України, та визначаються проблеми, які вимагають системних політичних рішень з удосконалення і зміцнення її зовнішньоекономічної діяльності та результативності євроінтеграційного процесу.

Вплив вступу до СОТ на реалізацію євроінтеграційного курсу України³⁸

Вступ до СОТ залишається першочерговим завданням України з точки зору як отримання реальних вигод від членства в цій організації, так і визначення перспектив подальшого економічного та політичного розвитку країни, в т.ч. – в напрямі поглиблення і зміцнення інтеграційних зв'язків з ЄС.

Зацікавленість України у приєднанні до СОТ визначається двома обставинами. *По-перше*, не будучи учасницею цієї організації, вона, з одного боку, повинна

ЗАХИСТ ВІД ЗМІНИ ЧИ ПОРУШЕННЯ ТОРГОВЕЛЬНОГО РЕЖИМУ ЗА ПРАВИЛАМИ СОТ

За правилами СОТ, країна-учасниця цієї організації, може порушувати питання про компенсацію збитків (або втрати очікуваної вигоди) у випадку приєднання одного чи кількох її партнерів, з якими вона мала режим вільної торгівлі, до іншого митного союзу.

Так, скасування режимів вільної торгівлі з Естонією, Латвією і Литвою – внаслідок їх вступу до ЄС і приєднання до спільного зовнішнього тарифу ЄС, мало негативні наслідки для України, оскільки суттєво зменшився обсяг її експорту до цих країн. Проте, не будучи членом СОТ, Україна не могла порушувати питання про відповідну компенсацію.

Правила СОТ передбачають також застосування захисних і компенсаційних механізмів у разі односторонніх дій торговельного партнера, які призвели до негативних економічних наслідків для країни-члена СОТ.

На початку 2006р. Російська Федерація без попередження, в односторонньому порядку заборонила імпорту тваринницької продукції з України. За оцінками експертів, збитки м'ясної галузі України від такого заходу оцінювалися у \$12-15 млн., молочної 50-\$60 млн. щомісяця, при тому, що Україна експортувала до Росії близько 60% вироблюваної молочної продукції³⁹.

Однак, оскільки Україна не є членом СОТ, вона не змогла скористатися з означених вище механізмів захисту своїх інтересів.

дотримуватися норм і правил, прийнятих її торговельними партнерами-членами СОТ, а з іншого – не має можливості впливати на формування міжнародної торговельної політики та відстоювати свої зовнішньоекономічні інтереси. *По-друге*, країна, яка не є членом СОТ, не може використовувати визнані цією організацією механізми захисту, а також сподіватися на відшкодування певних втрат, пов'язаних зі зміною торговельних режимів чи умов торгівлі у країнах-партнерах (врізка “Захист від зміни чи порушення торговельного режиму за правилами СОТ”).

Головною умовою вступу є адаптація її національного законодавства до правил і норм СОТ. Цю умову Україна фактично виконала: станом на кінець травня 2007р., ухвалені закони, які гармонізують вітчизняне законодавство з вимогами СОТ (таблиця “Закони України, адаптовані до правил і норм СОТ”).

Що стосується виконання другої умови – проведення переговорного процесу стосовно приєднання до СОТ, то Україна завершила переговори з усіма членами Робочої групи СОТ, окрім Киргизстану, підписавши 49 протоколів про взаємний доступ на ринки товарів і послуг.

Загалом, на цей час дії України в переговорному процесі оцінюються в цілому позитивно. Так, наприкінці липня 2007р., після засідання Робочої групи з розгляду заявки України про вступ до СОТ, її глава вперше офіційно заявив, що Україна може стати членом СОТ

ВИМОГИ СТОСОВНО ЧЛЕНСТВА В ЄС

- **стабільність інституцій**, що гарантує демократичний розвиток держави, верховенство права, захист прав людини
- **ефективна ринкова економіка**, що забезпечує конкурентоспроможність країн-членів, виконання ними зобов'язань, які випливають з повноправного членства в ЄС
- **гармонізація національного законодавства та імплементація норм ЄС**
- **відповідність критеріям політичного, економічного та монетарного союзів.**

³⁷ Докладніше див. статтю І.Бураковського “Україна: зауваження до дискусій навколо СОТ, ЄС та ЄП”, вміщену в цьому журналі.

³⁸ Центр Разумкова раніше звертався до проблем оцінки позитивних і негативних наслідків вступу України до СОТ. Докладно див.: Україна і Світова організація торгівлі. – Національна безпека і оборона, 2002, №6, с.2-47.

³⁹ Джерело: Торговая война с Украиной грозит России инфляцией. – <http://www.webagro.ru/news.php?id=24036&cat=sugar>. При цьому визнано, що, хоч основні втрати понесуть українські виробники, яким суттєво обмежили доступ до споживчих ринків, проте, водночас, постраждає населення Росії, оскільки, торговельне обмеження підштовхне зростання цін на м'ясо-молочну продукцію в країні.

⁴⁰ Приєднання України до зазначеної Конвенції (Київської конвенції) забезпечує можливість кращого захисту інтересів держави в галузі митної справи на міжнародному рівні, підвищення прозорості та ефективності митних процедур. Проте, після ухвалення Закону, відповідні заходи зі спрощення та гармонізації митних процедур досі не визначені та не впроваджені. Див.: 240 днів діяльності влади в новому форматі: оцінка неурядових аналітичних центрів. – Національна безпека і оборона, 2007, №3, с.62.

Закони України, адаптовані до правил і норм СОТ	
Закони України	Мета
“Про внесення змін до Закону України “Про вивіз (експортне) мито на живу худобу та шкіряну сировину”” від 16 листопада 2006р.	Поступове скасування експортних обмежень на окремі види тваринницької продукції
“Про внесення змін до статті 1 Закону України “Про вивіз (експортне) мито на відходи та брухт чорних металів”” від 30 листопада 2006р. “Про ставки вивізних (експортних) мит на брухт легированих чорних металів, брухт кольорових металів та напівфабрикати з їх використанням” від 13 грудня 2006р.	Послідовна лібералізація торгівлі сталеливарними виробами і скасування експортного мита на брухт чорних металів, брухт кольорових металів тощо
“Про приєднання України до Протоколу про внесення змін до Міжнародної конвенції про спрощення та гармонізацію митних процедур” від 5 жовтня 2006р. ²⁴ ; “Про внесення змін до Митного кодексу України (щодо сприяння захисту прав інтелектуальної власності під час переміщення товарів через митний кордон України)” від 16 листопада 2006р.	Приведення Митного кодексу України у відповідність до міжнародних стандартів та угод СОТ, у т.ч. в частині захисту прав інтелектуальної власності
“Про внесення змін до Закону України “Про банки і банківську діяльність” (щодо надання права іноземним банкам створювати на території України філії)” від 16 листопада 2006р.	Урегулювання питань надання філіям іноземних банків доступу на ринок України
“Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів” від 31 травня 2007р.	Упорядкування питань створення, випробування, транспортування та використання генетично модифікованих організмів
“Про внесення змін до Закону України “Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності”” від 31 травня 2007р.	Узгодження національних стандартів, технічних регламентів і процедур оцінки відповідності з міжнародними нормами і стандартами
“Про внесення змін до статті 26 Закону України “Про безпечність та якість харчових продуктів”” від 31 травня 2007р.	Визначення нових вимог до безпеки та якості продовольчих продуктів, що стосуються перевірки умов виробництва і зберігання у країнах, з яких вони експортуються
“Про внесення змін до Закону України “Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті”” від 31 травня 2007р.	спрощення процедури отримання суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності дозволу на пролонгацію розрахунків в іноземній валюті
“Про внесення змін до статті 25 Закону України “Про видавничу справу”” від 2 листопада 2006р.; “Про внесення змін до Закону України “Про адвокатуру”” від 16 листопада 2006р.; “Про внесення змін в Закон України “Про страхування”” від 31 травня 2007р.	Скасування обмежень і розширення переліку видів діяльності (в т.ч. з урахуванням перехідного періоду в п'ять років з моменту вступу до СОТ) іноземних страховиків, видавців друкованої продукції, адвокатів на території України

до кінця року, і від цієї мети її відділяють лише певні формальності⁴¹.

Вступ України до СОТ матиме позитивний вплив на реалізацію її євроінтеграційного курсу в таких аспектах:

- **спрощення процесу інституційного зближення з ЄС.** Першим етапом виходу України на новий рівень відносин з ЄС стануть переговори про формування поглибленої зони вільної торгівлі. Для України це вимагатиме суттєвих змін не лише в зовнішньоекономічній сфері, але, насамперед – у розбудові нових інститутів (власності, судових, забезпечення конкуренції тощо). Оскільки правила функціонування інститутів ЄС будуються відповідно до норм СОТ, процес узгодження цих питань між Україною і ЄС значно зменшується за обсягом завдань і спрощується за процедурами їх виконання⁴²;
- **прискорення гармонізації системи національних стандартів з європейськими.** Оптимізація

та адаптація системи національних стандартів до світових вимог, покращення прозорості та передбачуваності ділового поля України є складовими наближення до стандартів ЄС – що зумовлено зростанням обсягів і номенклатури імпортової продукції, необхідністю забезпечення сучасних умов безпеки як виробництв, так і товарів;

- **підвищення ефективності тарифного захисту.** Для країни, що приєднується до СОТ, автоматично запроваджується режим найбільшого сприяння (РНС) у торговельному просторі всіх країн-членів СОТ⁴³. Тобто товари, вироблені в Україні, постачатимуться на ринки країн СОТ (у т.ч. членів ЄС) на таких самих умовах, як товари інших країн-членів СОТ⁴⁴. Крім того, нижчий рівень тарифного захисту (тобто підвищення економічної відкритості країни) сприятиме зменшенню корупції і фінансових зловживань, що є одним з напрямів сучасної політики ЄС.

⁴¹ Україна может вступить в ВТО до конца 2007г. – <http://www.kommersant.ua/doc.html?docId=789430>

⁴² У цьому контексті важливим є забезпечення спадкоємності у проведенні переговорів – доречним є збереження української команди (принаймні її економічного блоку), яка проводила переговори про вступ України до СОТ і яка отримала значний відповідний досвід.

⁴³ Сьогодні Україна користується РНС у торгівлі з багатьма країнами, в т.ч. розвинутими. Однак, ці країни періодично переглядають торговельний режим на предмет доцільності його подовження чи скасування (в т.ч. з політичних мотивів). Зокрема, США вдається до цього щорічно стосовно всіх країн СНД – не членів СОТ. Така практика погіршує прогнозованість торговельного режиму.

⁴⁴ Див. докладніше: Матеріали парламентських слухань. Вступ до Світової організації торгівлі: нові можливості для України. – Київ, 2006, с.19-22.

- створення передумов для підвищення інвестиційної привабливості. Вступ країни до СОТ є свідченням її передбачуваності – що сприятиме припливу ПІІ (в т.ч. європейських) та розширюватиме простір для прямих коопераційних зв'язків українських підприємств з європейськими компаніями. Збільшення інвестиційних потоків спонукатиме до подальшого обмеження і спрощення адміністрування на окремих ринках – що буде сприяти розширенню товарообігу.

Водночас, членство в СОТ не слід переоцінювати і сприймати як автоматичне розширення доступу до зовнішніх ринків – перебільшені очікування “автоматичних” вигод можуть перетворитися на недооцінені втрати. Головними сферами, на які поширюється це зауваження, є:

Практика запровадження антидемпінгових і спеціальних розслідувань, а також застосування механізмів урегулювання торговельних спорів. Дійсно, після вступу до СОТ Україна може відчувати позитивний вплив від зменшення антидемпінгових розслідувань у поєднанні з широкими можливостями застосування механізмів врегулювання торговельних спорів. Проте, вступ до СОТ не усуває загрози антидемпінгових розслідувань, хоча й покращує можливості захисту країни від необґрунтованих звинувачень у застосуванні демпінгу. Водночас, посилюється (негативна) увага міжнародного співтовариства до країни-члена СОТ, яка часто обвинувачується в демпінгу, що погіршує її імідж.

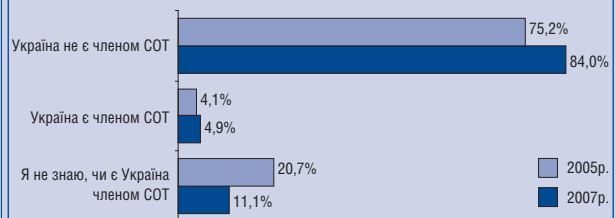
Крім того, повноцінне використання чинних механізмів урегулювання торговельних спорів може бути ускладнене браком в Україні кваліфікованих фахівців у сфері міжнародних торговельних відносин⁴⁵.

⁴⁵ Зокрема, це засвідчують матеріали Рахункової палати, де визначено, що “кадрове забезпечення торговельно-економічних місій здійснюється не за професійними здібностями, а, головним чином, виходячи з набору мінімальних вимог ..., що негативно впливає на якість їх діяльності”. Див.: Діяльність Рахункової палати України. Офіційні повідомлення. – http://www.ac-rada.gov.ua/achamber/control/uk/publish/article/main?art_id=941328&cat_id=411.

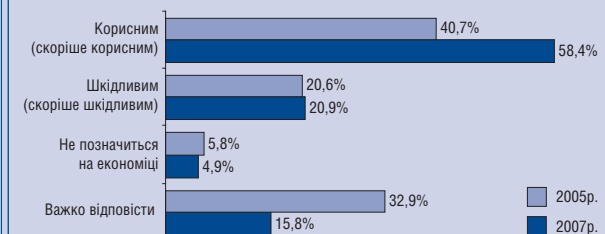
⁴⁶ Наводяться дані досліджень, проведених Центром Разумкова з 28 жовтня по 3 листопада 2005р. та з 1 по 10 вересня 2007р. Обидва дослідження проведені в усіх регіонах України. Опитано відповідно 2009 і 2004 респондента віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки в обох випадках не перевищує 2,3%.

ГРОМАДСЬКА ДУМКА⁴⁶

Чи знаєте Ви, чи є Україна членом
Світової організації торгівлі (СОТ)?
% тих, хто знають, що таке СОТ

Зараз Україна не є членом СОТ. Вступ до СОТ
загалом буде корисним чи шкідливим
для економіки України?
% тих, хто знають, що таке СОТ

Часто люди умовно поділяють світ на розвинуті
країни і країни, що розвиваються. Діяльність Світової
організації торгівлі (СОТ) загалом приносить більше
користі чи шкоди?
% тих, хто знають, що таке СОТ

Збільшення українського експорту на ринки ЄС внаслідок зниження тарифних і нетарифних бар'єрів. Результати моделювання (врізка *“Результати моделювання розвитку торгівлі”*) свідчать про те, що така можливість дійсно існує. Але на сьогодні, як відзначалося вище, український експорт є слабо диверсифікованим, у ньому переважає продукція з низькою часткою доданої вартості, попит на яку є досить мінливим. Тому в коротко- та середньостроковій перспективі, поки не запровадяться нові інвестиції, важко очікувати на суттєві зміни в українських експортних потоках до ЄС.

Крім того, Україні потрібно бути готовою до вірогідного посилення вже в найближчій перспективі вимог до імпортерів на ринки ЄС. З огляду на зміни в міжнародному економічному середовищі і зростання ризиків (пов'язаних, зокрема, з безпекою споживачів, загрозою погіршення навколишнього середовища, посиленням вимог до захисту аграрного сектору), ЄС заявив про готовність, починаючи з 2008р., посилити

регуляторну політику у сфері зовнішньоекономічної діяльності⁴⁷, яка й попередніми роками мала таку тенденцію з акцентом на антидемпінгові заходи (таблиця *“Заходи ЄС у сфері зовнішньої торгівлі, спрямовані на захист ринків”*).

Кількість заходів ЄС, спрямованих на захист ринків у сфері зовнішньої торгівлі

Галузь	Кількість заходів			
	2003	2004	2005	2006
Хімічна та пов'язані з нею галузі	3	8	3	13
Текстильна та пов'язані з нею	2	4	1	2
Деревообробка і паперова	1			
Електроніка	2		7	5
Механічне устаткування		2	2	2
Чорна металургія		13	4	
Металопродукція (інших металів)				9
Інше		2	9	5
Всього	8	29	26	36
<i>З них антидемпінгові</i>	<i>7</i>	<i>29</i>	<i>24</i>	<i>35</i>

* Пуста клітинка – заходи не застосовувалися.

РЕЗУЛЬТАТИ МОДЕЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ТОРГІВЛІ^a

Використання гравітаційної моделі для оцінки впливу членства України в СТО на зростання експорту^b. Результати моделювання дають можливість порівняти теоретично можливі (розрахункові) обсяги торгівлі з реальними з метою оцінки повноти реалізації торговельного потенціалу конкретної країни (України). Розрахунки показують, що імпорتنі тарифи та інші нетарифні обмеження сьогодні суттєво не впливають на обсяги українського експорту; значно більш важливим для України є залучення ПІІ. Загалом, вони свідчать про те, що **членство в СТО як інструмент доступу на зовнішні ринки має порівняно невелике значення для України**.

Емпіричне моделювання дає аналогічні результати. Попри загалом сприятливий вплив СТО на розвиток торгівлі та поглиблення інтеграційних зв'язків, переконливих емпіричних свідчень значної ролі ГАТТ/СТО у стимулюванні міжнародної торгівлі, не виявлено. Переваги від членства України в СТО будуть скоріше обмеженими – внаслідок політичної нестабільності, недосконалої структури економіки, невеликого переліку експортних товарів (переважно сировинних і з низькою часткою доданої вартості), браку управлінських навичок, недостатньо послідовного впровадження ринкових реформ тощо. **Головні переваги від членства в СТО пов'язуються з ринковою переорієнтацією економічної політики та позитивними сигналами для іноземних інвесторів^c, після чого можна очікувати на приплив інвестицій до виробничих галузей – через появу в Україні сприятливого торговельного режиму, що відповідають міжнародно визнаним принципам і нормам^d, а також певних гарантій його незмінності^e.**

Головними чинниками, що ускладнюють нарощування Україною експорту та зумовлюють потребу структурних перетворень, є, зокрема:

- надзвичайно високий обсяг експорту у складі ВВП – 50% і більше, – що перевищує так званий потенційний рівень експорту, який мав би відповідати структурі української економіки;
- відсутність позитивного впливу інноваційної політики на появу

товарних груп, за рахунок яких може відбутися експортна експансія України на світові ринки.

Використання моделі загальної рівноваги для оцінки наслідків вступу України до СТО на макроекономічне середовище. Результати моделювання вказують на можливі позитивні зміни^f. Зважаючи на специфіку моделювання, його результати можуть розглядатися не як прогноз, а лише як оцінка певних економічних параметрів функціонування економіки за стабільних умов. Проте воно дає можливість визначити діапазон напрямів дій влади під час вступу України до СТО.

Кумулятивне зростання (протягом кількох років) реального ВВП лише завдяки вступу до СТО може скласти 4,8%, а з урахуванням усунення бар'єрів для ПІІ, зниження тарифів і покращення доступу до ринку, – може сягнути 10,2%.

Найважливішим чинником, який визначатиме зростання ВВП буде покращення доступу до зовнішніх ринків (особливо, продукції металургії, хімії, а також, як не дивно, сільського господарства), що може призвести до кумулятивного зростання ВВП на 6,4%.

Зростання сукупного обсягу виробництва продукції за рахунок вступу країни до СТО має позитивну кореляцію із зайнятістю, особливо, кваліфікованої робочої сили.

Проте, отримані результати не враховують вплив вагомих чинників, які можуть безпосередньо (і значно сильніше, ніж вступ України до СТО, і незалежно від нього) вплинути на макроекономічне середовище, – насамперед, змін цін на енергоресурси, валютних коливань, погіршення продуктивності виробництва тощо.

Головний висновок з аналізу отриманих результатів полягає в тому, що економіка України отримає додатковий імпульс реального зростання, який, проте, має бути використаний належним чином для прискорення та поглиблення структурних перетворень, які, своєю чергою, забезпечать отримання відчутних довгострокових вигод.

^a Аналізуються результати досліджень, ініційованих Інститутом економічних досліджень і політичних консультацій. Див., зокрема: Єрьоменко І., Маньковська Н., Дін Д. Чи призведе членство у СТО до покращання доступу українського експорту до світових ринків? – Вступ України до СТО: новий виклик економічній реформі. – Київ, 2003, с.193-208; Бураковський І., Єнсен Є. та інші. Макроекономічні наслідки вступу України до СТО. – Вступ до Світової організації торгівлі: нові можливості для України. – Київ, 2006, с.33-37; а також інші наукові матеріали Інституту. – http://www.iier.kiev.ua/Ukraine/WP/2006/wp2006_ukr.cgi.

^b Див.: Єрьоменко І., Маньковська Н., Дін Д. Чи призведе членство у СТО до покращання доступу українського експорту до світових ринків? – Вступ України до СТО: новий виклик економічній реформі. – Київ, 2003, с.196-197.

^c Зокрема, дослідження впливу вступу Росії до СТО вказують, що в довгостроковій перспективі близько 70% усіх можливих позитивних наслідків можна віднести до зростання іноземних інвестицій. Інші вигоди пов'язуються з підвищенням ефективності розподілу ресурсів і розв'язанням торговельних спорів.

^d Див.: Вступ до Світової організації торгівлі: нові можливості для України. – Київ, 2006, с.19.

^e Докладно див.: Дейч К. Вступ до СТО та пов'язані з ним торговельні стратегії: уроки для України. – Вступ України до СТО: новий виклик економічній реформі. – Київ, 2003, с.75-87.

^f Бураковський І., Єнсен Є. та інші. Макроекономічні наслідки вступу України до СТО. – Вступ до Світової організації торгівлі: нові можливості для України. – Київ, 2006, с.33-37.

⁴⁷ Див.: Globalisation and Europe. Speech by Peter Mandelson at SER Symposium on Globalisation. – http://ec.europa.eu/commission_barroso/mandelson/speeches_articles/sppm165_en.htm.

Структура банківського сектору країн - нових членів ЄС

	Загальна кількість банків		у т.ч.:				Частка активів державних банків, % загального		Частка активів іноземних банків, % загального		Загальні активи банківської системи, € млрд.
			державних банків		іноземних банків						
	1997	2003	1997	2003	1997	2003	1997	2003	1997	2003	
Литва	12	13	3	0	5	10	48,8	0,0	40,6	95,6	6,4
Польща	83	60	...	6	29	46	51,6	24,4	...	67,8	103,7
Словаччина	29	21	4	2	13	19	48,7	3,7	29,6	96,3	23,8
Угорщина	45	36	...	1	30	29	3,5	2,3	...	83,3	54,4
Чехія	50	35	...	2	24	27	17,5	3,0	...	96,0	79,5

* ... – дані відсутні.

Позитивна зміна структури торговельного балансу за рахунок розширення доступу до європейських ринків. Сподівання на це не є досить обґрунтованими. Навпаки, приплив інвестицій і залучення України до європейських ділових мереж може збільшити імпорт устаткування, технологій, засобів виробництва, наслідками чого можуть бути тимчасові торговельний дисбаланс та імпортна залежність економіки України – які за умов наявності довгострокової, виваженої економічної політики, як правило, не вважаються негативними чинниками. Але за відсутності такої політики – можуть перетворитися на чинники економічного занепаду або остаточної втрати економічної незалежності. Певні вигоди України можуть пов'язуватися, як зазначалося вище, з розширенням експорту послуг. Проте для цього Україна має активно включитися у фінансові, банківські, юридичні, телекомунікаційні мережі, виважено ставлячись до вірогідного посилення іноземної присутності.

Досвід країн - нових членів ЄС підтверджує безпідставність побоювань порушення макроекономічної і фінансової стійкості країн з трансформаційною економікою у випадку відкриття національної банківської системи для іноземного капіталу – в усіх цих країнах напередодні їх вступу до ЄС іноземний капітал домінував у банківській системі (таблиця “*Структура банківського сектору країн - нових членів ЄС*”⁴⁸).

Більше того, саме іноземні та міжнародні банки часто приймають на себе ризики входження до трансформаційної економіки інвестицій у виробничу сферу.

Отримання вигод від спрощення умов перетинання кордонів. Гарантії свободи транзиту товарів територією країн-членів СОТ, спрощення митних процедур, покращення умов збереження товарів, що перетинають кордони, суттєво зменшують транспортні та логістичні витрати. Крім того, вступ України до СОТ значно підвищує привабливість її транзитного потенціалу, одного з найбільших у Європі. Але, попри досить високий рівень нормативно-правового забезпечення в цій сфері, Україна сьогодні не здатна скористатися перевагами митного співробітництва⁴⁹ і високим транзитним потенціалом⁵⁰, що вимагає прискорення формування та вдосконалення як зовнішньої, так і внутрішньої

торговельної інфраструктури за стандартами та нормативами ЄС (врізка “*Рівні інформаційного забезпечення діяльності митних служб у ЄС і СНД*”, с. @).

Збільшення обсягів технологічної продукції і продукції з високою часткою доданої вартості, внаслідок припливу в Україну інвестиційного капіталу. В багатьох країнах відкриття ринків супроводжувалося зростанням інвестицій. Однак, приплив інвестицій не означає автоматичного формування капіталомісткого виробництва, тобто може завершитися простим розширенням потужностей для створення більших обсягів товарів з низькою часткою доданої вартості.

Водночас, підвищення технологічності та ефективності виробництва, часто безпосередньо пов'язане з вивільненням надлишкової робочої сили, отже – із соціальними втратами. Це може викликати опір з боку регіональної влади та місцевого самоврядування (на які лягатимуть завдання соціальної підтримки), що є стримувальним чинником зростання обсягів і якості інвестицій, знижує адаптивність українських підприємств до нових конкурентних умов.

Крім того, суттєвим обмеженням для входження в Україну інвестиційних капіталів залишається так званий “податок на інвестиції” – у 2005р. в Україні був запроваджений ПДВ на імпортоване обладнання та устаткування, що надходить у вигляді іноземних інвестицій як внесок до статутного фонду підприємств. 20% податок, що накладається на інвестиційний капітал, навіть за досить низького рівня імпортного мита, стає додатковим суттєвим бар'єром для покращення інвестиційної привабливості країни.

Переміщення виробничих потужностей з країн Центральної Європи на територію України. Транснаціональні європейські компанії, з метою збереження конкурентних позицій, дедалі частіше постають перед проблемою виведення певних виробництв, у т.ч. високотехнологічних, на стабільні ринки з відносно дешевою робочою силою.

Україна в цьому контексті може становити інтерес для таких компаній, тим більше, що привабливим для інвесторів є і наявність широкого кола підприємств, які найближчими роками підлягатимуть приватизації (або

⁴⁸ Джерело: Banking Structures in the New EU Member States. – <http://www.ecb.int/pub/pdf/other/bankingstructuresnewmemberstatesen.pdf>.

⁴⁹ Митне співробітництво України регулюється міжнародними конвенціями, 40 двосторонніми міжурядовими угодами про співробітництво та взаємодопомогу в митних справах, а також понад 70 міжвідомчими угодами про співробітництво між митними адміністраціями. Див.: Євроінтеграція та євроатлантична інтеграція. Комплексний огляд сектору безпеки України. – <http://www.customs.gov.ua/article.jsp?catalogueurl=6093&contentObjectId=9867>.

⁵⁰ Транзитний потенціал України, за оцінками експертів, використовується лише на 70%, а на транспорті загального користування (без трубопроводів) – лише на 50%. Унаслідок недостатнього використання транзитних потужностей Україна щороку втрачає щонайменше 600 млн. грн. Див.: Транспортна детермінанта співробітництва Україна-ЄС. – http://www.rusnauka.com/NIEK_2006/Economics/17513.doc.htm.

Заходи інформаційного забезпечення митних служб ЄС і СНД		
Напрями	ЄС	СНД
Транзит і контроль над переміщенням товарів	Нова комп'ютеризована система транзиту (NCTS) – забезпечує гарантії цілості та безпеки під час транзиту. Запроваджена в усіх країнах-членах ЄС, а також у країнах-членах Європейської асоціації вільної торгівлі. Особливості застосування митного регулювання та контролю над експортними та імпортерними операціями викладені в Регламенті ЄС ¹ .	Обговорення проекту Типового протоколу про організацію обміну інформацією між сусідніми країнами стосовно транзитних товарів, що переміщуються автомобільним і залізничним транспортом ² .
Здійснення експортних/імпортерних операцій. Аналіз ризиків	Автоматизована система імпорту – забезпечує гарантії стосовно операцій з імпорту, що були розпочаті в одній країні-члені та будуть завершені в іншій країні-члені. Система здійснює обмін даними по кожній стадії просування товарів і документів та враховує результати аналізу можливих ризиків ³ . Автоматизована система експорту (AES) – забезпечує гарантії стосовно операцій з експорту, що були розпочаті в одній країні-члені та будуть завершені в іншій країні-члені. Передбачає три фази: I. фінансовий контроль, який здійснюється за допомогою обміну електронною інформацією між офісами митних служб відповідних країн. Такий режим дає можливість не застосовувати паперову копію митної декларації; II. електронна обробка інформації та контроль, що забезпечує гарантії цілості та безпеки вантажу під час експорту; III. комплексне застосування технічних можливостей, що задіяні під час виконання I та II фаз.	Створюється Єдиний інформаційний простір митних служб держав-учасниць СНД (ЄІПМС) ⁴ . Застосування в Україні не регламентується. У відносинах з СНД Україна застосовує Єдиний порядок обміну інформацією на запити митних служб ⁵ . Цей порядок не передбачає створення автоматизованих систем з експортно-імпортерних операцій . У Державній митній службі України (Держмитслужба) функціонує Єдина автоматизована інформаційна система (ЄАІС) як сукупність окремих автоматизованих інформаційних систем різного функціонального призначення, об'єднаних за допомогою телекомунікаційних мереж ⁶ , однак немає підтверджень, що ця система функціонує в ЄІПМС СНД. Також відсутня інформація про міжнародні договори, які б надавали можливість застосування Держмитслужбою єдиного протоколу обробки електронної інформації про експорт/імпорт товарів всередині СНД.
Реєстрація та регламент роботи учасників експортно-імпортерних операцій	Єдина система реєстрації та ідентифікації економічних операторів ⁷ – враховує повну інформацію (у т.ч. виданих ліцензій, дозволів тощо) по кожному оператору, що зареєстрований в ЄС. Уповноважений (авторизований) економічний оператор (AEO) – відповідно до Регламенту ЄС 648/2005 ⁸ має право використовувати спрощений режим під час митного управління, включаючи безпеку та цілість товарів під час операцій з експорту/імпорту.	
Спрощення митних процедур	Єдиний дозвіл на спрощені процедури – інформаційні технології встановлюють єдиний порядок та контроль стосовно здійснення митних процедур, що виконуються із залученням більше ніж одного митного офісу за спрощеною системою.	
Реєстрація експортерів у третіх країнах	Система реєстрації експортерів у третіх країнах – забезпечує збір та надання повної інформації про експортерів, які здійснюють свою діяльність у третіх країнах та беруть участь у забезпеченні експортних поставок до країн-членів ЄС. Внесення експортерів до реєстру передбачає для них ряд умов, головна з яких – порядна репутація.	
Єдині пункти оформлення митних документів	Єдині електронні пункти доступу – дозволяють підприємствам експортерам/імпортерам, а також фізичним особам оформити митні декларації у спеціальних пунктах з єдиним комп'ютерним інтерфейсом. Ці пункти об'єднані в єдину мережу з митними офісами усіх країн-членів ЄС. Інформаційний митний портал ЄС – створюється для гармонізації правил під час митного оформлення експорту/імпорту товарів. За його допомогою в "єдиному вікні" стане можливим отримання необхідної інформації не лише з митних питань, а також з безпеки для здоров'я та навколишнього середовища.	
Гармонізація програмного забезпечення	Система зовнішньої тарифної інтеграції – забезпечує узгоджені взаємодії різних інтерфейсів комп'ютерних програм, які використовуються в системі <i>TARIC</i> (комбінована митна та статистична специфікація у країнах-членах ЄС).	
Зменшення ризиків	Система керування ризиками (RMF) ⁹ – забезпечує оперативний обмін інформацією про можливі загрози та ризики під час планування товаропотоків і транспортування вантажів. Отримати інформацію про імовірні загрози мають можливість не лише митні офіси країн ЄС, а й широкі загал ¹⁰ .	

- ¹ Regulation (EC) №648/2005 of the European Parliament and of the Council of 13 April 2005 amending Council Regulation (EEC) №2913/92 establishing the Community Customs Code. – <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32005R0648:en:HTML>
- ² Проект протоколу обговорювався під час проведення 44-го (http://www.gtk.gov.by/ru/international_cooperation/international_cooperation_2006) та 45-го (<http://www.tks.ru/news/nearby/2007/06/01/0010>) засідання Ради керівників митних служб держав-учасниць СНД.
- ³ Regulation (EC) №648/2005 of the European Parliament and of the Council of 13 April 2005 amending Council Regulation (EEC) №2913/92 establishing the Community Customs Code. – <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32005R0648:en:HTML>
- ⁴ Исполнительный Комитет СНГ. Сведения о мероприятиях Программы действий по развитию Содружества Независимых Государств на период до 2005 года, находящихся в стадии выполнения, и мероприятиях, дальнейшая работа по реализации которых признана нецелесообразной. – <http://www.cis.minsk.by/main.aspx?uid=8278>
- ⁵ Решение о едином порядке обмена информацией по запросам таможенных служб государств-участников Содружества Независимых Государств, в связи с производством по делу о нарушении таможенных правил. – http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=997_399
- ⁶ Євроінтеграція та євроатлантична інтеграція. Комплексний огляд сектору безпеки України. – Державна митна служба України; <http://www.customs.gov.ua/article.jsp?catalogueId=6093&contentObjectid=9867>
- ⁷ European Commission. Electronic Customs. Individual Projects. – http://ec.europa.eu/taxation_customs/customs/policy_issues/electronic_customs_initiative/it_projects/index_en.htm
- ⁸ Regulation (EC) № 648/2005 of the European Parliament and of the Council of 13 April 2005 amending Council Regulation (EEC) № 2913/92 establishing the Community Customs Code. – <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32005R0648:en:HTML>
- ⁹ European Commission. Taxation and Customs Union. Customs controls. Risk management. – http://ec.europa.eu/taxation_customs/customs/customs_controls/risk_management/index_en.htm
- ¹⁰ На жаль, під час катастрофи із займанням фосфору у Львівській області 16 липня 2007р. чіткої та оперативної інформації громадяни України отримати не змогли.

принаймні корпоратизації з наступним зменшенням державної частки). Однак, для капіталу більш вагомим є політична стабільність і міцні інститути власності. Тому, на помітне прискорення входження до України виробничих капіталів можна розраховувати лише за умов припинення внутрішнього політичного протистояння і практичної побудови інститутів власності, що відповідають європейським нормам⁵¹.

Слід підкреслити, що окремим важливим завданням держави в цій ситуації є запобігання потраплянню

до країни неефективних та екологічно «брудних» виробництв і технологій.

Таким чином, вступ України до СОТ є необхідною умовою як її подальшої інтеграції у світовий і європейський простір, так і ефективного просування внутрішніх реформ. Важливим завданням для влади є використання можливості перетворити вимоги СОТ на інструменти ринкових реформ, створити мотиви для іноземних інвесторів, стимулювати підвищення ефективності виробництв.

⁵¹ Див. також: Blinov O. The challenges of relocating commercial activity from New Member States to Ukraine. – http://www.icps.com.ua/doc/WP3_ICPS_Relocation%20NMS-UA.pdf

Створення зони вільної торгівлі з ЄС

Як зазначалося, вступ України до СОТ відкриває для України можливість офіційного започаткування переговорного процесу стосовно створення зони вільної торгівлі (ЗВТ) з ЄС.

Дослідження економічних передумов і ймовірних наслідків створення ЗВТ між Україною та ЄС, здійснене на замовлення Європейської Комісії у 2005р., містить висновки, згідно з якими проста угода про вільну торгівлю принесе Україні лише незначні вигоди, і ще менші – ЄС⁵². Натомість пропонувалося укладення поглибленої Угоди про вільну торгівлю (ЗВТ+), яка б охоплювала торгівлю не лише товарами, але й послугами.

Наявність в Україні досить відкритої сфери послуг з широкою присутністю європейського капіталу, є сприятливою передумовою укладення поглибленої Угоди з ЄС і сприяє створенню ЗВТ+. Перехідний період, пов'язаний з виконанням зобов'язань, узятих у рамках переговорного процесу, не перевищує для окремих сфер п'яти років, тобто, зважаючи на потенційну тривалість переговорного процесу про ЗВТ+, вже у середньостроковій перспективі Україна не матиме бар'єрів, які б унеможлилювали її створення. Проте, сьогодні бракує оцінок комплексного впливу ЗВТ+ на українську економіку.

З точки зору ЄС, створення ЗВТ з Україною можливе лише за умов реального прогресу у країні ринкових перетворень. Водночас, економічні трансформації можуть бути успішними, якщо будуть супроводжуватися та доповнюватися реформами в адміністративній і судовій системах, зміцненням інституту власності, вдосконаленням інвестиційного клімату. Тобто, підписання угоди про зону вільної торгівлі України з ЄС насамперед підвищить вимоги до державної політики та зобов'язання стосовно дотримання міжнародних вимог і стандартів.

Невирішені інституційні питання у процесі європейської інтеграції України

Рух України в європейському напрямі не виглядає так оптимістично, як її рух до СОТ. Хоча з 1998р. діє Угода про партнерство і співробітництво між ЄС та Україною, а протягом останніх років реалізуються заходи в рамках Плану дій Україна-ЄС, проте реальна діяльність з розширення та поглиблення економічної інтеграції має переважно декларативний характер.

Підвищення відкритості економіки як невід'ємна складова вступу України до СОТ і наближення до ЄС не супроводжується адекватними інституційними заходами із зміцнення її конкурентоспроможності на внутрішніх і зовнішніх ринках, що є передумовою економічного розвитку⁵³.

Брак інституційної підтримки стратегій розвитку. Попри появу на державному рівні великої кількості документів з назвами Концепція, Стратегія, Програма, системним недоліком діяльності влади останніх років є низький рівень (або відсутність) державного управління, спрямованого на побудову всеохоплюючого, стійкого, визначеного за проміжними та кінцевими параметрами процесу соціально-економічного розвитку України. Заяви про перехід до

середньострокового бюджетного планування за умов інституційної слабкості урядових структур і відсутності досконалого механізму формування державних програм свідчать про намагання Уряду посилити фінансові інструменти контролю над витратою бюджетних коштів, а не забезпечити їх цільове використання та результативність заходів з реалізації стратегічних цілей.

Дотепер спроби розробки стратегічних документів з питань стійкого розвитку України (Енергетичної стратегії України до 2030р., Стратегії інноваційного розвитку, Стратегії економічного зростання та конкурентоспроможності тощо) мають переважно відомий характер, базуються на різних передумовах і завершуються розробкою документів, що мають значні розбіжності між собою. Жодна з розроблених стратегій і навіть ухвалені на державному рівні міжнародних угод і планів (зокрема, План дій Україна-ЄС) не доведена до рівня програми – як алгоритму спільної діяльності великої кількості виконавців з реалізації визначених цілей.

У сфері євроінтеграції це призвело до наступних наслідків:

- не досягнуто стабільного комплексного прогресу у відносинах з ЄС;
- не створено міцних інституційних основ ефективного співробітництва;
- не започатковано результативного механізму контролю якості виконання ключових заходів (що принципово впливають на економічне середовище);
- не налагоджено чіткої системи відповідальності за реалізацію положень Плану дій (жодна посадова особа не несе відповідальності за помилки та відсутність результатів виконання заходів);
- результативність внутрішніх реформ є низькою⁵⁴.

Недосконалість механізмів реалізації поточної зовнішньоекономічної політики. Державні органи України, замість активізації заходів із забезпечення чіткості і прозорості поточної політики, надають перевагу традиційному “ручному” управлінню, створюючи несприятливі умови для бізнесу. Наприклад, Кабінет Міністрів України Постановою “Про сприяння зовнішньоекономічній діяльності” № 593 від 14 квітня 1999р. надав право Державній митній службі не застосовувати нормативно визначені заходи нетарифного регулювання та інші обмеження до окремо визначених підприємств-резидентів України під час митного оформлення ними товарів і транспортних засобів.

У результаті, замість нормативного впорядкування, фактично, були створені непрозорі умови у сфері регулювання зовнішньоекономічних операцій: механізми спрощення, а також взаємодії між підприємством-заявником і державними органами, що впливають на прийняття рішення стосовно спрощеного митного режиму, не визначені; порядок визначення підприємств-резидентів України, які підпадатимуть під дію цього нормативного акту, не є уніфікованим; спрощений порядок митного оформлення поширюється лише на підприємства-резиденти України, що створює нерівні умови для інших підприємств, отже – суперечить вимогам і принципам СОТ.

⁵² Див.: Перспективи поглибленої вільної торгівлі між Європейським Союзом та Україною. – http://www.icps.com.ua/doc/Ukraine_EU_FTA.pdf. Оцінка наслідків угоди про вільну торгівлю між Україною та ЄС. – http://www.icps.com.ua/doc/FTA_Impact_U.pdf

⁵³ Див.: Кілієвич О. Вступ України до СОТ як чинник підвищення конкурентоспроможності країни. – Вступ до Світової організації торгівлі: нові можливості для України. – Київ, 2006, с.38.

⁵⁴ Зроблені висновки підтверджуються результатами моніторингу виконання Плану дій Україна-ЄС. Докладно див.: Громадський моніторинг виконання Плану дій Україна-ЄС: попередні оцінки. – Національна безпека і оборона, 2007, №2, с.2-12; Громадський моніторинг виконання Плану дій Україна-ЄС: оцінки і пропозиції. – Національна безпека і оборона, 2007, №5, с.2-28.

Недосконалий порядок надання державної допомоги. Практика надання державної допомоги бізнесу не відповідає нормам ЄС і зумовлює необхідність запровадження прозорих умов її надання, в т.ч. дотримання принципу заборони державної допомоги у випадках, якщо це призводить до погіршення умов торгівлі між Україною та ЄС.

Проект Закону України “Про державну допомогу” (що передбачав контроль над наданням і використанням державної допомоги в частині дотримання вимог законодавства про захист економічної конкуренції), після його відхилення Верховною Радою України у грудні 2004р., більше не розглядався. Тобто зараз в Україні зберігається непрозорий, “ручний” порядок надання державної допомоги, зокрема, через систему важко контрольованих пільг.

Дотепер поширеною практикою в Україні є підтримка державою неефективних підприємств, що аргументується необхідністю захисту вітчизняного виробника, соціального захисту тощо. Це спотворює конкурентне середовище, а ефективні підприємства втрачають стимули для покращення роботи.

Високі бар’єри для імпорту товарів. На фоні відносно невисоких митних обмежень і наявності досить зваженої системи міжнародних податкових договорів з країнами ЄС (врізка “Порівняльний аналіз ставок оподаткування в міжнародних договорах”), зобов’язання імпортерів сплачувати ПДВ (зокрема, згадуваний вище так званий “інвестиційний податок”) та акцизи на імпортні товари, стримує розширення інвестування української економіки⁵⁵.

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СТАВОК ОПОДАТКУВАННЯ В МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРАХ

Порівняльний аналіз ставок оподаткування дивідендів, процентів і роялті, закріплених у міжнародних договорах України свідчить про те, що майже з усіма країнами наша держава має достатньо виважену та збалансовану систему цих показників. Більш сприятливі умови залучення прямих іноземних інвестицій містять угоди з такими країнами, як Велика Британія, Казахстан, Польща, Франція, а економічно не вигідною для держави є комбінація з нульовими ставками оподаткування (яку Україна має з Кіпром протягом усіх років незалежності).

Ставки оподаткування пасивних доходів з деякими країнами, відповідно до двосторонніх податкових договорів України, %

	Дивіденди	Відсотки	Роялті
Велика Британія	5 (20)*; 10	0 (50,1)*; 15	15
Казахстан	5 (25)*; 15	10	10
Кіпр	0	0	0
Польща	5 (25)*; 25	10	10
Росія	5 (\$50 тис.)*; 15	10	10
Франція	5 (10)*; 15	2**; 10	10

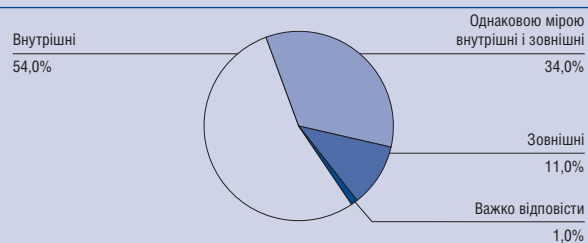
* У дужках наведена мінімальна частка інвестора у статутному фонді компанії, що виплачує дивіденди (відсотки).

** Ставка застосовується у випадку продажу в кредит будь-якого промислового, комерційного або наукового обладнання чи продажу або надання в кредит будь-яких виробів чи послуг одним підприємством іншому, або за будь-якими позиками будь-якого виду, що надані банком або будь-якою іншою фінансовою установою.

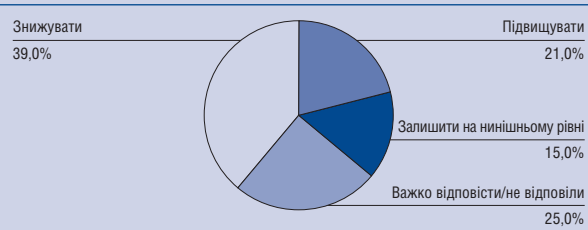
Важливим аспектом розвитку економіки України є посилення позицій малого та середнього бізнесу. Система договорів про уникнення подвійного оподаткування створює відповідні умови для зростання

ЕКСПЕРТНА ДУМКА⁵⁶

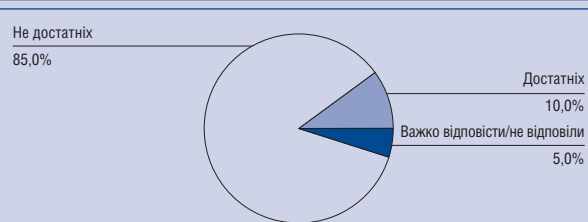
Які бар’єри – внутрішні (регуляторні, фінансові тощо) чи зовнішні (митні тарифи, ситуація на міжнародних ринках тощо) – більше заважають активному включенню українського бізнесу у світові торговельні процеси?
% опитаних експертів

Для розвитку національного бізнесу доцільно знижувати (з метою отримання легшого доступу до іноземних товарів, сировини тощо) чи підвищувати (з метою захисту національних ринків) митні тарифи на імпортні товари?
% опитаних експертів

Чи достатніх зусиль докладася український Уряд для підтримки і сприяння виходу національного бізнесу на зовнішні ринки?
% опитаних експертів

цього сектору економіки. Однак необхідно зазначити окремі суперечності, що містяться в цих договорах.

Так, договір про уникнення подвійного оподаткування з Росією містить норму, яка дає можливість застосовувати меншу ставку податку на дивіденди, якщо російська компанія внесла до статутного фонду не менше \$50 000⁵⁷. Однак норми аналогічних податкових договорів з країнами Європи є більш привабливими, оскільки обмеження при формуванні статутного фонду є значно меншими. Так, для застосування меншої ставки податку, порівняно із ставкою, яка застосовується за звичайних умов, польському засновнику достатньо внести \$2 100⁵⁷, інвестору з Великої Британії – \$1700, з Франції – \$850.

Тобто, умови податкових договорів, укладених Україною з європейськими країнами, є більш сприятливими для розвитку економічних взаємовідносин, ніж аналогічні умови з Росією. Це для європейських інвесторів дає змогу створювати нові підприємства в Україні з меншими фінансовими витратами.

⁵⁵ У цьому контексті податки на імпорту виконують не регулятивну, а винятково фіскальну функцію – так, надходження до загального фонду Держбюджету, що контролюються Держмитслужбою, за результатами 2006р. склали 38% сукупних надходжень до вказаного фонду, а за сім місяців 2007р. – сягнули майже 43%. – Оцінка Центру Разумкова.

⁵⁶ Угода між Урядом України та Урядом Російської Федерації про уникнення подвійного оподаткування доходів і майна та попередження ухилень від сплати податків. – <http://www.rada.gov.ua>.

⁵⁷ Оцінка: Центр Разумкова. – Статутний фонд товариства, згідно до Закону України “Про господарські товариства”, має становити не менше 100 мінімальних заробітних плат, яка щорічно визначається у відповідному законі про бюджет (з квітня 2007р. – 420 грн.). – Див.: Закон України “Про Державний бюджет на 2007 р.” від 19 грудня 2006р. та відповідний Закон зі змінами від 15 березня 2007р.

Законодавча неврегульованість ринку землі. У 2006-2007рр. найважливіші законопроекти стосовно ринку землі взагалі не розглядалися. Натомість вкотре був подовжений (до 1 січня 2008р.) мораторій на продаж земель сільськогосподарського призначення. Офіційним обґрунтуванням такого кроку стала відсутність відповідної законодавчої бази для запровадження повноцінного ринку землі – цей аргумент використовується четвертий рік поспіль, що означає неефективність дій влади у сфері земельних відносин.

У березні 2007р. Парламентом був ухвалений Закон “Про державний земельний кадастр”, але він був вето-ваний Президентом, оскільки не містив визначення дієвих механізмів його впровадження.

Мораторій на продаж землі сільськогосподарського призначення та гальмування розбудови інфраструктури ринку землі в Україні мають негативні економічні наслідки, оскільки зменшують інвестиційну привабливість аграрного сектору, перешкоджають переміщенню землі до більш ефективного господаря, зменшують загальну ефективність і конкурентоспроможність сектору.

Недостатня інституційна спроможність органів регулювання ринків. Окремі позитивні зміни, що відбулися в цій сфері (зокрема, в галузі зв’язку), не набули системного характеру та не забезпечили рівень незалежності цих органів, достатній для ефективного захисту та стимулювання конкурентних відносин між учасниками ринків.

Національна комісія з питань регулювання зв’язку у 2006-2007рр. реалізувала ряд ініціатив, спрямованих на стимулювання розвитку нових інформаційних технологій, впорядкування взаєморозрахунків між операторами, процедур видачі ліцензій. Не вирішеною залишилася проблема визначення ступеня монополізації галузевих ринків зв’язку⁵⁸.

Антимонополийний комітет України розробив проект Постанови Кабінету Міністрів про утворення Національної комісії регулювання транспорту України⁵⁹, на яку покладалася відповідальність за підвищення прозорості та обґрунтованості механізму формування тарифів на транспортні послуги, підвищення якості послуг, розмежування господарської та управлінської діяльності монополістів, зміцнення конкуренції і краще використання ресурсів тощо. Проте, Постанова досі не ухвалена.

На незадовільному рівні залишається створення умов послаблення монополізації окремих сегментів ринку, насамперед, у частині ринкових вхідних бар’єрів (умов започаткування бізнесу, процедури проведення тендерних процедур, видачі ліцензій та інших дозволів для входження на ринок) і ринкових вихідних бар’єрів (насамперед, процедури банкрутства)⁶⁰.

Міністерство з питань житлово-комунального господарства України, створене в березні 2007р. з метою

вирішення питань реформування житлово-комунального господарства⁶¹, не спромоглося забезпечити ні суттєвого залучення інвестицій, ні підвищення прозорості управлінської і тарифної політики. Відбулося лише ускладнення державної системи управління галуззю з посиленням дублювання та погіршення взаємодії з іншими галузевими структурами, що перешкоджає вдосконаленню економічного середовища країни⁶².

Неготовність інститутів у сфері стандартизації. Попри зобов’язання України в рамках процесів вступу до СОТ і євроінтеграції та певних позитивних зрушень (переважно нормативно-правового характеру) в їх дотриманні⁶³, у цій сфері залишаються суттєві організаційні проблеми.

Закон України “Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності” від 2005р. передбачає створення Урядом Центру обробки запитів та надання повідомлень стосовно стандартів, технічних регламентів та процедур оцінки відповідності. Головними функціями цього органу є: на запити національних та іноземних зацікавлених сторін надання інформації про національні стандарти, технічні регламенти і процедури оцінки відповідності, повідомлення про проекти документів у згаданій сфері тощо. Однак, інформаційний центр досі не створений, чим ставиться під сумнів результативність і ефективність державної політики у сфері стандартизації, технічного регулювання та оцінки відповідності.

На фоні зростання обсягів, розширення кола виробництва і сфер застосування нових небезпечних сировинних матеріалів (зокрема, генетично модифікованих) і технологічних процесів (із значним екологічним впливом) особливо небезпечним виглядає брак в Україні спеціалізованих лабораторій і незадовільний рівень їх ресурсного забезпечення. Найближчим часом це може суттєво вплинути на український експорт, насамперед, до ринків розвинутих країн світу, які висувають високі екологічні вимоги до всіх процесів і складових виробництва.

Підсумовуючи наведене, можна стверджувати, що головними вигодами від членства України в СОТ може стати підвищення її інвестиційної привабливості та отримання економікою імпульсу реального зростання.

Водночас членство в СОТ надає Україні можливість поглиблення відносин з ЄС, що, своєю чергою, може стати засобом подолання технологічного відставання та підвищення конкурентоспроможності національної економіки, залучення прямих інвестицій, отримання доступу до сучасних ділових мереж, у т.ч. у сфері державного управління.

Важливим завданням для влади є використання можливості перетворити процеси вступу до СОТ і наближення до ЄС на інструменти внутрішніх ринкових реформ, цілеспрямованих структурних перетворень як підґрунтя прискореного розвитку України. ■

⁵⁸ Докладно див.: 240 днів діяльності влади в новому форматі: оцінка неурядових аналітичних центрів. – Національна безпека і оборона, 2007, №3, с.56-57.

⁵⁹ Проект Постанови Кабінету Міністрів “Про утворення Національної комісії регулювання транспорту України” від 19 вересня 2006р.

⁶⁰ Йдеться про такі важливі для зміцнення економічного середовища і забезпечення прав власності документи як проекти Законів України “Про внесення змін до Закону України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом”, “Про державний ринковий нагляд” тощо. Див.: Звіт про виконання у 2006р. Плану дій Україна-ЄС. – http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/category/main?cat_id=80890.

⁶¹ Постанова Кабінету Міністрів “Про створення Міністерства регіонального розвитку і будівництва України і Міністерства з питань житлово-комунального господарства України” №323 від 1 березня 2007р.

⁶² Докладно див.: 240 днів діяльності влади в новому форматі: оцінка неурядових аналітичних центрів. – Національна безпека і оборона, 2007, №3, с.59.

⁶³ На початок липня 2007р. в Україні чинними є 3 768 національних стандартів, гармонізованих з міжнародними та європейськими стандартами. Затверджена Державна програма стандартизації на 2006-2010рр. Як зазначалося вище, ухвалений Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності””.

ДОДАТОК 1

УКРАЇНА В МІЖНАРОДНИХ РЕЙТИНГАХ¹

Позиції України в міжнародних рейтингах можуть слугувати об'єктивною оцінкою стану та тенденції розвитку її соціально-економічного середовища, в т.ч. – в зовнішньоекономічній сфері.

До визнаних рейтингових показників, розроблених міжнародними інституціями, належать наступні *індекси*:

- людського розвитку;
- конкурентоспроможності;
- економічної свободи;
- сприяння бізнесу.

Для більш повного уявлення про позиції України в міжнародних рейтингах наводяться також індекси:

- країни, що має найкращий індекс людського розвитку (Норвегія);
- двох європейських країн з найбільшими економіками (Німеччина, Франція);
- трьох постсоціалістичних країн-членів ЄС (Болгарія, Латвія, Литва);
- найбільшого економічного партнера України – Росії;
- країн, що є найближчими сусідами України в тому чи іншому рейтингу чи його складових.

Поряд із загальними індексами наводяться також ті його складові, які безпосередньо відбивають стан і тенденції зовнішньоекономічної сфери².

1. ІНДЕКС ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ

Індекс людського розвитку (ІЛР) визначається ООН, у 2006р. – для 177 країн світу, має три складові:

- 1.1. *Індекс тривалості життя*
- 1.2. *Індекс освіти*
- 1.3. *Індекс ВВП*

Індекс людського розвитку					
Рейтинг	Країна	Загальний	Індекс освіти	Індекс ВВП	Індекс тривалості життя
1	Норвегія	0,97	0,99	0,99	0,91
16	Франція	0,94	0,97	0,95	0,91
21	Німеччина	0,93	0,96	0,94	0,90
37	Польща	0,86	0,95	0,81	0,83
41	Литва	0,86	0,97	0,81	0,79
45	Латвія	0,85	0,96	0,79	0,78
54	Болгарія	0,82	0,92	0,73	0,79
65	Росія	0,80	0,95	0,77	0,67
76	Саудівська Аравія	0,78	0,72	0,82	0,78
77	Україна	0,77	0,94	0,69	0,69
78	Ліван	0,77	0,86	0,68	0,79

Індекс конкурентоспроможності									
Рейтинг	Країна	Загальне значення індексу	Індекс якості державних інститутів	Індекс якості інфраструктури	Індекс якості макроекономічної стабільності (включаючи державні фінанси)	Індекс якості ефективності ринків	Індекс якості технологічної готовності	Індекс якості сприяння бізнесу	Індекс якості інновацій
1	Швейцарія	5,81	5	2	18	5	5	3	2
8	Німеччина	5,58	7	1	63	20	20	1	3
12	Норвегія	5,42	6	19	5	16	15	19	21
18	Франція	5,31	24	4	56	28	25	10	13
36	Латвія	4,57	50	39	34	40	43	54	58
40	Литва	4,53	59	44	41	45	42	41	44
48	Польща	4,30	73	57	70	64	51	63	51
62	Росія	4,08	114	61	33	43	60	77	71
72	Болгарія	3,96	109	65	35	90	68	84	85
77	В'єтнам	3,89	74	83	53	73	85	86	81
78	Україна	3,89	104	69	74	80	90	76	78
79	Шрі-Ланка	3,87	82	76	110	117	107	71	67

¹ Див. також: Інвестиційна оцінка України в системі міжнародних рейтингів. – Національна безпека і оборона, 2006, №6, с.44-47

² Тут і далі кількість країн світу, охоплена тим чи іншим Індексом, наводиться станом на останнє за часом дослідження, відоме на момент підготовки цієї доповіді.

³ Джерело: Human Development Report 2006. – <http://hdr.undp.org>

⁴ Джерело: Global Competitiveness Report 2006-2007. – <http://www.weforum.org/en/initiatives/gcp/Global%20Competitiveness%20Report/index.htm>

⁵ Іншими складовими є: *Індекс якості охорони здоров'я і початкової освіти* (94 позиція України); *Індекс якості вищої освіти і підвищення кваліфікації* (48). Привертає увагу низька позиція України за першим з означених індексів, оскільки якість охорони здоров'я і початкової освіти має вирішальне значення для розвитку людського капіталу.

⁶ Джерело: 2007 Index of Economic Freedom. – <http://www.heritage.org>. Слід зауважити, що у 2007р., з метою забезпечення більшої чіткості рейтингу економічної свободи, методологія дослідження була дещо переглянута. Зокрема, окремі складові Індексу були узагальнені, натомість – додана оцінка свободи пересування робочої сили (*Labor Freedom*), яка охоплює також свободу працівника вільно найматися на роботу і звільнятися з неї. Суть такого аспекту, як *Freedom from Government* (дослівно: свобода від уряду) передана словосполученням "свобода від адміністративного тиску".

Індекс економічної свободи*

Рейтинг	Країна	Ступінь свободи (%)	Індекс свободи бізнесу	Індекс свободи торгівлі	Індекс свободи від адміністративного тиску	Індекс свободи інвестицій	Індекс стійкості фінансово-банківської системи	Індекс свободи від корупції
1	Гонконг	89,3	17-18	1-2	7-8	1-8	1-7	1
19	Німеччина	73,5	19	9	134	1-8	71-107	16
22	Литва	72,0	20	9	72	14-42	8-17	45
30	Норвегія	70,1	1	3	139	52-99	71-107	8
41	Латвія	68,2	35	9	90	14-42	18-37	52-55
45	Франція	66,1	21	9	153	52-99	38-70	18
62	Болгарія	62,2	67	103	100	43-51	38-70	56-59
87	Польща	58,8	100-101	9	123	52-99	71-107	70-76
120	Росія	54,0	68-69	92	84	100-148	108-130	127-130
124	Нігер	53,5	143	133	22	52-99	71-107	127-130
125	Україна	53,3	111	52-55	108	100-148	71-107	111-118
126	Мавританія	53,2	145-146	100-102	111	43-51	71-107	84-92

* Кілька країн можуть бути однаково оцінені і розміщені у відповідному діапазоні рейтингових позицій.

Безпосередньо стосуються зовнішньоекономічної сфери індекси свободи торгівлі, інвестицій, стійкості фінансово-банківської системи, свободи від корупції.

Характеризуючи позиції України в цьому рейтингу, можна відзначити, що вона має невисокий тарифний захист і досить відкриту економіку для входження іноземних інвесторів, порівняно добре розвинутий банківський сектор, який переважно забезпечує попит на кредитні ресурси, проте низький рівень розвитку фінансових ринків.

Хоч останніми роками інвестиційні надходження в Україну зросли, проте за інвестиційними обсягами країна програв всім своїм сусідам (врізка "Інвестиційний потенціал і фактичний рівень залучення ПІІ").

Однією з найбільших вад українського економічного середовища є надзвичайно високий рівень корупції (Україна разом з Росією вважаються найбільш корумпованими країнами у Європі). Тому будь-які спроби прискорити інтеграційні процеси будуть марними, якщо країні не вдасться хоча б започаткувати поступове обмеження корупції.

ІНВЕСТИЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ І ФАКТИЧНИЙ РІВЕНЬ ЗАЛУЧЕННЯ ПІІ

Для оцінки інвестиційної привабливості та результативності залучення ПІІ експертами ООН щорічно формуються рейтинги, які відбивають інвестиційний потенціал країни та рівень його фактичного використання. Значення індексу інвестиційного потенціалу формується з використання 12 індикаторів, які характеризують стан, динаміку та перспективи економічного розвитку країни (зокрема, ВВП на душу населення, темпи економічного зростання, рівень наукових досліджень, якість комунікаційної інфраструктури, обсяги експорту тощо)⁷.

Україна має досить низький рівень інвестиційного потенціалу: як видно з наведеної нижче таблиці, у 2004р. вона посідала 56 позицію серед 141 країни.

Індекс інвестиційного потенціалу України*

	Рейтинг потенціалу	Рейтинг фактичного досягнення
2002	73	91
2003	64	80
2004	56	80
2005	—	33

* Більше значення відповідає нижчій оцінці. Рейтингове місце рівня фактичного залучення співвідноситься з рейтинговим місцем потенціалу, визначеним у попередньому році.

Попередніми роками рівень фактичного залучення ПІІ був значно нижчим від потенціалу. Проте у 2005р. (переважно за рахунок приватизації "Криворіжсталі") він уперше перевищив визначений потенціал (оцінка потенціалу розраховується на наступний рік), що стало одним із чинників активізації припливу ПІІ у 2006р.

4. ІНДЕКС СПРИЯННЯ БІЗНЕСУ

Індекс сприяння бізнесу розраховується Міжнародним банком реконструкції та розвитку, у 2007р. — для 175 країн⁸, має 10 складових, які оцінюють рівень оптимізації наступних процесів:

- відкриття компанії (101 позиція України);
- ліцензування (107);
- прийняття на роботу і звільнення (107);
- реєстрація власності (133);
- отримання кредиту (65);
- захист інтересів інвесторів (142);
- сплата податків (174);
- зовнішня торгівля (106);
- примусове виконання умов контракту (26);
- закриття бізнесу (139).

З наведених даних випливає, що за Індексом сприяння бізнесу Україна має вкрай незадовільні рейтингові показники. Ті з них, що безпосередньо торкаються зовнішньоекономічної сфери (реєстрація власності, захист інтересів інвесторів, сплата податків, зовнішня торгівля), доцільно окреслити докладніше.

Реєстрація власності. Враховує процедури, час та витрати, пов'язані з реєстрацією прав власності у стандартному випадку (для підприємця, який бажає придбати зареєстровані та вільні від обтяжень земельну ділянку чи будинок у місті — найбільшому діловому центрі). Вартість включає державне мито, податки на передачу майна, гербові збори та всі інші платежі реєстраторам власності, нотаріусам, державним установам та адвокатам (для майна вартістю, не менш ніж 50 середніх доходів на душу населення).

Як видно з таблиці, в Україні для реєстрації прав власності передбачена найбільша кількість процедур, які потребують тривалого часу.

Реєстрація власності

Рейтинг	Країна	Офіційні процедури (кількість)	Час (днів)	Вартість (% вартості майна)
1	Нова Зеландія	2	2	0,1
3	Литва	3	3	0,7
6	Норвегія	1	1	2,5
24	Латвія	8	54	2,0
42	Німеччина	4	40	4,5
44	Росія	6	52	0,3
65	Болгарія	9	19	2,3
86	Польща	6	197	2,0
132	Камерун	5	93	18,7
133	Україна	10	93	3,4
134	Руанда	5	371	9,6
160	Франція	9	183	6,8

Індекс сприяння бізнесу

Країна	Рейтинг
Сінгапур	1
Норвегія	9
Литва	16
Німеччина	21
Латвія	24
Франція	35
Болгарія	54
Польща	75
Росія	96
Філіппіни	126*
Україна	128
Білорусь	129

* 127 позицію у даному Індексі посідає West Bank and Gaza — адміністративна територія Палестини.

⁷ Джерело: World Investment Report 2006. — <http://www.unctad.org/Templates/WebFlyer.asp?intItemID=3968&lang=1>

⁸ Джерело: Doing business in 2007. — <http://www.doingbusiness.org>

Окремі складові оцінки захисту інвесторів

Рейтинг	Країна	Індекс оприлюднення*	Індекс відповідальності директорів**	Індекс позовних прав акціонерів***	Індекс захисту інвестора (середнє перших трьох)
1	Нова Зеландія	10	9	10	9,7
15	Норвегія	7	6	7	6,7
33	Болгарія	10	1	7	6,0
33	Польща	7	2	9	6,0
46	Латвія	5	4	8	5,7
60	Франція	10	1	5	5,3
60	Росія	7	2	7	5,3
60	Литва	6	4	6	5,3
83	Німеччина	5	5	5	5,0
142	Білорусь	1	3	7	3,7
142	Україна	1	3	7	3,7
142	Судан	0	6	5	3,7

Значення індексів: від 0 до 10.

* Відображає прозорість обсягів: вище значення – більша прозорість.

** Відповідальність за свої дії: вище значення – вища відповідальність.

*** Здатність акціонерів позоватися з директорами за неправомірні дії: вище значення – більші права.

Захист інвесторів. Характеризує захист меншості акціонерів від неправомірного використання корпоративних активів директорами з метою персональної вигоди.

Дані, наведені в таблиці, свідчать, що в Україні є вкрай незадовільним доступ до інформації про підприємницьку діяльність; система укладання та виконання контрактів і система розрахунків мають непрозорий характер; рівень відповідальності керівництва великих компаній і акціонерних товариств перед працівниками та меншості акціонерами є низьким. У поєднанні, ці показники свідчать про низький рівень захисту інвесторів.

Сплата податків. Показник враховує податки, які протягом року має сплатити або нарахувати середнє підприємство, а також адміністративний тиск, пов'язаний зі сплатою податків. Оцінюється загальна кількість податкових платежів (кількість податків помножена на річну частоту їх сплати), час на підготовку, подання документів і сплату (чи утримання) податку на прибуток підприємств, ПДВ і внесків на соціальне страхування (в годинах за рік), загальний обсяг податкових платежів (крім податків на працю, які враховані в іншому індексі).

Як видно з таблиці, численні спроби податкового реформування, не призвели до спрощення адміністрування сплати податків їх платниками. Україна є одним із світових лідерів за показником часу, необхідного для оформлення сплати податків протягом року – 2 185 годин, або три місяці на рік.

Зовнішня торгівля. Індекс відбиває оцінку обсягів і вартості здійснення процедур, необхідних для здійснення експорту/імпорту стандартного контейнерного товару. Враховуються всі офіційні процедури (починаючи з укладання контракту на постачання та закінчуючи отриманням товару), а також час, необхідний для їх виконання⁹.

Сплата податків

Рейтинг	Країна	Платежі (кількість)	Час (годин)	Усього податків до сплати (% валового прибутку)
1	Мальдіви	1	0	9,1
16	Норвегія	3	87	46,1
40	Литва	13	162	48,4
52	Латвія	8	320	42,6
71	Польща	43	175	38,4
73	Німеччина	32	105	32,7
91	Франція	33	128	68,2
98	Росія	70	256	74,2
107	Болгарія	27	616	40,7
173	Мавританія	61	696	104,3
174	Україна	98	2 185	60,3
175	Білорусь	125	1 188	186,1

Дані, наведені в таблиці, свідчать, що в зовнішньоекономічній сфері Україна має складну систему адміністрування – оформлення зовнішньоторговельних (особливо, імпортерських) операцій є довготривалим і дорогим процесом, що розглядається партнерами як суттєвий бар'єр для активізації зовнішньоторговельних операцій. ■

Зовнішня торгівля: процедури, час, вартість

Рейтинг	Країна	Документи на експорт (кількість)	Час для здійснення експорту (дні)	Вартість експорту (\$ за один контейнер)	Документи на імпорт (кількість)	Час на імпорт (дні)	Вартість імпорту (\$ за один контейнер)
1	Сінгапур	4	5	4/6	4	3	367
5	Норвегія	4	7	518	4	7	468
7	Німеччина	4	6	731	4	6	750
26	Франція	4	15	886	5	15	886
28	Латвія	6	11	965	5	12	965
32	Литва	5	6	704	12	17	782
102	Польща	6	19	2 260	7	26	2 260
104	Болгарія	7	26	1 233	10	25	1 201
105	Молдова	7	33	1 185	7	35	1 285
106	Україна	6	33	1 009	10	46	1 025
107	Ємен	6	33	1 129	9	31	1 475
143	Росія	8	39	2 237	8	38	2 237

⁹ Вартість обрахована для експорту/імпорту стандартного (використовуваного в міжнародних перевезеннях) контейнеру в доларах США. Вона охоплює: всі офіційні платежі для оформлення документів, адміністративні платежі, пов'язані зі здійсненням митних процедур і технічного контролю, максимальні сплати за обробку вантажу та транспортування внутрішньою територією країни. Показник не включає мита та торговельні податки.

ДОДАТОК 2

ПЕРЕВАГИ І ПРОБЛЕМИ ВСТУПУ ДО СОТ: РЕЗУЛЬТАТИ МІЖНАРОДНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ

Нижче наводяться та порівнюються результати соціологічних досліджень, проведених у 2005р. в 10 країнах з різних регіонів світу, включно з Україною. Дослідження в Україні було проведене Центром Разумкова*. Респонденти оцінювали користь від вступу їх країни до Світової організації торгівлі, висловлювали думки стосовно того, як впливає діяльність СОТ на розвинуті країни та країни, що розвиваються. Громадяни різних країн характеризували також корисність діяльності цієї міжнародної структури для світу в цілому.

Чи знаєте Ви, чи є Ваша країна членом Світової організації торгівлі (СОТ)?

% опитаних

	Вірна відповідь	Невірна відповідь	Не знають/ Важко відповісти
Україна	75,2	4,1	20,7
Росія	45	18	37
Гонконг	69	11	20
Індія	53	20	27
Конго	29	9	63
Макао	41	18	41
Мексика	47	9	44
США	85	8	6
Філіппіни	25	14	61
Чехія	33	4	63
Шрі-Ланка	32	68	0

(Для країн-членів СОТ) Вступ до СОТ загалом виявився корисним чи шкідливим для економіки Вашої країни?

(Для країн-не членів СОТ) Вступ до СОТ загалом буде корисним чи шкідливим для економіки Вашої країни?

% опитаних

	Корисним	Шкідливим	Не позначить(в)ся на економіці	Не знають/ Важко відповісти
Україна	40,7	20,6	5,8	32,9
Росія	41	22	7	30
Гонконг	66	7	14	14
Індія	40	26	10	24
Конго	15	5	29	51
Макао	71	3	8	18
Мексика	47	24	16	13
США	62	38	0	0
Філіппіни	13	4	5	77
Чехія	21	8	28	42
Шрі-Ланка	35	8	10	47

* Дослідження в Україні проводилися соціологічною службою Центру Разумкова: з 28 жовтня по 3 листопада 2005р. в усіх регіонах України. Опитано 2 009 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки – 2,3%.

Питання ставилися лише респондентам, які відповіли, що знають, що таке СОТ (1 044 респонденти). У таблицях відповіді подані у відсотках усіх опитаних. Число респондентів, які не знають, що таке СОТ додавалося до числа респондентів, які не могли визначити відповіді на питання.

Міжнародне дослідження громадської думки було проведене восени 2005р. за ініціативою Всесвітньої асоціації досліджень громадської думки (WAPOR) та Програми вивчення громадської думки Університету Гонконгу партнерами у десяти країнах з різних регіонів світу. Докладно див.: <http://hkupop.hku.hk/english/release/release338.html>

Часто люди умовно поділяють світ на розвинуті країни і країни, що розвиваються. Діяльність Світової організації торгівлі (СОТ) загалом приносить більше користі чи шкоди розвинутим країнам?

% опитаних

	Більше користі	Більше шкоди	Однаково користі і шкоди	Не знають/ Важко відповісти
Україна	70,1	3,8	-	26,1
Росія	51	10	11	29
Гонконг	67	10	11	12
Індія	32	17	23	28
Конго	21	5	13	60
Макао	65	3	12	20
Мексика	61	21	4	14
США	35	14	52	0
Філіппіни	14	2	6	78
Чехія	21	7	28	44
Шрі-Ланка	32	3	11	54

Діяльність Світової організації торгівлі (СОТ) загалом приносить більше користі чи шкоди країнам, що розвиваються?

% опитаних

	Більше користі	Більше шкоди	Однаково користі і шкоди	Не знають / Важко відповісти
Україна	37,8	26,3	-	35,9
Росія	35	22	12	31
Гонконг	54	25	10	11
Індія	28	23	22	27
Конго	14	12	15	59
Макао	63	5	10	22
Мексика	45	35	6	15
США	39	13	49	0
Філіппіни	13	3	6	78
Чехія	24	10	21	46
Шрі-Ланка	29	6	13	51

Діяльність Світової організації торгівлі (СОТ) загалом приносить більше користі чи шкоди світові в цілому?

% опитаних

	Більше користі	Більше шкоди	Однаково користі і шкоди	Не знають / Важко відповісти
Україна	48,7	6,9	-	44,4
Росія	37	12	16	35
Гонконг	59	12	16	13
Індія	25	15	32	28
Конго	15	6	15	63
Макао	65	3	10	21
Мексика	49	26	10	15
США	33	14	53	0
Філіппіни	13	3	6	78
Чехія	22	7	25	46
Шрі-Ланка	29	4	17	49

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

ВИСНОВКИ

Провідною тенденцією сучасного світового розвитку залишається глобалізація, яка охоплює всі сфери суспільної життєдіяльності, в т.ч. економічну, та висуває перед національними економіками дедалі складніші завдання, насамперед – забезпечення конкурентоспроможності у світовому масштабі, пошуку власної ніші у світовому розподілі праці.

Розвиток системи світової торгівлі характеризується двома взаємопов'язаними тенденціями – розширенням економічної відкритості та утворенням торговельних союзів, спрямованих на забезпечення максимально сприятливих умов торгівлі між країнами-учасницями.

Закритість національної економіки, як правило, означає її стагнацію та відставання від провідних економік світу, отже – втрату конкурентних позицій на міжнародних ринках і відносно або абсолютне погіршення добробуту громадян. Натомість включення країни до системи міжнародної торгівлі супроводжується залученням інвестицій, зумовлює подальшу відкритість економіки, покращує і зміцнює механізми функціонування конкурентних ринків, посилює її експортний потенціал, прискорює інтеграцію до новітніх світогосподарських систем, сприяє підвищенню якості робочої сили.

Одним з інструментів економічної відкритості є регіональні торговельні союзи (РТС). Такі союзи створюються в різних формах, починаючи від зон преференційної торгівлі та зон вільної торгівлі, до економічного та валютного союзів. Міжнародний досвід засвідчує, що лише послідовне вирішення складних політичних та економічних питань дозволяє прискорити розвиток країни, а перехід до „вищої” форми інтеграції можливий лише за умов досягнення помітного прогресу у вирішенні проблемних питань „нижчих” форм.

Хоча країни-учасниці таких союзів отримують додаткові переваги для розвитку економічних відносин, РТС не можуть розглядатися як альтернатива інтеграції у глобальну економіку. Преференційні умови в межах регіонального торговельного союзу з низькими стандартами можуть „законсервувати” виробничу систему країни, зменшити її конкурентоспроможність, уповільнити структурні зміни, стримати входження нових капіталів і технологій.

РТС лише слабких країн не приносять суттєвих стійких вигод, а потреби конкуренції призводять до того, що в таких союзах країни не спроможні в довгостроковій перспективі підтримувати союзницькі інтереси. Тому сьогодні особливістю створення РТС є встановлення сприятливих торговельних зв'язків не

стільки з традиційними партнерами, скільки з метою доступу до ринків розвинутих країн.

Світова організація торгівлі не забороняє створення регіональних торговельних союзів. Водночас, СОТ із застереженням ставить до участі країни в кількох різнорівневих інтеграційних об'єднаннях, оскільки це може призвести до погіршення прозорості та ускладнення торговельної політики.

Україна є учасницею низки економічних угод країн СНД, які, по суті, спрямовані лише на косметичну модернізацію пострадянського економічного простору, а не на перехід до якісно нової та конкурентної економічної інтеграційної моделі.

СНД донині не зміг перетворитися на дієвий інститут регіональної економічної інтеграції, більше того, географічна структура експорту країн-учасниць цієї організації свідчить про активний пошук ними ринків збуту за її межами.

Участь України в СЕП, який фактично є “перерформатуванням” СНД з посиленням впливу на прийняття рішень через наднаціональні органи лише однієї із країн-учасниць об'єднання, також не стала ефективним напрямом економічної інтеграції.

Не зважаючи на те, що Україна чітко задекларувала курс на інтеграцію до Європейського Союзу, що закріплено на законодавчому рівні, фактично й досі вона не є повноцінним учасником жодного економічного інтеграційного об'єднання ні на Сході, ні на Заході.

Відтак, попри те, що Україна з року в рік нарощує обсяги зовнішньої торгівлі, її позиції в міжнародному розподілі праці залишаються слабкими. Національна економіка продовжує перебувати в «ніші» низькотехнологічного енергоємного виробництва. Вітчизняний експорт є слабо диверсифікованим і високо чутливим до світової кон'юнктури. Все це робить конкурентні позиції України на світовому ринку досить уразливими.

Донині Україні не вдалося досягнути стабільного комплексного прогресу у відносинах з ЄС, не створено інституційних основ ефективного співробітництва та єдиного центру відповідальності за реалізацією політики європейської інтеграції, контролю якості виконання запланованих заходів. Формування ефективної зони вільної торгівлі між Україною та ЄС можливе лише за умов реального прогресу ринкових перетворень у країні. Економічні трансформації мають супроводжуватися реформами в адміністративній та судовій системах, зміцненням інституту власності, вдосконаленням інвестиційного клімату.

Вступ до СОТ залишається першочерговим завданням України з точки зору як отримання реальних вигод від членства в цій організації, так і визначення

перспектив подальшого економічного та політичного розвитку, в т.ч. – в напрямі поглиблення та зміцнення інтеграційних зв'язків з ЄС.

Важливим завданням для влади є використання можливості перетворити процеси вступу до СОТ і наближення до ЄС на інструменти внутрішніх ринкових реформ, цілеспрямованих структурних перетворень як підґрунтя прискореного розвитку України.

ПРОПОЗИЦІЇ

Зважаючи на те, що до найважливіших і невідкладних завдань економічної політики у сфері міждержавних відносин належить формування сприятливого ділового клімату, забезпечення привабливих умов підприємницької діяльності, розширення доступу національного бізнесу до міжнародних ринків, зміцнення конкурентоспроможності вітчизняної економіки, українській владі слід терміново вжити заходів у таких сферах:

Зміцнення державної політики розвитку та гарантування її обґрунтованості, ефективності та прозорості

З метою забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку країни, прискорення структурної модернізації економіки, посилення конкурентоспроможності, а також приймаючи до уваги, що відкритість країни визнається безсумнівним чинником і необхідною умовою стійкого економічного зростання, слід:

- прискорити формування комплексної Стратегії розвитку країни, яка має пройти публічні експертизу та обговорення з залученням державних інститутів та неурядових аналітичних центрів. Узгодити концептуальні положення середньострокової Програми діяльності Уряду з Посланням Президента до Верховної Ради України;
- убезпечити інвестиційний і технологічний імпорт від зловживань шляхом розробки чітких критеріїв віднесення товарів до інвестиційних і посилення контролю дотримання названих критеріїв, а також шляхом скасування оподаткування імпортованого обладнання, яке надходить у вигляді іноземних інвестицій до статутних фондів підприємств;
- підтримувати намагання підприємств малого та середнього бізнесу вийти на зовнішні ринки, в т.ч. шляхом методологічної та фінансової підтримки участі в торгових ярмарках, поширення інформації про можливості юридичної підтримки за кордоном. Вжити заходів для покращення інформаційного забезпечення іноземних підприємців та інвесторів;
 - переглянути стандарти умов та оплати праці з врахуванням потреб посилення конкурентоспроможності вітчизняної робочої сили, започаткувати розробку програми підвищення мобільності робочої сили, перекваліфікації працівників з урахуванням змін, що відбуватимуться під впливом відкритості міжнародних торговельних відносин, створити всеукраїнську інформаційну мережу зайнятості, в т.ч. спрямовану на формування програм розвитку

несільськогосподарської зайнятості в сільській місцевості;

- для зміцнення відкритості й конкуренції на внутрішніх ринках послідовно розширювати надання імпортним товарам «національного режиму», не допускати податкової дискримінації стосовно імпортованих товарів, забезпечити якнайшвидше приєднання України до конвенції про взаємну адміністративну допомогу в податкових справах.

З метою досягнення неупередженої оцінки державної політики, зобов'язати Уряд щорічно інформувати громадськість про досягнення та динаміку показників України у міжнародних рейтингових оцінках (зокрема, індексі людського розвитку, сприяння бізнесу, конкурентоспроможності, неприйняття корупції, економічної свободи тощо). Вимагати урядового звіту про заходи, спрямовані на підвищення рейтингів.

Відновити роботу Ради підприємців, а також створювати при Уряді інші громадські об'єднання підприємців, з метою їх залучення до вироблення основних засад державної регуляторної політики, в т.ч. у зовнішньоекономічній сфері. Надати право таким об'єднанням ініціювати розробку і подання нормативно-правових актів, які спрямовані на підвищення прозорості та привабливості підприємницького середовища. Дотримуватися практики ухвалення рішень стосовно змісту і напрямку подальших кроків економічної інтеграції в тісній співпраці з вітчизняними підприємницькими структурами, із залученням найбільших об'єднань підприємців.

Беручи до уваги, що розвиток і конкурентоспроможність національної економіки в багатьох аспектах визначається наявністю стійкого та передбачуваного підприємницького середовища:

- з метою недопущення прихованого протекціонізму та порушення умов конкуренції здійснити аналіз нормативної бази центральних органів виконавчої влади та дій державних органів на місцях для усунення будь-якої дискримінації при здійсненні зовнішньоекономічних операцій;
- гарантувати дотримання органами державної влади при розробці проектів нормативно-правових документів процедур, визначених Законом України «Про засади державної регуляторної політики у галузі підприємництва», а також посилити персональну відповідальність керівників міністерств, відомств, місцевих органів влади за недотримання цих процедур. Забезпечити публічний доступ до результатів аналізу регуляторних заходів;
- посилити координацію митних та податкових органів України з відповідними органами партнерських країн, у т.ч. шляхом створення та використання єдиної електронної митної мережі, яка забезпечувала б оперативний інформаційний обмін і прискорення митного оформлення товаропотоків. Поширити практику «єдиних вікон» для проходження митного оформлення товарів на всіх митницях, встановити терміни митних процедур;
- для забезпечення прозорості й рівності умов ведення господарської діяльності встановити

мораторій на відновлення пільг для спеціальних економічних зон і територій пріоритетного розвитку до повного й точного визначення принципів і прозорих механізмів їх діяльності, насамперед у частині доступу до імпортованих ресурсів. У випадку визнання доцільності відновлення таких зон і територій, забезпечити точний і вичерпний перелік умов отримання пільг, а також рівні можливості для діяльності в них всіх інвесторів та підприємців не залежно від країни походження капіталів та власників;

- ініціювати внесення змін до положень тих міжнародних інвестиційних і податкових договорів, які не відповідають економічним інтересам України. Забезпечити подальший розвиток договірної бази про уникнення подвійного оподаткування з тими країнами, з якими Україна таких договорів не має, або з якими такі договори залишилися у спадок від СРСР та не відповідають сучасним потребам (насамперед, з Кіпром).

Підтримка інтеграції України до СОТ та ЄС

Зважаючи, що Україна наближається до завершення процесу вступу до СОТ, що є одним з етапів інтеграції до ЄС, Уряду слід здійснити заходи, які б найефективніше адаптували вітчизняну економіку до нових умов. Для цього:

- прискорити розробку механізмів компенсації потенційних негативних наслідків вступу України до СОТ в окремих важливих галузях і сферах, зокрема, у частині вироблення інструментів переорієнтації державної підтримки сільського господарства та харчової промисловості від «заходів жовтої скриньки» до «заходів зеленої скриньки»;
- посилити увагу до ефективності виконання заходів у рамках Плану дій «Україна-ЄС», а також відповідальність за результати його імплементації;
- провести активну інформаційну кампанію стосовно потреб і переваг створення зони вільної торгівлі з ЄС;
- запровадити обов'язковий щорічний аудит господарської діяльності всіх суб'єктів господарювання, що користуються пільгами, на предмет відповідності способу використання пільг, та коштів, заощаджених від пільг. Результати аудиту повинні мати відкритий характер (за винятком окремих показників, які можуть становити комерційну таємницю);
- надавати інформацію про хід інтеграційних процесів, реалізацію запланованих заходів з інтеграції до СОТ та ЄС, використання переваг правових механізмів СОТ для ефективного захисту прав виробників та інвесторів;
- привести чинну Державну програму стандартизації на 2006-2010рр. та інші нормативно-правові акти у цій сфері у відповідність до вимог СОТ та директив ЄС, в т.ч. у частині прискорення переходу від обов'язкової сертифікації продукції до застосування процедури оцінки відповідності, впровадження технічних регламентів

на основі європейських директив, гармонізації національних стандартів з міжнародними та європейськими. При розробці й оновленні національних стандартів, технічних регламентів і процедур оцінки відповідності дотримуватися пріоритетності міжнародних, насамперед, європейських стандартів.

Підвищення результативності економічної політики на теренах СНД

Створення прагматичних умов для розвитку торговельно-економічних відносин в рамках СНД та СЕП, зменшення впливу політичної складової вимагає від Уряду здійснити такий комплекс дій:

- чітко визначити у стратегічних документах потенційні можливості України на євразійському континенті, відносні переваги України, а також втрати, упущення і прорахунки, які перешкождали використанню таких переваг протягом років незалежності;
- за відсутності вагомих перспектив для розвитку конкурентоспроможної економіки у рамках економічних союзів на теренах СНД, а також з метою подолання негативного досвіду попередніх спроб інтеграції на пострадянському просторі, розглядати таку інтеграцію лише в контексті загальної стратегії економічних реформ і реалізації європейського вибору України та підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки;
- дотримуватися, разом з усіма зовнішньоекономічними партнерами, насамперед, на теренах СНД, взаємного мораторію на впровадження нових торговельних обмежень чи перешкод;
- встановити й послідовно впроваджувати механізми захисту українських компаній на внутрішніх ринках країн СЕП, зокрема, шляхом активізації діяльності торговельних представництв в цих країнах, ініціювання формулювання стабільних і чітких правил торгівлі, які б ґрунтувалися на міжнародних правилах, що сприяло б припиненню «торговельних воєн», насамперед, з Росією. Вагомими у цьому напрямку заходами є скасування всіх без винятку тарифних обмежень в рамках Угоди про вільну торгівлю, а також гармонізація технічних регламентів, санітарних, фітосанітарних і ветеринарних стандартів, а також взаємне визнання систем оцінки відповідності й сертифікатів відповідності, у частині, що не суперечить відповідним стандартам і нормам ЄС;
- розглядати встановлення зони вільної торгівлі без вилучень як обов'язкову умову участі України в СЕП, а також як принциповий критерій, до повного виконання якого будь-які форми подальшого поглиблення інтеграції економік країн СНД є неможливими;
- проаналізувати ефективність договорів, що формують торговельні стосунки між Україною та державами-учасницями СНД. За результатами такого аналізу внести пропозиції щодо удосконалення договірно-правової бази на принципах взаємовигідності та забезпечення економічних інтересів України. ■

УКРАЇНА: ЗАУВАЖЕННЯ ДО ДИСКУСІЙ НАВКОЛО СОТ, ЄС ТА ЄП

Ігор БУРАКОВСЬКИЙ,
директор Інституту економічних досліджень
та політичних консультацій

Сьогодні можна констатувати, що принаймні на державному рівні зроблено практично все можливе для того, щоб завершити переговори щодо вступу України до СОТ, і залишається лише сподіватися, що новий український Парламент ратифікує відповідне рішення без зайвих беззмстовних дискусій. З ЄС ведуться переговори щодо нової посиленої угоди, елементом якої має стати створення зони вільної торгівлі – без чого, власне, поняття “посилена угода” втрачає зміст.

Проект ЄП сьогодні, якщо і згадується, то винятково в політичному контексті, а його реалізація фактично призупинилася, в т.ч. – через втрату інтересу до нього з боку Росії.

Отже, можна вважати, що попри політичні дискусії останніх двох років, стратегічні напрями зовнішньополітичної стратегії України фактично не змінилися: СОТ – першочерговий пріоритет, ЄС – максимально “просунутий” формат економічних відносин, ЄП – традиційна риторика (хоч і дуже обмежена) в контексті важливості добрих стосунків з Росією.

Виклики глобалізації

За дискусіями навколо участі України в різних інтеграційних об’єднаннях та СОТ залишаються поза увагою кілька важливих питань загального характеру. Тим часом, саме відповіді на ці питання мають стати основою вироблення економічної політики України в цілому та її зовнішньоекономічної компоненти зокрема, – адже без формування цілісного та реалістичного бачення проблем, які стоять перед Україною у глобалізованому світі, дуже важко приймати адекватні рішення, насамперед, стратегічні.

Саме ця проблема – вироблення адекватних тактичних і стратегічних відповідей на виклики глобалізації – сьогодні залишається поза увагою урядовців, політиків і, на жаль, експертного співтовариства України. Йдеться не про традиційні дискусії “географічного характеру” щодо позиції України стосовно тих чи інших регіональних політичних та економічних проблем. Йдеться про більш загальні аспекти стратегічної поведінки України у глобалізованому світі.

Можна стверджувати, що базовою рисою соціально-економічного розвитку України буде **швидке зростання міжнародної відкритості економіки та суспільства в цілому**. На практиці це означатиме зростання впливу економічних і політичних процесів на внутрішню соціально-економічну динаміку країни, природа та динаміка яких визначається чинниками, що лежать за межами її території та її можливостей

нейтралізувати згаданий вплив. Отже, необхідно усвідомити та брати до уваги, що сьогодні вироблення та реалізація відповідної економічної політики України здійснюється за умов певних міжнародних обмежень.

Очевидно, що така ситуація зумовлює потребу налагодження та підтримки процесу, який має охоплювати, *по-перше*, аналіз сучасних світогосподарських тенденцій; *по-друге*, виокремлення тих проблем, які в цьому контексті має вирішувати Україна; *по-третє*, вироблення та імплементацію відповідних заходів. Ця логіка є зрозумілою, але її практичне застосування, своєю чергою, потребує насамперед якісно нового мислення урядовців і політиків. Можна стверджувати, що **можливості України в середньо- та довгостроковій перспективі залежать від того, як швидко та адекватно українська політична еліта та урядовці навчаться мислити глобально**. Саме цей процес “глобалізації” мислення та поведінки національної еліти є за своїм змістом і наслідками справжньою революцією, без якої марно сподіватися на так званий “український прорив”.

Умови адекватності відповідей

Глобалізація ставить перед Україною кілька цілком конкретних змістовних викликів. Відповіді на них покликана давати державна політика, причому адекватність відповідей можна розглядати як критерій її ефективності (фактично – ефективності функціонування держави як інституту). Іншими словами, **ефективність**

держави в сучасному глобалізованому світі визнає насамперед її вміння адекватно реагувати на зміни зовнішнього економічного та політичного середовища. А саме:

(1) Вміння чітко визначати та формулювати економічні інтереси держави у глобальному середовищі. Очевидно, що така діяльність може розвиватися винятково як процес, що має кілька складових.

На концептуальному рівні аналіз і формулювання проблем та можливих варіантів відповіді мають здійснювати незалежні аналітичні національні та закордонні центри, реформовані державні дослідницькі інститути. Центральні органи державної влади в межах своєї компетенції також мають активно накопичувати та аналізувати відповідну інформацію щодо світогосподарських процесів.

На інституційному рівні ця інформація має реально використовуватися Міністерством економіки. Саме цей орган має стати провідним “мозковим центром” Уряду, який у кінцевому підсумку визначає напрями та параметри економічної політики держави, причому ці напрями та параметри мають покладатися в основу діяльності Уряду та інших центральних органів виконавчої влади.

Лише за таких умов можна буде забезпечити цілісність і послідовність державної політики, і лише таким чином можна подолати системний недолік діючої урядової моделі, яка характеризується наявністю окремих зовнішньоекономічних політик профільних міністерств і досить складною системою горизонтальної координації відповідної діяльності між міністерствами та відомствами¹.

Іншими словами, сьогодні Україна повинна не лише реально вирішити проблему формування цілісної зовнішньої політики в широкому сенсі цього слова, але й побудувати взаємодію центральних органів виконавчої влади таким чином, щоб їх діяльність створювала синергійний ефект у реалізації її економічних інтересів.

(2) Вміння використовувати міжнародні інститути та домовленості, учасницею яких є Україна. Ефективність і впливовість кожної міжнародної організації має свої об’єктивні межі, тому доцільно серйозно проінвентаризувати численні угоди та домовленості України (особливо в рамках СНД) – з тим, щоб визначити, в чому конкретно полягає їх важливість для України, які з них Україна практично використовує. Тобто, йдеться про **вміння управляти процесом глобалізації на інституційному рівні та ефективно використовувати міжнародні інститути.**

У цьому контексті слід також зауважити, що крім СОТ, Україна має вступити до Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), яка сьогодні розробляє міжнародні стандарти економічної політики в багатьох сферах економіки.

(3) Вміння будувати ефективні зв’язки з бізнесом, оскільки саме приватні компанії є в кінцевому підсумку базовими елементами економічної системи та

реально конкурують на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Зрозуміло, що саме бізнес переважно несе відповідальність за рівень власної конкурентоспроможності, тоді як держава створює для цього необхідні передумови. При цьому, багато речей держава повинна зробити саме на внутрішньому ринку, підтримуючи національний бізнес шляхом **створення сприятливих умов виробничо-комерційної діяльності на своїй території.**

(4) Вміння використовувати саме ті інструменти економічної політики, які є найбільш ефективними для досягнення певних цілей, а не тих, які є найбільш політично вигідними.

Очевидно, що використання таких інструментів потребує **нового більш професійного мислення**, коли кожен конкретний орган влади працює на цілком конкретний результат для країни, а не є представником або лобістських інтересів якоїсь галузі, або формальним виконавцем формальних функцій.

(5) Чітке розуміння того, що може держава реально зробити в контексті сучасних світогосподарських процесів, які, за великим рахунком, накладають досить суттєві обмеження на національну економічну політику. В цьому контексті доцільно відзначити лише, що однією з провідних тенденцій сучасного розвитку є лібералізація господарського середовища в широкому розумінні цього слова.

Загалом, можна стверджувати, що обговорення та оцінювання тих чи інших законодавчих актів, ініціатив, політичних або урядових програм, планів і стратегій мають розглядатися з урахуванням 10 характеристик, запропонованих *Heritage Foundation*². Означені характеристики мають стати тими **критеріями, які дозволять об’єктивно оцінити наміри та дії в економічній сфері, а також визначати, наскільки успішно сьогодні Україна конкурує з іншими країнами в частині створення ефективного регуляторного режиму.**

* * *

На завершення слід відзначити, що сучасний глобалізований світ об’єктивно вимагає постійного порівняння країн за різними показниками. І такі порівняння мають стати **невід’ємним елементом вироблення національної економічної політики.** Україна сьогодні відстає від рівня соціально-економічного розвитку країн-лідерів євроатлантичної спільноти. Тому, *по-перше*, соціальні та економічні показники розвинутих країн можна вважати відповідними **стандартами, наближення до яких характеризуватиме якісний прогрес українського суспільства.** *По-друге*, подолання зазначеного відставання можливе лише на шляху **радикальних економічних реформ, змістом яких має стати запровадження напрацьованих світовим співтовариством принципів і норм (тобто стандартів) в економіку та соціальну сферу, в т.ч. – для підвищення конкурентоспроможності України у світі.** ■

¹ Виразний приклад – “газові” стосунки з Росією, які реалізуються профільним міністерством та НАК “Нафтогаз України”, тоді як Мінекономіки та МЗС залишаються поза межами процесу.

² Див. підрозділ “Конкурентні позиції української економіки” цього журналу, стор. 00000.

УКРАЇНА В ЄДИНОМУ ЕКОНОМІЧНОМУ ПРОСТОРИ: ПЕРЕВАГИ ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЇ ТОРГОВЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

Ярослав ЖАЛІЛО,
президент Центру антикризових досліджень

Відсутність цілісної стратегії європейської інтеграції України на фоні активної євроінтеграційної риторики українських політиків є парадоксальним феноменом сучасної доби. Стратегічна невизначеність України породжує відповідну обережність Європейського Союзу, внаслідок чого їх взаємні стосунки тривалий час залишаються “в підвищеному стані”.

Де-факто в регіональному політичному просторі існує єдина більш-менш цілісна та дієва інтеграційна стратегія, сформована і здійснювана Російською Федерацією, – Єдиний економічний простір (ЄЕП). Однак, оскільки й на цьому напрямі в українській стороні хоча б рефлексивної стратегії немає, то енергійні кроки РФ викликали досить жорсткий спротив широких політичних кіл, які сформували дилему між європейським і євразійським інтеграційними векторами розвитку України. Така дилема є значною мірою надуманою, оскільки ці вектори несумісні в часі: євроінтеграція є стратегічною метою більш віддаленої перспективи, ЄЕП – інструментом, який може бути використаний вже сьогодні.

Особливості торгівлі України з ЄЕП

Відхід від зваженого аналізу “плюсів” і “мінусів” ЄЕП на угоду ефемерним політичним цілям фактично відсторонив вітчизняних політиків від участі у формуванні “правил гри” на цьому просторі. Дедалі більш прохолодним стає і ставлення офіційних кіл РФ до цього проекту, що дозволяє окремим експертам як в Україні, так і в Росії прогнозувати його швидкий занепад. Однак, аналізуючи значимість участі в ЄЕП для України, слід насамперед виходити з об’єктивного економічного значення для національної економіки торговельно-економічних стосунків з країнами-учасниками цієї організації.

Товарооборот між Україною та іншими країнами ЄЕП демонструє останніми роками досить активну динаміку¹. У 2006р. він зріс, порівняно з 2005р., на 14,6%, тоді як загальний товарооборот збільшився на 17,2%. При цьому, експорт до ЄЕП зріс на 18,3%,

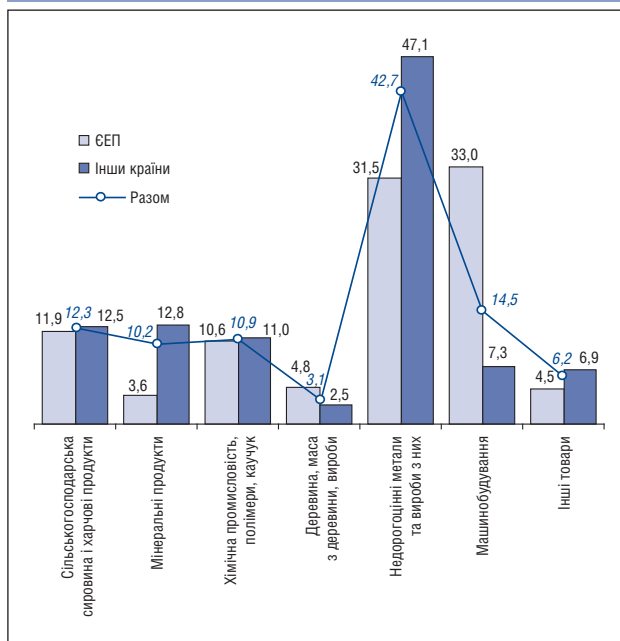
тоді як до інших країн світу – лише на 4%, імпорт – на 12,3% (з інших країн – на 21,4%).

Експорт до країн ЄЕП забезпечив 38,7% сумарного експорту України. Відтак, хоча за цим географічним напрямком утворюється практично все негативне сальдо зовнішньої торгівлі, можна стверджувати, що **динаміка торгівлі України з ЄЕП відіграла суттєву роль у пом’якшенні наслідків випереджаючого зростання імпорту**. В І кварталі 2007р. тенденція посилювалася: експорт з України до ЄЕП зріс на 61,5% (до інших країн – на 23,5%) і забезпечив 46,4% сумарного приросту експорту.

Привертає увагу специфіка структури експорту України до ЄЕП (діаграма “Товарна структура експорту з України у 2006р.”). Зокрема, частка продукції машинобудування (машини, устаткування, механізми і транспортні засоби, прилади та апарати) в експорті до ЄЕП більш ніж удвічі перевищує середню частку

¹ У статті використані дані платіжного балансу України за відповідні періоди. – <http://www.bank.gov.ua/Balance>

Товарна структура експорту з України у 2006р.,
% загального

цієї групи в загальному експорті України (33,0% проти 14,5% у 2006р.). При цьому, розбіжність постійно зростає: порівняно з 2005р., частка машинобудування в експорті до ЄСР зросла на 2,2 відсоткових пункти (в.п.), тоді як до інших країн світу – зменшилася на 1,7 в.п. Приріст експорту продукції машинобудування до ЄСР у 2006р. склав 26,7%, в т.ч. транспортних засобів – 49,9%. До країн ЄСР надходило 63,4% всієї машинобудівної продукції, що експортувалася з України у 2006р. Якщо врахувати, що загалом на експорт спрямовується понад 40% продукції вітчизняного машинобудування, то видається очевидним, що **торгівля з країнами ЄСР відіграє суттєву роль у забезпеченні випереджаючого зростання машинобудівної галузі, яке відзначається в Україні протягом останніх років.**

Схожі тенденції спостерігаються щодо харчової продукції і сільськогосподарської сировини (групи 1-24, згідно з міжнародною класифікацією). У 2006р. товари цієї групи становили 11,9% експорту до ЄСР. Проте, з них 64,9% складала продукція харчової промисловості, тобто перероблена сировина, тоді як 83% експорту товарів цієї групи до інших країн складала власне сільгоспсировина. Слід відзначити, що сприятлива структура збереглася, незважаючи на відомі торговельні обмеження, впроваджені в РФ стосовно української м'ясомолочної продукції. Санкції відбилися насамперед на скороченні експорту сировинної продукції, тоді як експорт продукції харчової промисловості зберігся на минулорічному рівні. З вирішенням зазначеної проблеми, експорт готової харчової продукції з України до ЄСР зріс у I кварталі 2007р. на 16,8%. Отже, **в цій галузі зовнішньоторговельної спеціалізації торгівлі з ЄСР також сприяє експорту продукції з більш високим рівнем переробки.**

Натомість, **частка продукції з невисоким рівнем переробки в експорті з України до ЄСР є, як правило, нижчою за середню.** Так, металургійна продукція становила у 2006р. 31,5% загального експорту до ЄСР (на 3,2 в.п. більше, ніж у 2005р.), проти 47,1%

в експорті до інших країн (на 2,5 в.п. більше). Відповідні показники для мінеральних продуктів становили 3,6% та 12,8%.

Отже, експорт з України до країн ЄСР відрізняється значно більшою часткою товарів з високим рівнем доданої вартості. Враховуючи водночас, що 50,8% імпорту з країн ЄСР до України складає сировинна мінеральна продукція, можна говорити про **високий рівень ефективності та позитивну для України асиметрію в торговельних стосунках з країнами ЄСР.** Причому слід зважати на те, що на ринках ЄСР Україна не має змоги використовувати переваги дешевизни ресурсів, оскільки за цим чинником вона, навпаки, програє партнерам по ЄСР. Відтак, на відміну торгівлі з переважною більшістю країн світу, зростання експорту з України до країн ЄСР спирається на конкурентні переваги, пов'язані з якісними характеристиками вітчизняної продукції.

В останньому, втім, міститься і значний ризик для подальшого розвитку торгівлі України з ЄСР. Адже традиційно невисокі вимоги до технічного рівня, характерні для споживачів пострадянського простору, поступово зростатимуть, що зумовить посилення конкуренції для українських підприємств як з національними виробниками країн ЄСР, так і з компаніями третіх країн. Відтак активна торгівля вітчизняних високотехнологічних галузей з країнами-учасницями ЄСР має розглядатися як джерело коштів для інвестиційного та інноваційного оновлення виробництва з метою зміцнення їх конкурентоспроможності.

Водночас, слід відзначити, що динаміка торгівлі з країнами ЄСР значною мірою залежить від політичних чинників, насамперед – стосунків з Російською Федерацією, на яку припадає 70% експорту з України до ЄСР. Постійні торговельні протистояння 2005-2006рр. засвідчили практичну відсутність механізмів прозорого правового врегулювання торговельних конфліктів згідно з нормами міжнародного права.

Таким чином, стан і динамізм розвитку торговельних відносин між Україною та партнерами по ЄСР доводять доцільність формування інституційних інструментів зниження взаємних трансакційних витрат. Причому доводиться визнати, що, зважаючи на структуру торгівлі, стороною, об'єктивно зацікавленою в інституціалізації торговельних відносин (укладення відповідних угод у рамках ЄСР), є саме Україна.

Поглиблення інтеграції в рамках ЄСР

Головними кроками на шляху поглиблення інтеграції мають бути, *по-перше*, створення зони вільної торгівлі без вилучень та обмежень; *по-друге*, формування інституційних механізмів співпраці і врегулювання спорів. Відтак має бути розроблений взаємоприйнятний правовий механізм функціонування координуючого органу ЄСР, покликаного забезпечити захист інтересів учасників співтовариства, які мають невисоку питому вагу в сукупному ВВП країн ЄСР, а також створити інституційне середовище для розв'язання конфліктних ситуацій у сфері взаємної торгівлі та в торговельних стосунках з третіми країнами. Враховуючи орієнтацію України на створення зони вільної торгівлі з ЄС, а також наявність двосторонніх угод про вільну торгівлю між окремими країнами-учасницями ЄСР, слід прогнозувати зростання потреби в такому органі вже в найближчій перспективі.

Сьогодні вже цілком очевидно, що навіть членство в СЕП настане підставою для постачання Україні енергоносіїв за пільговими цінами. Проте наявність багатостороннього інституту залагодження торговельних спорів може сприяти, на підставі взаємовигідних домовленостей, більш плавному переходу до світових цін, а також, найголовніше, забезпечити коректний обрахунок ціни світового рівня для України.

Інституціоналізація взаємин дозволить також уникнути політизування діяльності російського капіталу на території України, запобігти підживленню ним частини “тіньової” економіки, перевести вирішення економічних спорів на рівень міжнародно-правових відносин. Таке регулювання є конче необхідним також з огляду на інвестиційну експансію російського капіталу в Україну – аби припинити нинішню практику його напівтіньового непрозорого впливу на вітчизняне економіко-правове поле.

Водночас, як показує світовий досвід, умови вільної торгівлі загострюють проблему несиметричності чинників формування конкурентоспроможності країн-учасниць. Тому цілком імовірно, що надалі угоди ЄСП поступово еволюціонуватимуть до уніфікації митних тарифів і тарифів на транспортні перевезення, цін на енергоносії, координації принципів ціноутворення, оподаткування, трудового, екологічного, антимонопольного законодавства тощо. Є підстави стверджувати, що така уніфікація відбуватиметься в рамках розширення стосунків країн ЄСП з Європейським Союзом, а отже – не суперечитиме євроінтеграційним орієнтирам України. Росія, як відомо, має свою євростратегію, хоч і не спрямовану на повноцінне членство в ЄС.

У дискусіях щодо ЄСП часто акцентуються відмінності економік України, Білорусі, Росії і Казахстану, на підставі чого робиться загальний логічний висновок про недоцільність повної уніфікації їх економічних політик. Разом з тим, не варто забувати, що, за всіх відмінностей, економіки країн “четвірки” однаково орієнтовані на *прискорене економічне зростання*, зміну його *якості і структурну перебудову* економіки. Це відрізняє країни ЄСП від країн ЄС, зорієнтованих насамперед на максимальну стабілізацію вже досягнутого високого рівня розвитку та *поступову модернізацію* згідно з вимогами міжнародної конкуренції.

Багато західних експертів звертають увагу на кардинальні зрушення в ЄС після його розширення. Зокрема, Польща активно лобіює впровадження регуляторних норм, сприятливих саме для нових членів. Тому **досягнення конкурентоспроможності європейського рівня на підґрунті структурних перетворень економіки видається значно кориснішим у світлі євроінтеграційних прагнень України, ніж нинішні “досягнення” у сфері євростандартизації законодавства, які насправді стають на заваді динамічного економічного розвитку.** Тому для країн ЄСП була б корисною координація зусиль як щодо адаптації власних економік до євростандартів, так і щодо впливу на європейські структури в напрямі адаптації європейської політики стосовно країн пострадянського простору.

Окремі висновки і пропозиції

З метою подолання негативного досвіду попередніх спроб інтеграції на пострадянському просторі та забезпечення дієвості її нинішньої фази, необхідно:

- розглядати таку **інтеграцію в контексті загальної стратегії економічних реформ** і реалізації європейського вибору України, надаючи головну увагу комплексним заходам з розвитку та підвищення конкурентоспроможності вітчизняного виробництва;
- визначити **встановлення зони вільної торгівлі без вилучень як обов’язкову умову участі України в СЕП**, а також критерій, до повного досягнення якого будь-які наступні форми поглиблення рівня інтеграції економік країн “четвірки” є неможливими;
- передбачити, за прикладом пакету угод СОТ, **право країн-учасниць угоди тимчасово припиняти виконання взятих на себе зобов’язань, якщо це загрожуватиме національній та економічній безпеці**, запровадити інші принципи захисту паритетності взаємин, розроблені СОТ;
- розробити та запровадити **механізми захисту українських компаній на внутрішніх ринках країн ЄСП**. Зокрема, активізувати діяльність торговельних представництв у цих країнах у частині сприяння збільшенню офіційних інвестицій, розширенню науково-технічної, виробничої кооперації і торговельних відносин;
- у першочерговому порядку сформувати **багатосторонній орган з вирішення торговельних спорів** і розробити прозорі процедури їх обговорення та розв’язання;
- на стартовому етапі інтеграції першочергову увагу надавати, *по-перше*, **активізації обміну інформацією** про стан індикаторів соціально-економічного розвитку країн “четвірки” та СНД у цілому, товарних та інвестиційних пропозицій на ринках учасників угоди, **умов торговельної і підприємницької діяльності** на цих ринках, стану та перспектив модифікації регуляторної політики, супроводу інвестиційних і коопераційних проектів, практики недобросовісної конкуренції та економічних злочинів і т.ін.; *по-друге*, створенню дієвої системи забезпечення: безпеки економічних взаємин; захисту прав власності; господарсько-правової дисципліни; безперешкодного розповсюдження інформації, необхідної для взаємовигідних економічних відносин;
- розробити і запровадити **механізми підвищення ефективності співпраці митних і податкових органів** держав з метою посилення координації та моніторингу товаропотоків між країнами;
- рішення щодо змісту і напрямку наступних кроків економічної інтеграції приймати в **тісній співпраці з вітчизняними підприємницькими структурами**, із залученням найбільших громадських об’єднань підприємців. ■

СТИМУЛЮВАННЯ КОНКУРЕНЦІЇ ЯК ЧИННИК ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Олександр КІЛІЄВИЧ,
радник заступника Міністра економіки України¹

Не потребує особливої аргументації теза про те, що ринкова економіка неможлива без добросовісної, прозорої конкуренції, яка є однією із головних рушійних сил підвищення якості продукції і послуг. Тому кожна держава виробляє і впроваджує ефективну конкурентну політику з метою підтримання високого рівня конкурентоспроможності національної економіки як всередині країни, так і на міжнародних ринках.

Водночас, повноцінна, дієва конкурентна політика можлива лише у країні, де наявні три передумови: *по-перше*, високий рівень демократії, розвинуті інститути громадянського суспільства; *по-друге*, сформована ринкова економіка; *по-третє* – чіткий розподіл повноважень між гілками влади, органами державного управління та місцевого самоврядування.

В Україні спостерігається відчутний позитивний поступ у частині першої передумови, майже не відбувається помітного прогресу – в частині другої, і спостерігається регрес – у частині третьої (особливо з 2006р., коли набули чинності зміни до Конституції України).

Така ситуація спонукає до аналізу окремих інституційних змін і їх впливу на конкурентне середовище країни, а також – формулювання пропозицій стосовно подальшого стимулювання конкуренції.

Результативність окремих інституційних змін

Після виборчих кампаній 2004р. і 2006р. в Україні сталося кілька інституційних змін, які справили загальом позитивний вплив на посилення конкуренції – хоч і меншою мірою, ніж можна було сподіватися. Серед них можна назвати наступні:

- **підвищення політичної активності громадян, їх вимогливості до дій влади** (щоправда, цей процес ще не набув відповідного інституційного оформлення). Певною мірою ця тенденція відбилася на діяльності Антимонопольного комітету (АМК) України: так, у 2006р. суттєво зросла кількість звернень до нього – що можна розглядати як ознаку зростання *конкурентної*

свідомості/ обізнаності громадян і суб'єктів господарювання;

- **посилення політичної конкуренції між головними політичними силами**, представленими керівними особами центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, що мало наслідками, зокрема, підвищення відкритості органів влади, збільшення можливостей їх критики з боку громадськості, ЗМІ, політичних опонентів та експертів. Однак, відчутних змін щодо прозорості та особливо передбачуваності дій влади не сталося (досить пригадати неодноразові антиконкурентні втручання в діяльність аграрних ринків), а деякі приклади свідчать навіть про звуження відкритості влади;

¹ Оціночні судження та пропозиції відбивають особисту точку зору автора і не є позицією Міністерства економіки України.

- **значне оновлення влади на всіх рівнях** – що, проте, не мало однозначно позитивного впливу на конкурентне середовище, оскільки недостатній професіоналізм новообраних політиків і новопризначених посадовців часто зумовлював рішення, які перешкоджали становленню більш сприятливого конкурентного клімату в національній економіці.

Водночас, слід назвати кілька сфер, де інституційних змін не сталося, і подальше зволікання з їх впровадженням створює реальні ризики згортання поглиблення монопольних тенденцій на окремих ринках.

Так, *по-перше*, немає помітних успіхів у сфері посилення інституційної спроможності регуляторних комісій. Зокрема, так і не були створені комісії в галузях транспорту і комунальних послуг. Тарифна криза 2007р. у сфері житлово-комунального господарства вкотре засвідчила небезпеку зволікання інституційних змін, які б забезпечили змагальність надавачів послуг і водночас передбачали б створенням прозорого та незаангажованого регуляторного механізму. Нинішній порядок формування та обсяг повноважень комісій не забезпечують рівень їх незалежності, достатній для дієвого захисту і стимулювання конкуренції. Головною перешкодою для ефективного регулювання та підтримки змагальності у сферах природних монополій (зокрема, мережних) слід вважати відсутність у влади стратегічного бачення розвитку мережних галузей і, відповідно – плану конкретних дій в цьому напрямі.

По-друге, цінова політика була в багатьох випадках провальною через недостатній професіоналізм і намагання досягти швидких результатів без глибокого аналізу ситуації, неузгодженість дій і заяв. Якщо у 2005р. це твердження можна проілюструвати прямим державним втручанням у ціноутворення на соціально важливих ринках, то у 2006-2007рр. почастишали приклади адміністрування у формі квотних обмежень чи “добровільно-примусових” домовленостей щодо стримування росту цін. Відсутність стратегічної лінії у ціновій політиці, невміння балансувати між економічними і соціальними цілями політики негативно вплинуло на конкурентне середовище, формувало негативні очікування економічних агентів.

По-третє, хоча політична незалежність керівництва АМК від керівництва виконавчої гілки влади у 2005-2006рр. дещо посилилася (а іноді набувала навіть відтінків конфронтаційності), проте цей процес не був підкріплений законодавчим оформленням більшої незалежності АМК від Уряду в рішеннях щодо захисту конкуренції та у висновках стосовно відповідності/невідповідності рішень органів виконавчої влади (зокрема, Уряду) нормам справедливої конкуренції. Навпаки, посилена увага керівництва АМК у 2006-2007рр. до численних випадків зростання цін, намагання вплинути безпосередньо на виробників товарів і послуг не супроводжувалась аналізом глибинних причин цінової дестабілізації, яка в ряді випадків провокувалася саме фактично антиконкурентними діями органів влади.

Таким чином, характер і глибина змін не дозволяє сподіватися на швидкий прогрес у стимулюванні конкуренції. Водночас, для України **посилюються змиви прискорення позитивних інституційних змін, пов'язані з пріоритетами євроатлантичної інтеграції**. Як відомо, спроможність національної економіки витримувати конкурентний тиск є необхідною передумовою вступу будь-якої країни до європейського співтовариства, – що визначає необхідність поглиблення конкурентної політики в Україні.

Головні напрями стимулювання конкуренції

Головним акцентом у діяльності органів влади (зокрема, антимонопольних) у сфері стимулювання конкуренції має бути **захист саме конкуренції як цінності демократичного суспільства, яка сприяє зростанню сукупного добробуту**. З метою просування конкуренції як цінності і її стимулювання на практиці варто вжити заходів на наступних напрямках.

(1). Адвокатування (пропаганда) конкуренції².

Найбільш важливим інституційним чинником, який має змінити ставлення до конкуренції, є адвокатування (пропаганда) конкуренції не лише серед традиційних об'єктів антимонопольного примусу (суб'єкти господарювання, органи виконавчої влади, місцевого самоврядування), але й серед органів представницької і судової гілок влади, а також громадськості.

Серед заходів адвокатування конкуренції мають бути:

- (а) організація навчання державних службовців, підвищення кваліфікації кадрів, врахування проблематики захисту і стимулювання конкуренції в навчальних програмах вищих навчальних закладів;
- (б) відповідна пропагандистська діяльність органів АМК через ЗМІ та спеціалізовані видання (це, своєю чергою, потребує організації навчання журналістів), стимулювання аналітичної діяльності неурядових організацій у сфері захисту конкуренції;
- (в) спеціальна середньострокова програма стимулювання конкуренції, яку мав би ініціювати АМК, а затвердити – Кабінет Міністрів.

Можна очікувати, що результатом виконання зазначених заходів буде, *по-перше*, **створення кращих умов для підтримки законопроектів, що сприятимуть середньо- і довгостроковим перспективам економічного зростання**, підвищенню ефективності економіки (отже, сукупного добробуту) та водночас – обмежуватимуть наміри протекціоністських заходів, антиконкурентних механізмів державної допомоги, інших непрозорих заходів державного втручання в економічну діяльність. *По-друге* – **посилення дієвості рішень АМК**, оскільки сьогодні відчувається брак фахової підготовки суддів з питань економіко-правового аналізу порушень антимонопольного законодавства при розгляді скарг на рішення антимонопольних органів.

² Адвокатування конкуренції (або усвідомлення конкуренції, *competition advocacy*) – набір видів діяльності антимонопольних органів, спрямований на зміцнення конкурентного середовища економічної діяльності шляхом використання інструментів, які не стосуються системи примусу до виконання встановлених правил та орієнтовані переважно на усвідомлення вигід конкуренції, зокрема, через вплив на інші державні установи. – Джерело: *Advocacy and Competition Policy*. – International Competition Network, Italy, 2002, p.25.

(2). Продовження інституційних перетворень системи державного управління у сфері відповідальності антимонопольних і регуляторних органів в інфраструктурних галузях та на ринках природних монополій. Законодавство у сфері повноважень регуляторних органів має бути дуже чітко прописано з урахуванням балансу повноважень, стримувань і протига між Верховною Радою, Президентом і Кабінетом Міністрів. А саме:

- (а) повноваження, порядок формування антимонопольних і регуляторних органів мають бути приведені у відповідність до конституційних змін з питань, що стосуються розподілу повноважень між гілками влади, зокрема, між Парламентом, Президентом та Урядом; цей порядок має бути закріплений законодавчо;
- (б) з огляду на зміни до Конституції України, треба посилити роль Парламенту у формуванні складу АМК та національних регуляторних комісій – що потребує зміни механізму призначення і звільнення членів АМК та регуляторних комісій, встановлені Законом “Про Антимонопольний комітет України” та законодавством про природні монополії. Водночас, це питання потребує глибокого аналізу з метою зменшення ризиків політичної монополізації конкуренційних і регуляторних органів;
- (в) одночасно до законодавства про захист економічної конкуренції мають бути внесені зміни, які скасовують право Уряду на перегляд рішень АМК щодо обмежень конкуренції (зокрема, у сферах надання дозволів на узгоджені дії, економічну концентрацію, з питань надання державної допомоги)³;
- (г) посилення відповідальності, а також незалежності АМК та національних регуляторних комісій від виконавчої влади потребує збалансованого посилення їх політичної незалежності та мінімізації ризику “захоплення” конкуренційних регуляторів зацікавленими групами. З цієї метою в законодавстві має бути визначена несумісність перебування членів АМК та регуляторних комісій в політичних партіях, заборонена їх участь у виборах до органів представницької влади.

(3). Удосконалення механізмів захисту і стимулювання конкуренції. У сфері моніторингу ринків треба *посилити методичне забезпечення процедур моніторингу*. Зокрема, у сфері цінової політики АМК слід обережніше ставитися до діагнозу “необґрунтоване підвищення цін”, коли це відбувається внаслідок зростання попиту і створює передумови збільшення прибутків продавців та одночасно – економічні стимули для збільшення пропозиції в середньостроковій

перспективі (останнє, зазвичай, не беруть до уваги органи АМК, обмежуючи тим самим конкуренцію в середньостроковій перспективі). Для реалізації заходу треба внести відповідні **поправки до процедур розслідування у справах про зловживання монопольним становищем та про антиконкурентні узгоджені дії**, а також підвищити науковий рівень економічної експертизи ринків у випадках цінової дестабілізації.

Законодавча формула, яка дає підстави Кабінету Міністрів переглядати рішення АМК, має вигляд сентенції: “якщо позитивний ефект для суспільних інтересів переважає негативні наслідки обмеження конкуренції”, проте прозорих, позбавлених лобістського тиску інструментів подібного “зважування” немає. Тому необхідним є **розробка методики аналізу впливу рішень (з економічної концентрації, з узгоджених дій, у сфері державної допомоги і державних закупівель), що обмежують конкуренцію, на конкурентне середовище**⁴. При цьому, аналіз втрат від обмеження конкуренції має ґрунтуватися на методології аналізу суспільної (державної) політики, аналізі вигід і втрат, аналізі проектів у суспільному секторі тощо. Відповідні методики доречно запровадити Постановою Кабінету Міністрів, а відповідні процедури та повноваження – передбачити в законі про Кабінет Міністрів, регуляторному та конкуренційному законодавстві.

На завершення доречно відзначити, що більшість наведених тут пропозицій відповідають духу Угоди про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС, а також Плану дій Україна-ЄС. Тому є підстави сподіватися, що їх реалізація у поєднанні з прискоренням і завершенням процесу створення незалежних регуляторних органів у мережних галузях, матиме **суттєвий позитивний ефект і сприятиме наближенню національного ділового середовища до конкурентних вимог, що постають перед Україною в рамках реалізації її євроінтеграційного курсу**. ■

³ Ця пропозиція ґрунтується на аналізі негативних економічних наслідків чинного порядку та є досить дискусійною.

⁴ Так, у Великій Британії—Управлінням з фінансових послуг була розроблена “Методика аналізу впливу рішень регуляторних органів на конкуренцію”. Управління з фінансових послуг (*Financial Services Authority*) – незалежний неурядовий орган, утворений у 2000р., згідно з Законом про фінансові послуги та ринки. Управління фінансується учасниками фінансового ринку, але підпорядковується Міністерству фінансів (*Treasury Ministry*), яке призначає його раду директорів. – <http://www.fsa.gov.uk>

ОЦІНКА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО РИНКУ ПРАЦІ В КОНТЕКСТІ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ У ГЛОБАЛЬНУ ЕКОНОМІКУ

Елла ЛІБАНОВА,
директор Інституту демографії
та соціальних досліджень НАН України

Як відомо, сучасна глобальна економіка характеризується дедалі більшим поширенням вільного руху товарів, капіталів і робочої сили. Тому одним із аспектів інтеграції України у світові економічні процеси є інтеграція у глобальний ринок праці.

За умови належної конкурентоспроможності робочих місць, можна очікувати максимального рівня їх зайнятості як економічно активними громадянами України, так і іммігрантами з інших країн.

Конкурентоспроможність робочої сили формує чинники, з одного боку, для припливу інвестицій, максимального рівня зайнятості та відповідно – мінімального рівня безробіття в Україні, а з іншого – масштабної трудової міграції за межі країни. Таким чином, наслідками дисбалансу між конкурентоспроможністю робочих місць і робочої сили є масштабне безробіття, масова еміграція – як стаціонарна, так і тимчасова (трудова) – або, навпаки, масштабний приплив економічно активного населення з-поза меж країни. Безперечно, вказані варіанти є крайніми – в дійсності безробіття супроводжується незадоволеним попитом на робочу силу, а еміграція співіснує з імміграцією.

Конкурентоспроможність робочих місць

Конкурентоспроможність робочих місць забезпечується передовими технологіями, високим рівнем оплати праці, можливостями кар'єрного росту та так званим соціальним пакетом. Привабливість робочих місць варіює залежно від тих осіб, які можуть їх зайняти. Це стосується і співвідношення окремих критеріїв конкурентоспроможності, і абсолютного рівня вимог. Наприклад, головним критерієм привабливості робочого місця для української робочої сили є рівень оплати праці, саме так визначають прийнятність робочого місця 95% економічно активних громадян України¹.

Критерії конкурентоспроможності робочих місць диференційовані також за рівнем освіти та віком

потенційного працівника – для осіб з вищою освітою молодого та середнього віку пріоритетом часто є можливість зробити кар'єру, тоді як для осіб передпенсійного або пенсійного віку це практично не має значення.

Аналіз українського ринку праці, зокрема, наявних вакансій, свідчить про те, що в цілому робочі місця є недостатньо конкурентоспроможними. Вигідно вирізняються лише ті, що пропонуються в окремих видах економічної діяльності (галузях і секторах економіки) з високим рівнем оплати праці (понад 1 000 грн., у Києві – понад 2 000 грн.), або в містах, ринки праці яких динамічно розвиваються.

За даними Державної служби зайнятості України, у 2006р. було зареєстровано 2,3 млн. вакансій, серед яких лише 5% із заробітною платою понад

¹ За даними Українського інституту соціальних досліджень ім.О.Яременка. Див., зокрема: Балакірева О. Трансформація ціннісних орієнтацій в українському суспільстві. – Український соціум, 2007, №2.

Для порівняння: В економічно розвинених країнах зазвичай важливе місце належить соціальному пакету, зокрема участі роботодавця у сплаті внесків на соціальне страхування або фінансуванні освіти дітей найманого працівника. В цілому, загальний рівень життя зворотно пов'язаний з важливістю саме заробітної плати для найманого працівника.

1 000 грн., а 60% – до 500 грн.² Тобто лише 5% робочих місць-вакансій можна вважати конкурентоспроможними.

Про недостатню конкурентоспроможність робочих місць свідчить і їх розподіл за секторами економіки. Так, кількість робочих місць у сільському господарстві України є надто великою, порівняно зі стандартним для країн Центральної і Східної Європи рівнем урбанізації. Це відбиває вкрай низьку ефективність аграрного сектору в Україні. Формується своєрідне замкнене коло: низька продуктивність праці в сільському господарстві робить цей сектор непривабливим для молоді, не дає змоги розвивати виробничу та соціальну інфраструктуру в сільській місцевості та запроваджувати сучасні аграрні технології. Відсталі ж технології є енерго- і трудомісткими, тому на їх основі не можна створити сучасне ефективне і прибуткове виробництво.

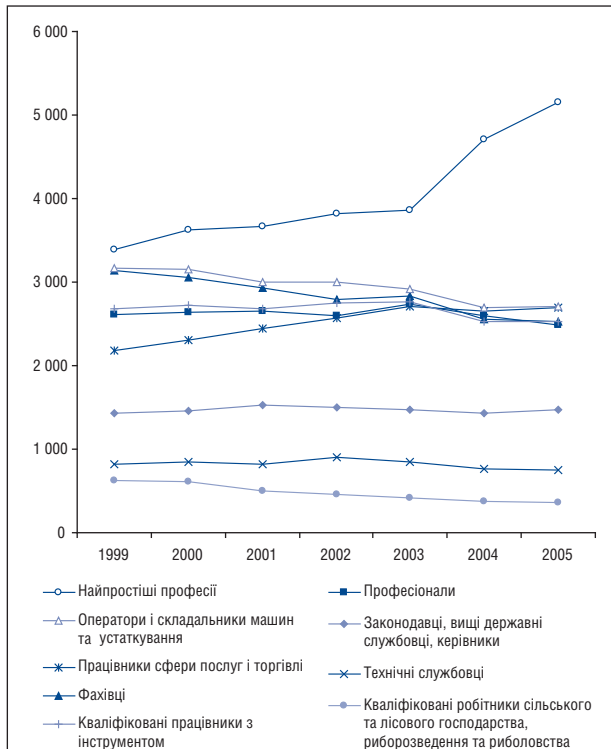
Висока частка робочих місць у виробничих видах діяльності несільськогосподарського характеру також є ознакою сировинної орієнтації української економіки – в розвинутих країнах домінує сектор послуг.

Негативною є динаміка зміни складу робочих місць за професійними ознаками (таблиця “Розподіл зайнятих робочих місць за професійно-кваліфікаційними ознаками”³).

Протягом останніх років – після виходу економіки України з кризи – не відбулося очікуваного зростання кількості робочих місць для кваліфікованих працівників – не тільки не збільшилася, але навіть скоротилася кількість зайнятих робочих місць фахівців, операторів і складальників машин та устаткування, які власне і запроваджують інновації. Невелике в цілому збільшення загального попиту на робочу силу відбулося за рахунок сфери торгівлі (а це, як і раніше, значною мірою робочі місця для так званих “реалізаторів” на базарах) і робочих місць для представників найпростіших професій, тобто за рахунок збільшення попиту на некваліфіковану робочу силу. Саме в перші роки економічного зростання особливого поширення набув поступовий, але невпинний перерозподіл робочих місць на користь працівників низької кваліфікації, що викликає особливе занепокоєння – з огляду на необхідність переходу до нового (постіндустріального) етапу розвитку економіки. Такі структурні зрушення є виразною характеристикою низької якості економічного зростання в Україні.

На збереження стійкого попиту на некваліфікованих працівників значною мірою впливають низька вартість робочої сили (що робить не вигідним запровадження нових технологій та обладнання) і брак кваліфікованих кадрів на ринку праці. Відповідно, підприємства не докладають особливих зусиль для створення робочих місць, що потребують освіченої кваліфікованої робочої сили. За 2000-2005рр. чисельність працюючих в Державною службою зайнятості на робочі місця, що не потребують професійних знань, зросла більш ніж удвічі. Особливо значним залишається попит на некваліфіковану робочу силу в сільському господарстві, промисловості, торгівлі.

Розподіл зайнятих робочих місць за професійно-кваліфікаційними ознаками, тис.

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	Зміна за період
Найпростіші професії	3 388,3	3 619,2	3 669,8	3 823,4	3 868,0	4 706,5	5 146,1	+1 757,8
Оператори і складальники машин та устаткування	3 161,6	3 152,0	2 994,2	3 000,4	2 919,7	2 697,4	2 705,0	-456,6
Працівники сфери послуг і торгівлі	2 179,4	2 305,1	2 449,6	2 575,6	2 706,3	2 654,9	2 700,0	+520,6
Фахівці	2 614,2	2 611,1	2 932,9	2 789,8	2 836,4	2 549,1	2 530,4	-611,8
Кваліфіковані працівники з інструментом	2 684,2	2 725,7	2 683,2	2 753,7	2 760,1	2 524,6	2 527,4	+43,2
Професіонали	2 614,8	2 635,0	2 652,5	2 602,5	2 730,5	2 594,6	2 484,7	-130,1
Законодавці, вищі державні службовці, керівники	1 427,0	1 459,8	1 530,0	1 95,3	1 465,9	1 423,7	1 470,3	+43,3
Технічні службовці	821,4	845,1	822,9	900,9	847,7	769,5	755,0	-66,4
Кваліфіковані робітники сільського та лісового господарства, риборозведення та риболовства	629,3	616,8	503,0	459,1	420,2	375,4	361,1	-268,2
Разом	20 048,2	20 419,8	20 238,1	20 400,7	20 554,8	20 295,7	20 680,0	+631,8

Поряд із цим у промисловості, будівництві, на транспорті існують численні робочі місця, що потребують висококваліфікованих робітників. І хоча нові технології, що диктуватимуть значно вищі вимоги до якості робочої сили, ще не набули бажаного поширення, збільшення обсягів виробництва навіть без їх запровадження стримується браком необхідних кадрів. Однак відповідні робочі місця або не пропонують прийнятної заробітної плати, або вимагають робочої сили такої кваліфікації, якої не вистачає на ринку, отже – залишаються вакантними.

² Див.: Звіт про діяльність та виконання бюджету Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття у 2006р. – http://www.dcz.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=45251&cat_id=8974125; розрахунки автора за даними згаданого Звіту.

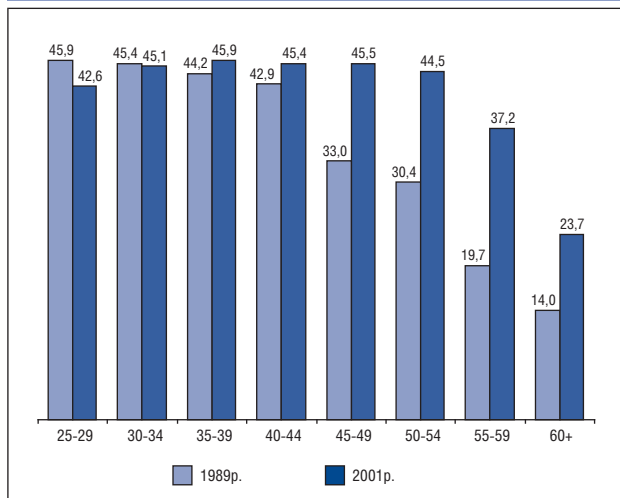
³ Джерело: Статистично аналітичний огляд стану ринку праці у 2006р. та інші роки. – <http://www.ukrstat.gov.ua>

Конкурентоспроможність робочої сили

Конкурентоспроможність робочої сили визначається рядом критеріїв – освітою, кваліфікацією, здатністю та готовністю до інтенсивної праці тощо.

За кількісними параметрами професійно-освітньої підготовки, Україна не поступається більшості розвинутих суспільств, проте цей досить високий статус забезпечений особами середнього і старшого віку. Що стосується молоді, то через масштабну еміграцію, попри значне збільшення обсягів підготовки фахівців з вищою освітою, їх частка у складі населення 25-34 років помітно знизилася (діаграма “Частка осіб із вищою освітою у складі населення відповідного віку”)⁴.

Частка осіб із вищою освітою у складі населення відповідного віку, %

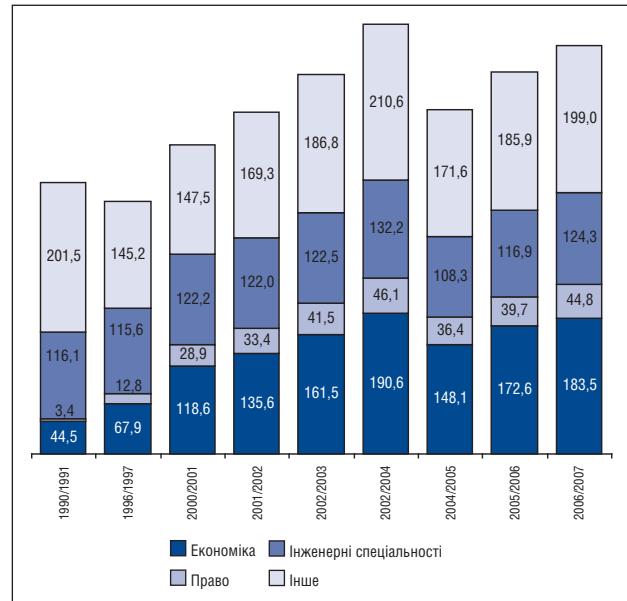

На фоні загального збільшення обсягів підготовки фахівців з вищою освітою в 1,5 рази, відбувається помітний їх перерозподіл: зменшується – і в абсолютному, і у відносному вимірі – роль закладів I-II рівнів акредитації (з тривалістю навчання 3-4 роки) і навпаки зростає – III-IV рівнів (з тривалістю навчання 5-6 років). З огляду на скорочення, а не зростання в загальній кількості робочих місць тих, що потребують дійсно висококваліфікованої робочої сили, і збереження у фінансуванні підготовки високої частки бюджетних витрат, такі зрушення навряд чи можна визнати позитивними.

Також несприятливі структурні зрушення відбулися і в розподілі фахівців з вищою освітою за спеціальностями (діаграма “Підготовка фахівців з вищою освітою за спеціальностями”)⁵. Збільшення обсягів їх підготовки відбувалося переважно за рахунок випереджаючих темпів підготовки економістів (у 4 рази, порівняно з 1990/1991 навчальним роком (н.р.), у т.ч. – на 55% порівняно з 2000/2001н.р.) та юристів (у 13 разів і на 55%, відповідно).

Водночас залишилися практично на рівні 1990/1991н.р. обсяги підготовки інженерів і технологів: у 2006/2007н.р. їх чисельність зросла на 7,1%,

Підготовка фахівців з вищою освітою за спеціальностями, тис. осіб

порівняно з 1990/1991н.р., у т.ч. на 1,7%, порівняно із 2000/2001н.р. У результаті, частка економістів зросла до 33,3% загальної чисельності підготовлених фахівців, а частка інженерів – навпаки, зменшилася до 30,1%. Такі структурні зрушення є закономірною реакцією ринку освітніх послуг на оцінку населенням перспектив працевлаштування з достойним рівнем оплати праці.

Зазначена структура підготовки була б виправданою за іншої структури ринку праці, проте в Україні досі домінують виробничі галузі. Розраховувати на те, що зміна пропозиції робочої сили стане каталізатором адекватних змін структури робочих місць немає підстав. Великою мірою через таку невідповідність значна частина фахівців з вищою освітою працюють не за набутою спеціальністю, а молоді фахівці після закінчення навчального професійного закладу не можуть знайти роботи і звертаються до Центрів зайнятості, де отримують направлення на перекваліфікацію.

Через масштабний вплив кваліфікованої робочої сили за межі України її пропозиція зменшується, а пропозиція некваліфікованої робочої сили залишається, навпаки, високою. Професійна структура підготовки кваліфікованих робітників із середньою освітою не відповідає сучасним потребам ринку праці. Обсяги підготовки кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах після істотного скорочення у 1990-1998рр. почали потроху зростати, і в 2005р. становили 76,1% рівня 1990р. Проте, цього не вистачає для задоволення попиту на відповідні кваліфікації. Крім того, роботодавці прагнуть наймати на роботу тих, хто вже має певний досвід і практичні навички.

Попередня система середньої професійної освіти була зруйнована (значною мірою через свою негнучкість), а нова – досі не створена. Сьогодні, принаймні

⁴ Розрахунки автора за даними Переписів населення 1989р. і 2001р.

⁵ Джерело: Статистично аналітичний огляд стану ринку праці у 2006р. та інші роки. – <http://www.ukrstat.gov.ua>

в корпоративному секторі економіки України, існує розуміння і роботодавцями, і найманими працівниками необхідності підвищення кваліфікації. Головним чинником такого розуміння є брак на ринку праці кваліфікованих робочих кадрів. За даними Федерації роботодавців, майже третина промислових і понад половина аграрних підприємств потерпають від нестачі на українському ринку праці кваліфікованої робочої сили⁶. Тому бізнес демонструє свою зацікавленість у підготовці кваліфікованої робочої сили і готовність часткового фінансування цього процесу, однак відсутність довготривалих прогнозів ринку праці не дає змоги запровадити ефективну сучасну систему підготовки кадрів.

Крім того, за час економічної кризи та розпаду великої кількості підприємств, вимушених довготривалих адміністративних відпусток частина працівників просто деградувала – вони втратили не лише кваліфікацію, а й бажання працювати. Дуже часто навіть пристойна заробітна плата не є для них достатнім стимулом. Не маючи розвинутих потреб, вони прагнуть якомога менше працювати та отримувати мінімальні доходи, достатні для задоволення потреб у харчуванні та алкоголі. Навряд чи можна змінити такі настанови у людей старшого віку – передпенсійного або пенсійного. Але з молоддю необхідно працювати, зокрема – і в напрямі розвитку потреб, пропонуючи доступні за цінами товари та послуги.

Таким чином, **конкурентоспроможність української робочої сили, хоч і значно вища за конкурентоспроможність робочих місць, є недостатньою для забезпечення стійкого розвитку і підвищення добробуту.** Її привабливість, як це не прикро, забезпечується переважно низьким рівнем вимог до умов та оплати праці.

Масштабна еміграція робочої сили як прояв нижчої, порівняно з робочою силою, конкурентоспроможності робочих місць

Через неконкурентоспроможність вакантних робочих місць і відсутність можливостей працевлаштування на добре оплачувані місця значного поширення в Україні набула еміграція, як стаціонарна, так і трудова. За різними оцінками, 2,5-3 млн. осіб – переважно віком 20-49 років – у середньому впродовж шести місяців на рік працюють за кордоном⁷. У “пікові” сезони найвищого попиту на тимчасову робочу силу це число сягає 5 млн. осіб.

Сама по собі масштабна трудова міграція є досить поширеним явищем у бідних країнах і важливою складовою процесу їх інтеграції у глобальну економіку. Зокрема після повернення трудових мігрантів з набутих знаннями, досвідом і навичками, із заробленими грошми, відбувається створення власного конкурентоспроможного бізнесу. Проте мігрантам з України, особливо працюючим у країнах ЄС, притаманне прагнення залишитися у країнах перебування назавжди. А оскільки виїжджають переважно молоді, освічені, активні особи, їх неповернення завдає великої

шкоди і демографічному, і освітньому, і трудовому потенціалу України.

Спочатку головними країнами, які приймали трудових мігрантів з України, були Польща та Росія, що мали з Україною спільні кордони, подібні мови та близький менталітет. Пізніше міграційні потоки з України поширилися практично на всю Європу та навіть Близький Схід. За даними українських посольств, які відбивають лише невелику частину міграційного потоку, в Польщі зараз працюють близько 300 тис. емігрантів з України, в Італії і Чехії – приблизно по 200 тис., у Португалії – 150 тис., в Іспанії – 100 тис. Число українців, які працюють у Росії, оцінюється 1 млн.

За даними співбесід з трудовими мігрантами, переважна їх більшість виконують роботу, для якої достатньо нижчої кваліфікації, ніж вони мають. Так, жінки з дипломом вчителя виховують дітей, а медичні сестри або лікарі доглядають хворих у сім'ях Португалії, Італії, Греції. Деяко “надмірна” кваліфікація і відносно низькі вимоги до заробітної плати зумовлюють досить високу конкурентоспроможність української робочої сили на зарубіжних ринках праці. До того ж, українські емігранти часто погоджуються працювати без належного оформлення і без відповідного соціального пакету, що значно знижує витрати роботодавця.

Найчастіше трудовими мігрантами стають особи з професійно-технічною і повною середньою освітою. Однак, Україну також залишає і значна частина високоосвіченої молоді. Цей процес неминуче посилюватиметься через приєднання України до Болонського процесу, визнання розвинутих країнами українських освітніх сертифікатів і спрощення процедури тимчасового працевлаштування українців за кордоном. До того ж, старіння населення країн ЄС вимагає залучення робочої сили з-поза меж Союзу. Україна вже сьогодні є одним з головних постачальників робочої сили до ЄС, і скоріше за все, такий статус збережеться надалі. Сьогодні в Європі є країни переважної імміграції (насамперед, Велика Британія, Німеччина, Франція), країни, де від'ємне сальдо міграції поступово змінюється додатним (Португалія, Італія, Іспанія, Греція, Чехія, Угорщина) і країни переважної еміграції (головним чином країни Центральної і Східної Європи). Україна не просто належить до третьої групи, вважається, що найбільший вплив робочої сили відбувається саме з України.

Отже, **нехтування створенням конкурентоспроможних робочих місць, насамперед з належною заробітною платою, призводить до того, що багатомільйонні бюджетні витрати на вищу освіту реально спрямовуються на підтримку економіки інших країн.**

Підсумовуючи, можна стверджувати, що головною проблемою українського ринку праці є не безробіття (хоча, безперечно, є труднощі із зайнятістю молодих матерів і взагалі молодих жінок, пошуком першого робочого місця тощо) і не низька конкурентоспроможність робочої сили, а неконкурентоспроможні робочі місця з низькою заробітною платою і вплив кваліфікованої робочої сили за межі країни. ■

⁶ Див., зокрема: Ефект соціального партнерства. – http://uspishnaukraina.com.ua/print_version.php?lang=uk&theme=news&item_id=801

⁷ За наявними даними, за сприяння офіційних посередників працевлаштовано менше 50 тис. осіб.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ У ЗОНАХ ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ

Олександр ШНИРКОВ,
заступник директора Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Європейський Союз, який від січня 2007р. налічує 27 країн-учасниць, має найпотужнішу у світі економіку: обсяг ВВП перевищив відповідний показник США, є у 2,6 рази більшим від ВВП Японії, у 7,8 – Китаю, у 25,3 – Росії. На ЄС-27 припадає більш ніж п'ята частина світової торгівлі, а з урахуванням внутрішньої торгівлі – понад 40%. Єдиний внутрішній ринок ЄС є дуже привабливим для експортерів інших країн.

Вільна торгівля між країнами ЄС і третіми країнами розглядається як важливий принцип та інструмент взаємного відкриття ринків, посилення конкуренції, підвищення ефективності використання ресурсів, отже – зростання економічного добробуту.

Особливості політики ЄС у формуванні зон вільної торгівлі

ЄС має піввіковий досвід розвитку вільної торгівлі. Римська угода (1957р.) передбачала створення Європейського Економічного Співтовариства, зокрема, перехід до вільного руху товарів, послуг, капіталів і робочої сили. В 1963р. була підписана Анкарська угода про вільну торгівлю з Туреччиною, в 1971р. – з Мальтою, у 1973р. – з Кіпром. Європейська економічна зона (1992р.) між ЄС та Європейською асоціацією вільної торгівлі (ЄФТА) також базується на принципах вільного руху товарів і послуг. Цей же механізм був закладений в 10 європейських угодах ЄС з країнами Центральної Європи в 1993-1999рр. Євро-Середземноморські угоди (1995р.) з 12 країнами цього регіону також передбачають створення зони вільної торгівлі до 2010р. В рамках процесу стабілізації та асоціації між ЄС та балканськими країнами на початку 2000-х років були запропоновані Автономні торговельні заходи (що передбачали взаємне відкриття ринків), а згодом підписані угоди з Боснією і Герцеговиною, Хорватією, Македонією, продовжувалися переговори з Албанією, Сербією, Чорногорією. Слід також нагадати про Угоди про вільну торгівлю з Південною Африкою (1999р.), Мексикою (2000р.), Чилі (2003р.).

Можливість створення зон вільної торгівлі передбачена ЄС в Угодах про партнерство та співробітництво (УПС) з окремими країнами СНД, планується

розширення принципів вільної торгівлі в рамках Угод про економічне партнерство. Ведуться відповідні переговори з митними союзами – Меркосур, Радою співробітництва держав Перської затоки (*Gulf Cooperation Council, GCC*).

Участь ЄС у формуванні зон вільної торгівлі дає можливість визначити головні особливості його політики в цій сфері.

(1). ЄС, розширюючи доступ до внутрішнього ринку переважно промислових товарів виробників інших країн, зберігає суттєві обмеження для продукції сільського господарства.

Так, у рамках переговорів про міжрегіональну угоду про асоціацію і зону вільної торгівлі з Меркосур, пропозиції ЄС у 2001р. стосовно лібералізації включали різноманітні сектори: рибальство, послуги, доступ на ринки, промисловість і сільське господарство. ЄС запропонував поступову лібералізацію доступу до ринків протягом 10 років на 100% промислової продукції та 90% – сільськогосподарської. Однак основні товари експорту Меркосур в ЄС (крупни, молочні продукти, м'ясо, тютюн, цукор, окремі фрукти, масло) не були внесені до переліку тарифного зменшення. Крім того, ЄС не передбачав зменшення субсидій для сільського господарства. Це не відповідало інтересам Меркосур, і його зустрічні пропозиції передбачали процес лібералізації також протягом 10 років, але на 86% товарів промислової продукції (з виключеннями окремих

важливих сфер і галузей, зокрема, автомобільної) та 100% – сільськогосподарської. Таким чином, позиції ЄС та Меркосур мали частково асиметричний характер щодо товарного наповнення торговельної лібералізації.

Привертає увагу те, що рівень зацікавленості двох блоків в угоді є різним: на ЄС припадає 30% обсягів зовнішньої торгівлі Меркосур, тоді як на Меркосур – лише 1% торгівлі ЄС¹. Слід зауважити також, що повний доступ на внутрішній ринок сільськогосподарської продукції країни Центральної Європи отримали лише після вступу до ЄС.

Можна передбачити, що і для України, за умови переходу до режиму вільної торгівлі з ЄС, доступ до його внутрішнього ринку сільськогосподарської продукції буде найбільш проблематичним.

(2). ЄС загалом широко використовує принцип асиметрії у взаємному відкритті ринків.

Особливо це стосується менш розвинутих країн. Як правило, ЄС насамперед ліквідує мито на імпорتنу промислову продукцію і погоджується на його поетапне усунення у країнах-партнерах. Цей термін складає зазвичай 5-10 років.

Для України, з урахуванням існуючої різниці в рівнях економічного розвитку та ступені митного захисту, поступове відкриття внутрішнього ринку для промислової продукції ЄС повинно відбуватися поступово протягом 10 років.

(3). ЄС починає проводити більш активну торговельну політику міжрегіонального співробітництва у формах вільної торгівлі.

- діюча інституційна структура регіонального угруповання, яка передбачає ефективні механізми реалізації регіональних проєктів і виконання рішень, включаючи інструменти вирішення спорів;
- створення митного союзу відповідно до Ст. XXIV ГАТТ/СОТ, включаючи єдиний зовнішній тариф, митну адміністрацію, спільну торговельну політику;
- зменшення нетарифних бар'єрів у внутрішній торгівлі, зокрема, у сфері технічних вимог і стандартів, санітарних та фітосанітарних аспектів, а також сприятливі регіональні регуляторні режими у сферах послуг та інвестицій.

(4). ЄС дуже обережно ставиться до появи митних союзів серед країн-сусідів.

Пропозиції створення митних союзів Чехії і Словаччини, західнобалканських країн вітали свого часу, оскільки країни-партнери ставили за мету таким чином підготуватися до вступу до ЄС. Разом з тим, Резолюція Європейського Парламенту від 19 листопада 2003р. прямо вказує на те, що заплановане створення Єдиного економічного простору (у складі Білорусі, Казахстану, Росії та України) може погіршити подальшу співпрацю між ЄС та Україною. У Посланні Європейської Комісії від 12 травня 2004р. "Європейська політика сусідства" в

розділі "Регіональне співробітництво" згадуються як такі, що можуть сприяти транскордонному співробітництву, лише Рада Європи, Балтійська Рада (*Baltic Council*), Центральноевропейська ініціатива, Організація Чорноморського економічного співробітництва, Пакт Стабільності разом з Євروهанами. Більше того, **ЄС не ставить за мету створення нових структур та організацій, а виступає за використання можливостей вже існуючих**².

У вересні 2003р. Генеральний директорат з питань торгівлі Європейської Комісії підготував документ під назвою "Реакція на проєкт Угоди про формування Єдиного економічного простору Росії, України, Білорусі та Казахстану", в якому підкреслюється – **якщо ЄП залишиться на етапі зони вільної торгівлі, то змін у торговельній політиці ЄС щодо України не відбудеться. Якщо ЄП вийде на етап митного союзу, від України зажадають виплати компенсацій членам СОТ, у т.ч. ЄС, оскільки зобов'язання України стосовно двостороннього доступу до ринків значно перевищують зобов'язання інших трьох країн, зокрема Росії. Крім того, під сумнів буде поставлене майбутнє переговорів про зону вільної торгівлі. Тому політичний консенсус щодо створення зони вільної торгівлі з ЄС, досягнутий між гілками української влади у 2006-2007рр., фактично унеможливило участь України в митному союзі ЄП.**

(5). Глибина зони вільної торгівлі прямо залежить від рівня політичної взаємодії та інтеграції ЄС і країн-партнерів.

Найбільш глибоку зону вільної торгівлі ЄС пропонує для країн-кандидатів на вступ до ЄС, а також країн Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ). Так, у 2002р. Європейська Комісія запропонувала у відносинах з країнами-кандидатами використовувати так звані комунітарні (спільні для країн ЄС) правила регулювання конкуренції – замість антидемпінгового регулювання за правилами СОТ.

Зміст регуляторної політики в інших секторах співробітництва (інтелектуальна власність, конкуренція, державні закупівлі) визначається глибиною політичної інтеграції. Оскільки **відкриття ринків України в цих сферах може бути витратним, то слід було б очікувати, що ступінь доступу на внутрішні ринки країни також залежатиме від глибини політичної інтеграції з ЄС, який, своєю чергою, зміг би запропонувати певні компенсатори імовірних втрат України.**

¹ Джерело: *Towards an agreement between MERCOSUR and Europe*. – MERCOSUR Chair Report, July 2000.

² Джерело: *Communication from the Commission. European Neighborhood Policy. Strategy Paper*. – SEC, 2004: pp.564, 565, 567-570.

Головні підходи до формування нових зон вільної торгівлі ЄС

У Посланні Європейської Комісії “Глобальна Європа: конкуренція у світі” визначені головні підходи до створення нової генерації зон вільної торгівлі ЄС³. При цьому, **лібералізація торгівлі як на Єдиному внутрішньому ринку ЄС, так і розширення доступу до ринків третіх країн розглядається як важливе джерело зростання продуктивності праці, економічного зростання, створення робочих місць, отже, посилення конкурентоспроможності національних економік країн ЄС.** Для цього ЄС сформулював основні критерії для потенційних угод про вільну торгівлю.

Першими двома критеріями є **потенціал ринку партнера** (розміри національних економік і темпи зростання) та **рівень тарифних і нетарифних обмежень імпорту з ЄС.** З цієї точки зору, ЄС як пріоритетні розглядає країни АСЕАН, Меркосур, а також Південну Корею – оскільки вони поєднують високий рівень протекціонізму зі значним потенціалом розвитку внутрішніх ринків. Крім того, ці країни є дуже активними у процесах створення зон вільної торгівлі з іншими центрами світової економіки, тому (за умов збереження високих торговельних бар’єрів з відповідними країнами і блоками) ЄС ризикує частково втратити відповідні ринки, як це було з мексиканським ринком після створення НАФТА.

До іншої групи пріоритетних країн належать Індія, Китай, Росія, країни-учасниці GCC.

Україна також стає поступово одним з важливих торговельних партнерів ЄС, оскільки після його розширення на неї припадає вже майже 1% зовнішньоторгівельного обігу (таблиця “Потенціал ринку та ключові економічні показники розвитку основних торговельних партнерів ЄС”⁴).

Третій критерій вибору зон вільної торгівлі визначається **доступом до ресурсів (енергоносії, сільгосп-сировина, руди металів, металобрухт) разом з необхідністю гарантування відповідних поставок та економічним впливом на ринок ЄС.** Слід звернути увагу на те, що доступ до ресурсів розглядається як пріоритетний і в концепції сусідства ЄС.

Четвертий критерій участі ЄС у нових зонах вільної торгівлі охоплює **політичні аспекти, зокрема, права людини, демократичні цінності, регіональний вплив держав, дотримання ключових багатосторонніх інструментів у стратегії безпеки ЄС.**

Зрештою, **п’ятий критерій** визначається ризиком ерозії преференційного доступу на спільний ринок країн-сусідів і країн, що розвиваються. З цієї точки зору, країни, що не мають угоди про вільну торгівлю з ЄС, знаходяться в більш дискримінаційному становищі, порівняно з країнами, що мають більш вільний доступ на ринок ЄС.

Послання також визначає вимоги до змісту майбутніх угод ЄС про вільну торгівлю. Так, ці угоди повинні охоплювати **лібералізацію ринку послуг, нові можливості взаємних інвестицій, захист прав інтелектуальної власності, державні закупівлі, правила конкуренції.** Головна увага має надаватися **нетарифним бар’єрам, причому для країн-сусідів пропонується механізм регуляторної конкуренції, побудований на правилах ЄС.** Слід зазначити, що в цьому документі Україна згадується, насамперед, з точки зору забезпечення захисту прав інтелектуальної власності.

Таким чином, за умов початку переговорів з ЄС, Україні, поряд з головними закономірностями розвитку зон вільної торгівлі у світовій економіці в цілому, треба враховувати особливості комунітарної зовнішньоекономічної політики Європейського Союзу. ■

Потенціал ринку та ключові економічні показники розвитку основних торговельних партнерів ЄС

	Потенціал ринку 2005-2025рр. (€ млрд.)	ВВП (2005, € млрд.)	Щорічний середній приріст 2005-2025рр. (%)	Торгівля з ЄС (2005, € млрд.)	Частка торгівлі ЄС (2005, %)
США	449	10 144	3,2	412,7	18,5
Китай	204	1 573	6,6	209,4	9,4
Японія	74	3 920	1,6	116,4	5,2
Індія	58	607	5,5	40,0	1,8
АСЕАН	57	714	4,9	115,1	5,2
Корея	45	598	4,7	53,3	2,4
Меркосур	35	677	3,6	51,0	2,3
Канада	28	849	2,6	40,8	1,8
GCC	27	412	4,3	87,6	3,9
Росія	21	526	3,0	163,0	7,3
Тайвань	18	268	4,3	36,5	1,6
Австрія	17	526	2,5	30,1	1,4
Гонконг	12	149	4,8	31,1	1,4
Іран	10	151	4,3	24,2	1,1
Україна	5	61	4,9	20,7	0,9

³ Global Europe: Competing in the World. – http://ec.europa.eu/trade/issues/sectoral/competitiveness/global_europe_en.htm

⁴ Джерело: Global Europe: Competing in the World. – http://ec.europa.eu/trade/issues/sectoral/competitiveness/global_europe_en.htm